

Овдійчук Лілія Миколаївна

**Контекстний аналіз
художнього твору:
теорія і практика**

навчальний посібник

Львів - Рівне

Видавництво «Новий Світ-2000»

2023

УДК 373.5.016:82 (1-87)

Рекомендовано вченою радою ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

(від 22 вересня 2021р. протокол №2)

Рецензенти:

Ковпик Світлана Іванівна, докторка філологічних наук, професорка, професорка кафедри української та зарубіжної літератур Криворізького державного педагогічного університету

Качак Тетяна Богданівна, докторка філологічних наук, професорка кафедри фахових методик і технологій початкової освіти

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Овдійчук Л. М.

Контекстний аналіз художнього твору: теорія і практика: навчальний посібник. Львів: Видавництво «Новий Світ – 2000», 2023. 171 с.

ISBN 978-617-7519-67-5

У навчальному посібнику стисло викладено основні сучасні принципи, підходи, методи аналізу художнього твору та види контекстів. Розкрито теоретичні аспекти історичного, біографічного, культурологічного, літературного, літературознавчого, мистецького, краєзнавчого контекстів й репрезентовано авторську методику контекстного аналізу літературного твору на основі власних літературознавчих досліджень: передмов та післямов, написаних до раритетних книг. У посібнику, окрім викладу теоретичного матеріалу, запропоновано індивідуальні завдання, завдання для самостійної роботи студентів та розробки практичних занять.

Авторський курс, представлений у цьому виданні, сформовано на інтеграційній основі. Навчальний посібник адресовано викладачам, учителям, студентам, які прагнуть розширити палітру видів аналізу художнього твору, а також ознайомитися з передмовами та післямовами до раритетних видань як різновидами літературознавчих досліджень.

ISBN 978-617-7519-67-5

© Овдійчук Л. М., 2023

© Видавництво «Новий Світ-2000»,
ФОП Піча С.В., 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ВИДИ КОНТЕКСТНОГО АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА.....	10
Тема 1. Аналіз художнього твору: текст і контекст	10
1.1. Поняття про аналіз художнього твору	10
1.2. Принципи аналізу твору літератури.....	11
1.3. Сучасні види, методи і прийоми аналізу художнього твору.....	13
1.4. Контекстний аналіз літературного твору та види контексту.....	14
1.5. Передмова та післямова як жанр літературознавчих досліджень та його роль у контекстному аналізі художнього твору.....	16
Тема 2. Біографічний контекст аналізу художнього твору	21
2.1. З історії біографістики як літературознавчого методу.....	21
2.2. Теоретичні основи біографічного методу.....	25
2.3. Джерела зовнішньої і внутрішньої біографії у взаємозв'язку із творчістю.....	26
2.4. Збірка «Пролісок» П. Грабовського у біографічному контексті. (Практична робота)	31
2.5. Індивідуальна робота з теми «Біографічний контекст аналізу художнього твору»	32
Тема 3. Історичний та літературний (літературознавчий) контекст аналізу художнього твору	34
3.1. Теоретичні основи історичного та літературного/літературознавчого контексту аналізу художнього твору	34

3.2. Практика історико-літературного/літературознавчого контекстного аналізу художнього твору.....	37
3.2.1. Контекстуальний підхід (за О. Чирковим) до аналізу художнього твору та особливості його застосування на практиці	37
3.2.2. Аналізу твору Івана Багряного «Тигролови» через історико-літературний/літературознавчий контекст	38
3.2.3. Практична робота з теми «Історико-літературний/літературознавчий контекст аналізу художнього твору»	40
3.3. Індивідуальне завдання з теми «Історико-літературний/літературознавчий контекст аналізу художнього твору»	41
Тема 4. Культурологічний контекст аналіз художнього твору	42
4.1. Теоретичні засади аналізу художнього твору через культурологічний контекст	42
4.2. Практика аналізу художнього твору через культурологічний контекст	44
4.2.1. Культурологічний контекст аналізу поеми М. Гусовського «Пісня про зубра».....	44
4.2.2. Методичні аспекти культурологічного аналізу	49
4.3. Індивідуальне завдання з теми «Культурологічний контекст аналізу художнього твору»	51
Тема 5. Мистецький контекст аналізу художнього твору	52
5.1. Теоретичні основи аналізу художнього твору через мистецький контекст	52
5.2. Практика аналізу художнього твору через мистецький контекст.....	54
5.2.1. Мистецький контекст аналізу художнього твору на інтеграційній основі: авторський погляд.....	54
5.2.2. Мистецький контекст аналізу «Пісні про зубра» М. Гусовського	54
5.2.3. Поезія Івана Франка у сучасному музично-пісенному контексті.....	56

5.2.4. Кіномистецький контексту аналізу роману «Шагренева шкіра» Оноре де Бальзака	58
5.3. Індивідуальне завдання за темою «Мистецький контекст аналізу художнього твору»	64
Тема 6. Краєзнавчий контекст аналізу художнього твору.....	65
6.1. Теоретичні аспекти краєзнавства як контексту у процесі аналізу художнього твору	65
6.2. Краєзнавчий контекст аналізу повісті О. Купріна «Олеся».....	66
6.2.1. Післямова до перевидання книги О. Купріна «Олеся» як контекстне доповнення до аналізу твору.....	66
6.2.2. Місцевість, де відбуваються події у повісті	67
6.2.3. Прототипи повісті Олександра Купріна «Олеся».....	70
6.2.4. Мова, звичаї, традиції поліського краю у творі О. Купріна «Олеся».....	72
6.3. Літературознавчий контекст твору.....	72
6.4. Культурологічний і мистецький контекст повісті О. Купріна «Олеся» ...	73
6.5. Індивідуальне завдання «Краєзнавчий контекст аналізу художнього твору».....	75
 РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА ПІДГОТОВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	76
Індивідуальні завдання з курсу	79
Схема контекстного аналізу художнього твору.....	80
Залікове завдання з курсу «Теорія і практика контекстного аналізу художнього твору»	81
ДОДАТКИ.....	88

Додаток А Овдійчук Л. «Під небом дальньої чужини ...» Післямова. Грабовський П. <i>Пролісок</i> . Рівне: Дятлик М., 2017. С. 146-156.	88
Додаток Б Овдійчук Л. Духовні скарби, що єднають покоління, або Як Царівна Жаба зачарувала педагога і письменника Антона Лотоцького. Післямова. Вільшенко Я. <i>Царівна Жаба</i> . Рівне: Волинські обереги. 2018.....	98
Додаток В Овдійчук Л. «Невільник честі» на поєдинку з епохою». Післямова. Багрянний І. <i>Тигрлови</i> . Рівне: Волинські обереги, 2006. С. 319-328.....	102
Додаток Г Овдійчук Л. Жива історія від Антона Лотоцького, або Книга, яка єднає покоління. Післямова. Лотоцький А. <i>Княжа слава</i> . 2020. С. 44-47.	116
Додаток Д Овдійчук Л. Силует на тлі Високого Ренесансу. Передмова. Гусовський М. <i>Пісня про зубра</i> . Рівне: Волинські обереги, 2007. С.7-12.....	118
Додаток Е Овдійчук Л. Тарас Шевченко в європейському історико-культурному просторі. Післямова. Шевченко Т. <i>Кобзар</i> . Факсимільне видання 1876 р., у 2 т. Прага. Том II. Рівне: М. Дятлик, 2014. С.277-281.....	128
Додаток Є Овдійчук Л. Акварелі життя Олекси Грищенка. Передмова. Грищенко О. <i>Україна моїх блакитних днів</i> . Спогади. Рівне. 2008. С.7-15.	132
Додаток Ж Овдійчук Л. Чаклунка з поліських лісів. Післямова Купрін О. <i>Олеся</i> . Пер. укр. мовою М. П. Лещенко. Повість. Рівне, Волинські обереги, 2005. С.106-121.....	141
Додаток З Овдійчук Л. Поліський цикл творів Олександра Купріна Погорина. 2010. №14-15. С.243-248.	153
Додаток И Овдійчук Л. «Словом змалювати стан душі...» Передмова. Дворницька Н. <i>Промінь осяяння</i> . Поезії. Рівне, 2012. С. 3-6.....	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	168

Світлій пам'яті

Михайла Семеновича Борейка просвячую

ВСТУП

До нормативних курсів, які забезпечують теоретико-літературознавчу підготовку майбутніх учителів української мови та літератури, належать «Вступ до літературознавства» та «Теорія літератури». Варіативна компонента навчальних планів дозволяє закладам вищої освіти вводити курси відповідно до запитів студентів та з метою поглибленого вивчення важливих фахових дисциплін. Для студентів спеціальності Українська мова і література ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», окрім означених предметів, до навчальних планів на бакалавраті включено курс за вибором університету «Теорія і практика аналізу художнього твору» (2 курс, 2 семестр). Оскільки програмні результати навчання в освітній професійній програмі передбачають, що студент «застосовує різні види аналізу художнього твору, визначає його жанрово-стильову своєрідність, місце в літературному процесі, традиції й новаторство, зв'язок твору із фольклором, міфологією, релігією, філософією, значення для національної та світової культури», то необхідність включення такої теоретичної дисципліни очевидна. Як зазначено у робочій навчальній програмі, цей курс «покликаний навчити студентів аналізувати художній твір в цілому й окремі його компоненти та елементи: тематику, проблематику, художню мову, сюжет, композицію тощо. Під час вивчення курсу подаються, систематизуються та критично оцінюються відомості про основи методології й систему методичних прийомів роботи з художнім твором у практиці його шкільного, університетського та

академічного аналізу». У межах цієї дисципліни важливим є контекстний аспект аналізу художнього твору.

Основою вивчення є теоретичний матеріал, який розкриває основні сучасні принципи, підходи, методи аналізу художнього твору та види контекстів. Для майбутнього вчителя української мови та літератури знання історичного, біографічного, лінгвістичного, культурологічного, літературного, літературознавчого, мистецького, наукового, філософсько-естетичного контексту є ключовими, адже будь-який художній текст – це продукт своєї епохи і її ж репрезентант.

Цей навчальний посібник виник з потреби забезпечити вивчення курсу «Теорія і практика контекстного аналізу художнього твору». Автор статті апробувала власну методіку контекстного аналізу літературного твору під час викладання курсу «Теорія і практика аналізу художнього твору» у ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» на основі авторських передмов та післямов, написаних до раритетних книг, які були перевидані Рівненським міським об'єднанням товариства «Просвіта», членкинею ради якого є авторка. Вибір книг для перевидання, підготовку до друку здійснював Михайло Семенович Борейко, книгознавець, відомий просвітянин, культурно-громадський діяч, один із засновників обласного та міського товариств «Просвіта» та «Меморіал». Завдяки йому більше 50 рідкісних книг отримали друге життя. Йому й присвячено посібник.

Післямови і передмови як різновид літературознавчих досліджень мають свої особливості, особливо коли йдеться про перевидання раритетних книг. Такі тексти необхідні не тільки задля привернення уваги сучасних читачів до того, чому є потреба перевидати саме цей твір, а й для репрезентації життєпису митця, задуму та історії написання, значення і художньої цінності твору, для розкриття його у контексті історико-літературної доби, творчості письменника. В авторських передмовах і післямовах наявні культурологічний та мистецький контексти, оскільки всі книги відповідно проілюстровані. Передмови і

післямови розміщено у додатках у повному обсязі для зручності користування, а також вказано лінки для можливого доступу на GOOLE-диску.

Навчальний посібник адресовано викладачам, учителям, студентам, які прагнуть розширити палітру видів аналізу художнього твору, а також мають потребу ознайомитися із передмовами та післямовами до раритетних видань як різновидами літературознавчих досліджень.

У посібнику, окрім викладу теоретичного матеріалу, запропоновано індивідуальні завдання, завдання для самостійної роботи студентів та розробки практичних занять.

Авторський курс, представлений у цій книзі, розроблено на засадах інтеграції. Інтеграція внутрішньопредметна поєднує знаннєві компоненти теоретико- та історико-літературних дисциплін. Зовнішньопредметна передбачає інтеграцію літературознавчих дисциплін на змістовому рівні з історією, філософією, мистецтвознавством, культурологією. Діяльнісна інтеграція виявляється у застосуванні ІКТ та інших новітніх технологій, форм, методів навчальної діяльності у процесі викладання курсу.

РОЗДІЛ 1. ВИДИ КОНТЕКСТНОГО АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Тема 1. Аналіз художнього твору: текст і контекст

- 1.1. Поняття про аналіз художнього твору.
- 1.2. Принципи аналізу твору літератури.
- 1.3. Сучасні види, методи і прийоми аналізу художнього твору.
- 1.4. Контекстний аналіз літературного твору та види контексту.
- 1.5. Передмова та післямова як різновид (жанр) літературознавчих досліджень та їхня роль у контекстному аналізі.

1.1. Поняття про аналіз художнього твору

Література як словесне мистецтво найбільш універсальна, оскільки може передати все: від опису найменших деталей того, що оточує, до найтонших порухів людської душі. У порівнянні з іншими видами мистецтва такий потужний засіб як слово не залишає сумнівів у перевагах художньої літератури. Проте література потребує відповідного рівня сприйняття, розуміння, осмислення, оскільки навіть високомистецький художній твір може бути «не прочитаний» або спотворений непідготовленим читачем. За висловом М. Цветаєвої: «Книга має бути виконана читачем, як соната. Літери – ноти. Все у волі читача: спотворити чи здійснити». Талан читача формується нелегко, адже окрім естетичних емоцій на кшталт: сподобався/не сподобався твір, треба пояснити хоча б самому собі – чому? Коли ж йдеться про аргументи, то пересічна людина губиться у їх пошуку, позаяк відчуває брак термінології й інструментарію. Майбутньому вчителю української мови та літератури володіння цим багатством необхідне з фахової точки зору. Навчити аналізувати

художні тексти покликані літературознавчі дисципліни. Адже основою теоретико-літературних курсів є вивчення художнього твору, тобто сприйняття, аналіз, інтерпретація.

Аналіз літературного твору науковці трактують як «мислене розчленування цілісного твору на складники, розгляд їх окремо та в текстуальних, контекстуальних й інтертекстуальних зв'язках з метою виявлення особливостей його структури, жанрово-стильової специфіки, висвітлення істотного, естетично вартісного, соціально значущого. Форма аналізу літературного твору зумовлюється своєрідністю досліджуваного літературного феномену та метою, окресленою літературознавцем. Складниками А. л. т. є експлікація, уважне прочитання, коментування та ін.»¹

1.2. Принципи аналізу твору літератури

Будь-які наукові операції потребують методології, певного теоретичного опертя. Це насамперед, принципи, від лат. *principium* — основа, начало. Отже – принцип – це «основа певної сукупності фактів, теорії, науки; визначальне положення, вихідний пункт, передумова певної концепції або теорії».² У літературознавчій науці – це «найзагальніші правила, що впливають із розуміння природи і суті художньої літератури, якими керуються у процесі аналітичних операцій над твором».³ Здійснюючи аналіз художнього твору, «дослідник обирає методологічні принципи (філологічний, психоаналітичний, герменевтичний, психологічний, структуральний, міфологічний, соціологічний тощо), уникає накладання на нього сторонніх ідеологем, прагнучи віднайти адекватний ключ прочитання»⁴.

Дотримання певних принципів дозволяє дослідникові сформувати певну теоретичну модель, відповідну за своєю природою літературному твору. Успішним буде той аналіз, який «зумовлює поєднання вивчених складників за

¹ Літературознавча енциклопедія. Авт.-уклад. Ю. Ковалів. К.: Академія, 2007. Т.1.С. 64.

² Літературознавча енциклопедія. У 2-х т. Авт.-уклад. Ю. Ковалів. К.: Академія, 2007. Т. 2. 271 с.

³ Марко В. П. Аналіз художнього твору: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2013. С. 41.

⁴ Літературознавча енциклопедія. Авт.-уклад. Ю. Ковалів. К.: Академія, 2007. Т.1.С. 64.

допомогою синтезу у семантичне ціле, збагачене новими знаннями, даними опису, систематизації та класифікації компонентів, що виконують художню (Б. Томашевський), конструктивну (Ю. Тинянов), змістову (М. Бахтін) функції. Поступальний аналіз дає змогу виявити творчу еволюцію митця, зафіксовану певним твором. Водночас літературознавці використовують зворотний аналіз, відтворюючи у русі дослідження від конкретного тексту до причин його появи необхідні особливості творчої лабораторії та несвідомі імпульси письменника»⁵.

В. Марко визначає такі принципи аналізу:

- ✓ взаємодії змісту і форми;
- ✓ системності;
- ✓ історизму.

Найважливішим літературознавець вважає принцип аналізу взаємодії змісту і форми. «Він є універсальним засобом пізнання суті твору й окремих його частин. Реалізуючи його, слід починати аналіз зі складників змісту, переходити до характеристики засобів його втілення, тобто складників форми. Розпочавши аналіз із розгляду складників форми, обов'язково потрібно розкрити їхню змістовність. Важливо при цьому пам'ятати, що аналіз не самоціль, а засіб наближення до авторського задуму, шлях до адекватного прочитання твору, тлумачення якого може мати варіанти».⁶

Системний принцип передбачає розгляд твору як органічної єдності всіх частин-систем. Оскільки твір є системою, то й засоби його вивчення повинні складати відповідну систему.

Принцип історизму, за В. Марком, передбачає дослідження суспільно-історичних умов написання твору; вивчення історико-літературного контексту, в якому твір постав перед читачем; визначення місця твору в творчості письменника, коли йдеться про творчу еволюцію; оцінку з погляду сучасності: переосмислення проблематики, художніх достоїнств новими поколіннями

⁵ Літературознавча енциклопедія. Авт.-уклад. Ю. Ковалів. К.: Академія, 2007. Т.1.С. 64.

⁶ Марко В. П. Аналіз художнього твору: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2013. С. 41.

дослідників і звичайних читачів. Частковим моментом реалізації принципу історизму є вивчення історії написання, публікації та дослідження твору.

1.3. Сучасні види, методи і прийоми аналізу художнього твору

На сьогодні у літературознавчій науці виокремлено низку термінів, якими оперують дослідники: види, методи, школи. Проте різнобій трактувань не дозволяє провести чітку межу між видами та методами аналізу. В. Марко подає перші два терміни як синоніми, формулюючи таку дефініцію поняття: «Види (методи) аналізу твору – підходи до твору з погляду розуміння функції художньої літератури».⁷

У цьому є певна логіка, оскільки немає достатніх підстав для розрізнення вказаних понять.

Ю. Ковалів виокремлює школи (психологічна, культурно-історична, міфологічна), які застосовують різні методи літературознавчих досліджень. «У літературознавстві та літературній критиці за законами логіки виокремлюють М. (*методи – Л.О.*) зіставлення, ступеневого, концентричного викладу матеріалу, запитання – відповіді, аналогії чи контрасту, що забезпечують відчуття новизни, враження взаємодії інтересів, співучасті, персоніфікації, проблемної ситуації тощо. Іноді поняття використовують при актуалізації певної методології, наукової школи на зразок біографічної чи культурно-історичної».⁸

Загальну систему видів аналізу художнього твору подав у своєму посібнику В. Марко. Це соціологічний, психологічний, естетичний, формальний, біографічний, порівняльний, структурний, гендерний аналіз. Поза увагою науковця залишилися культурологічний, інтертекстуальний, контекстуальний, герменевтичний, міфологічний. Такий набір видів чи методів аналізу дозволяє обрати найбільш адекватний для опрацювання конкретного твору.

Оскільки принципи та методи є методологічною основою аналізу художнього твору, то їхня реалізація на практиці можлива завдяки певним способам і прийомам. Тобто, йдеться про власне методику аналізу.

⁷ Марко В. П. Аналіз художнього твору: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2013. С. 42.

⁸ Літературознавча енциклопедія. У 2-х т. Авт.-уклад. Ю. Ковалів. К.: Академія. 2007. Т. 2. С. 37.

Способами аналізу твору В. Марко називає вибір певних складників твору для докладного вивчення: образи (пообразний), ідею і тематику (ідейно-тематичний), зміст і форму (цілісний). Прийоми аналізу твору – це аналітичні дії, які дають змогу розкрити вужчі аспекти твору: «повільне читання», історико-літературний коментар, розгляд системи предметних деталей.

Вибір принципів, методів, способів та прийомів має бути зумовлена самим твором уже після його прочитання (часто й не одноразового). Важливим аспектом завершеного дослідження є синтез, тобто поєднання усіх складників аналізу й усіх змістоформальних аспектів у їхній органічній єдності.

1.4. Контекстний аналіз літературного твору та види контексту

За твердженням М. Бахтіна: «кожне слово (кожен знак) тексту виводить його за межі. Будь-яке розуміння є зіставленням цього тексту з іншими текстами... Текст живе тоді, коли доторкається до іншого тексту (контексту)».⁹

Художній твір як мистецьке явище є продуктом своєї епохи та її ж репрезентантом. Тому очевидно, що розглядати його необхідно у певному контексті: *історичної епохи з її суспільно-політичним становищем, культурою, мистецькими витворами; напрямів, стилєвих течій у літературі того періоду; творчості письменника.*

У літературознавстві контекст «розглядають як естетичну систему, без урахування якої сприйняття художнього твору не може бути коректним, трактують як відносно завершену частину тексту: формулювання, період, строфа, цикл тощо. В його межах прояснюється виражене значення висловлення, окреслені зв'язки з літературною традицією та новаторськими тенденціями в інтертекстуальному полі художньої та позахудожньої дійсності. У письменстві К. вживається передусім для визначення конкретного змісту, стилістики, міри виразності художніх засобів цілісного тексту та глибини його підтексту. Виокремлюють вузький К. (фраза, епізод, ситуація), ширший (біографія, світогляд, доля письменника, творча лабораторія, літературна

⁹ Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет. Москва: Художественная литература, 1975. 564 с.

школа, стильова течія, конкретно-історичний напрям, культурна епоха, феномени «великого культурного часу» тощо), історично віддалений період К. (античність, києворуська доба та ін.). До його семантичної структури належать наскрізні домінантні образи окремого твору чи загального доробку письменника, літературної доби; К. має враховувати щоразу відмінний обсяг, іманентні характеристики художньої дійсності та її культурне, соціальне оточення з відповідними, не завжди узгодженими, шкалами оцінок. К. не має обмежень, є багатоплановим, хоча його студії не сягають всеохопної вичерпності, а усвідомлюються як необхідно вибірккові, як умова проникнення в семантичні глибини твору, наближення до його адекватного прочитання. Окремим, інколи проблематичним є стимуляційний К., що у вигляді певних чинників художньої та позахудожньої дійсності впливає на творчий розвиток певного письменника, креативна діяльність якого має бути спрямована на формування неповторних ідеографічних явищ».¹⁰

А. Єсін серед видів допоміжного аналізу виокремив *контекстний*. Хоча літературний твір, з одного боку, самодостатній і ніби замкнений у собі, з іншого – різними гранями торкається позатекстової дійсності, тобто контексту, сукупності явищ, що з ним пов'язана. *Науковець визначив літературний контекст*, тобто текст у творчості письменника, в системі напрямів, течій, *історичний контекст*: соціально-політична обстановка в період написання літературного твору, *біографічно-побутовий*: обставини, за яких було створено аналізований текст, висловлювання письменника поза ним.¹¹

У сучасній літературознавчій практиці побутує значно ширший діапазон контекстів: історичний, історико-культурний, лінгвокультурологічний, літературний, літературознавчий, літературно-критичний, міфопоетичний, мистецький, науковий, філософсько-естетичний тощо. Проте не всі вони мають достатнє теоретичне підґрунтя.

У цьому посібнику репрезентовано історичний (історико-літературний), біографічний, літературно-критичний, літературознавчий, культурологічний,

¹⁰ Літературознавча енциклопедія. У 2-х т. Авт.-уклад. Ю. Ковалів. К.: Академія. 2007. Т. 2. С.518-519.

¹¹ Єсін А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения. Москва : Флинта, 2000. С.230.

мистецький та краєзнавчий контексти аналізу художнього твору на основі авторських передмов та післямов до раритетних книг-перевидань та до творів сучасних письменників.

Контекстний аналіз художнього твору – це розгляд різних контекстів як важливого джерела літературознавчих студій. Він передбачає дослідження середовища, у якому був створений (суспільно-історична доба, напрями, течії, стилі, «дух епохи, біографія (внутрішня і зовнішня), місцевість, оточення» тощо) та середовища, яке створив сам текст своєю появою і своїм «життям»: оцінка автора, сучасників, історико-літературна критика.

Контекстний аналіз апіорі є інтеграційним, оскільки передбачає комплекс знаннєвих компонентів з різних наук і дисциплін: філософії, історії, літературознавства, культурології, мистецтвознавства, етнології, а також потребує упровадження у традиційний навчальний процес інтеграційного принципу викладання: поєднання класичних і модерних технологій, форм, методів навчальної діяльності.

1.5. Передмова та післямова як жанр літературознавчих досліджень та його роль у контекстному аналізі художнього твору

«Передмова (нім. Vorrede, англ., франц. preface, польс. przedmowa, рос. предисловие) – складник науково-довідкового апарату книги, не пов'язаний зі структурою тексту, вступна стаття, написана автором, упорядником чи літературознавцем із метою зорієнтувати читача у змісті видання. ... У сучасних П. часто висвітлюється життєвий і творчий шлях письменника в контексті літературної доби, історія написаних ним книг, принципи відбору текстів, порядок їх розташування, джерела, з яких вони взяті, тощо».¹²

Післяслово, або Післямова (нім. Nachwort, англ. afterwords, франц. post/ace, польс. posłowie, рос. послесловие), – додаткова стаття наприкінці художнього твору, написана автором чи літературним критиком, в якій узагальнено висловлені у ньому думки, що супроводжуються відповідним

¹² Літературознавча енциклопедія. Авт.-уклад. Ю. Ковалів. К.: Академія, 2007. Т.2. С. 198.

коментарем, вказівками на використані джерела, на прототипів персонажів тощо.¹³

Суттєвої різниці між перед- і післямовою немає. Це засвідчує «Літературознавча енциклопедія», подаючи коментар до статті «Післямова».¹⁴

Такий жанр має специфіку у випадку, коли йдеться про перевидання раритетних книг, передмова до яких необхідна задля привернення уваги сучасних читачів до того, чому є потреба перевидати саме цей твір, а також актуалізувати життєпис митця, історію написання, значення і художню цінність твору, розкрити контекст історико-літературної доби.

Авторка посібника написала передмови і післямови до книг, які були перевидані Рівненським міським об'єднанням товариства «Просвіта» ім.Т. Шевченка, зокрема, завдяки зусиллям Борейка Михайла Семеновича, який відповідав за книговидання:

1. Горліс-Горський Ю. Ave dictator. Рівне, 2001. с. *Овдійчук Л. Холодні яри життя Ю. Горліса-Горського (Слово про автора). Передмова С.17-22.*
2. Купрін О. Олеся. Пер. укр. мовою М. П. Лещенко Повість. Рівне, Волинські обереги, 2005. *Овдійчук Л. Чаклунка з поліських лісів. Післямова С.106-121.*
3. Багрянний І. Тигролови. Рівне: Волинські обереги, 2006. *Овдійчук Л. «Невільник честі» на поєдинку з епохою». Післямова. С. 319-328.*
4. Гусовський М. Пісня про зубра. Рівне: Волинські обереги, 2007. *Овдійчук Л. Силует на тлі Високого Ренесансу. Передмова. С.7-12.*
5. Грищенко О. Україна моїх блакитних днів. Спогади. Рівне. 2008. *Овдійчук Л. Акварелі життя Олекси Грищенка. Передмова. С.7-15.*
6. Єнджеєвич Є. Українські ночі, або Родовід генія. Рівне, 2012. *Овдійчук Л. Єжи Єнджеєвич та Євген Рослицький – тандем подвижників, свідомих своєї місії. Післямова. С. 645-655.*

¹³Там же. С. 217.

¹⁴ Літературознавча енциклопедія. Авт.-уклад. Ю. Ковалів. К.: Академія, 2007. Т.2. С. 198.

7. Шевченко Т. Кобзар. Факсимільне видання 1876 р., у 2 т. Прага. Том II. Рівне: М. Дятлик, 2014. *Овдійчук Л. Тарас Шевченко в європейському історико-культурному просторі. Післямова. С.277-281.*
8. Грабовський П. Пролісок. Рівне: Дятлик М., 2017. *Овдійчук Л. «Під небом дальньої чужини ...» Післямова. С. 146-156.*
9. Шевченко Т. Кобзар: повний ілюстрований збірник віршованих творів поета з життєписом та передмовою Богдана Лепкого. Факсимільне видання 1942 р. (Відень) Тарас Шевченко. Рівне: Волинські обереги, 2017. *Овдійчук Л. Шевченкіана Богдана Лепкого – відкритий материк, який належить освоїти. Післямова. С.313-324.*
10. Вільшенко Я. Царівна Жаба. Рівне: Волинські обереги. 2018. *Овдійчук Л. Духовні скарби, що єднують покоління, або Як Царівна Жаба зачарувала педагога і письменника Антона Лотоцького. Післямова. С.25-26.*
11. Лотоцький А. Княжа слава. Рівне: Волинські обереги. 2020. *Овдійчук Л. Жива історія від Антона Лотоцького, або Книга, яка єднає покоління. Післямова. С. 44-47.*

Кожна з названих книг має свою історію, проте усі об'єднані тим, що стали бібліографічною рідкістю, тобто раритетами. Переважна більшість названих творів була видана свого часу за межами України для забезпечення культурних потреб українців-емігрантів. Перевидання здійснювалися на кошти добродійників невеликим накладом (від 100 до 500 примірників) і книги надсилали у найбільші книгозбірні України: національну бібліотеку імені В. Вернадського, обласні наукові бібліотеки, бібліотеки закладів вищої освіти. Для читача нинішнього – це ознайомлення із невідомими або маловідомими широкому загалу творами.

Підготовку до друку здійснював Борецький Михайло Семенович, Почесний громадянин м. Рівне, просвітянин, патріот, знавець рідкісних книг, який мав зв'язки із світовою спільнотою українців в діаспорі. Завдяки цілеспрямованості, рідкісному дару виокремлювати цінні раритетні видання, переконувати потенційних меценатів матеріально підтримати той чи інший книжковий

проект, Михайло Семенович подарував друге життя більше ніж 50 творам. Його світлій пам'яті й присвячено цю книгу.

Передмови та післямови написані з урахуванням різних контекстів: біографічного, культурологічного, мистецького та літературознавчого, і насамперед, – контексту доби, її «духу».

Цей вид (жанр) літературознавчих досліджень має свої особливості, оскільки передбачає скрупульозне опрацювання першоджерел: листів, спогадів, щоденникових записів митця, які стосуються періоду підготовки й написання твору. Таким чином формується біографічний контекст. Наступним етапом є критичне читання літературно-критичних розвідок з теми дослідження, оскільки важливо підготувати ґрунт для розкриття літературознавчого контексту. Історична доба і твір чи твори письменника вимальовуються уже в процесі системної роботи над написанням тексту передмови чи післямови, коли конкретний твір постає у контекстах, які сприяють визначенню місця цього твору в історико-літературній добі, у творчості митця.

Обов'язковим елементом роботи над передмовою (післямовою) є підготовка ілюстративного матеріалу, що, відповідно, репрезентує культурологічний і мистецький контексти. Як правило, це портрети письменника періоду написання твору та осіб, які були таким чи іншим чином причетні до видання (меценати, колеги по перу, що найбільше сприяли його появі); фото прототипів героїв, місцевості, які пов'язані з твором; важливі копії документів, які стосуються автора та книги; обкладинки прижиттєвих або раритетних видань, а також ілюстрації до тексту тощо.

Стиль тексту публіцистичний, проте зміст, оформлення покликань відповідає усім науковим вимогам. У передмовах і післямовах цілком природно апелювати до особистісних вражень, висловлювати свою думку (доказово) щодо певних фактів, аргументів інших дослідників, наявної оцінки твору тощо.

Окрім вказаних, авторка написала передмову та післямову до книг сучасних авторів:

1. Заворотній О. П'єси. Рівне, 2011. *Овдійчук Л. «У калейдоскопі людських долі» (за п'єсами Олексія Заворотнього). Післямова. С.498-502.*
2. Дворницька Н. Промінь осяяння. Поезії. Рівне, 2012. *Овдійчук Л. «Словом змалювати стан душі...» Передмова. С. 3-6.*

Є також низка статей літературознавчого характеру про сучасних письменників, твори і творчість яких розглянуто в контексті літературному, літературознавчому та біографічному.

- Упіймана птаха. Літературна Україна. 2009. 10 вересня. С.7. (Про поетичну збірку А. Содомори «Пригорща хвилин»)
- Земля обітована Ірини Жиленко. Погорина. 2011. №16-17.
- У слові мить спинилась. Роздуми про книгу А. Содомори «Сльози речей». Дзвін. 2011. №12.
- Коронована Попелюшка, або Як потрапити в історію (за романом О. Слоньовської «Дівчинка на кулі»). Українська мова та література у школі. 2012. №8. С. 23-25.
- Та, що знається з громами, або Волхвиня зі Слобожанщини (Л. Ромен) *Українська література у загальноосвітній школі.* 2013. №2. С.7.
- Різнобічний талант письменниці-горлівчанки, або Випадково-невипадкові зустрічі. *Українська література у загальноосвітній школі.* 2013. №10. С.34-40.
- Тріада Анатолія Гризуна. *Українська мова та література у школі.* 2015. №2. С. 61-63.

Тексти передмов та післямов у цьому посібнику слугують літературознавчим інформативним та ілюстративним матеріалом до теоретичних положень про види контексту та контекстний аналіз творів. Окремі з них пропонуються для індивідуальних завдань. Таким чином інтегруються теорія і практика контекстного аналізу художнього твору.

Методичний аспект викладання забезпечує інтеграція технологій (інформаційно-комунікаційних, критичного мислення), форм (групова,

індивідуальна, самостійна, дистанційна та очна), методів (проблемна лекція, демонстрування, ілюстрування) навчальної діяльності.

Тема 2. Біографічний контекст аналізу художнього твору

- 2.1. З історії біографістики як літературознавчого методу.
- 2.2. Теоретичні основи біографічного методу.
- 2.3. Джерела зовнішньої і внутрішньої біографії у взаємозв'язку із творчістю.
- 2.4. Збірка «Пролісок» П. Грабовського у біографічному контексті. (Практична робота).
- 2.5. Індивідуальна робота з теми «Біографічний контекст аналізу художнього твору».

2.1. З історії біографістики як літературознавчого методу

У літературознавстві біографія письменника розглядається не тільки як текст (художній, документальний), а й як контекст. Адже аналіз творчості письменника потребує, окрім теоретичного інструментарію, й скрупульозного знання життєпису. Тому науковці виокремили біографічний метод як «спосіб вивчення літератури на підставі виявлення її зв'язку з біографією письменника, яка розглядається як визначальний чинник художньої творчості».¹⁵

Шарль Сент-Бев, французький літературознавець вважається засновником біографістики як методу. Він започаткував серію портретів письменників: Дідро, Корнеля, Расіна, Лафонтена, Мольєра, Реньє, Шеньє та ін., обґрунтувавши таким чином біографічний метод. Ш. Сент-Бев переконаний у необхідності всебічно проаналізувати особистість великого поета у момент створення його першого шедевр: «Якщо ви зуміли зрозуміти поета у цю критичну мить його життя, розв'язати вузол, від якого відтепер напинатимуться ниті, що зв'язуватимуть його з майбутнім, якщо вам вдалося відшукати, так би мовити, таємну ланку, що поєднує два його буття – нове, осяйне, чудове,

¹⁵ Біографічний метод. Літературознавча енциклопедія. К.: Академія, 2007. Т.1. С.137

блискуче, і те – колишне – невиразне, потайне, сховане від людського погляду, про яке він хотів би назавжди забути, – лише тоді ви можете сказати, що знаєте цього поета...»¹⁶ Далі Сент-Бев уточнює: «Загальний стан літератури у ту мить, коли до неї входить новий письменник, своєрідність його виховання і особливості таланту, отриманого ним від природи, – ось три впливи, які необхідно розпізнати у його першому шедеврї, щоб віддати належне кожному з них і ясно визначити, яку саме роль відіграє у цьому власне літературний талант»¹⁷.

Французький мистецтвознавець Іпполит Тен, засновник культурно-історичної школи, виділив основні чинники, які, на його думку, визначають особливості біографії автора і, відповідно, його літературну творчість. Це раса, середовище й історичний момент.

Вчений сформулював «методологічні настанови вивчення письменства, що полягали в аналізі біографії та психології митця, специфіки культурного оточення, громадського світогляду, особливостей раси, зумовлених біологічними чинниками, кліматом, місцевістю, історичними обставинами». Расі І. Тен «надавав першорядного значення (вроджений національний тип темпераменту, відносно стійкі фізіологічні, психологічні, соціально-побутові характеристики особи), середовище (ландшафт, клімат, соціальні обставини, «стан умів») та момент (досягнутий рівень культури, традиція), трактований як витвір спільної діяльності раси й оточення, мить історичної реалізації народу (носія ідей у зародку) і поета, покликаного їх втілювати, реалізуючи своєю творчістю загальну психологію»¹⁸.

Данський літературознавець Г. Брандес, послідовник Ш. Сен-Бева та І. Тена, намагався поєднати культурно-історичний метод Тена з теорією Сен-Бева. Вважав, що в історії визначальну роль відіграють геніальні особистості.

Основна його праця «Головні течії в європейській літературі ХІХ ст.» За Франком: «Він вірить в поступ людськості, але бачить його не в еволюції економічного і соціального побуту мас народних, а радше в великих одиницях,

¹⁶ Сент Бев Ш. де Лит. портреты и крит. очерки М.: Худ. лит. 1970. С.49.

¹⁷ Сент Бев Ш. де Лит. портреты и крит. очерки М.: Худ. лит. 1970. С. 51.

¹⁸ Культурно-історична школа. Літературознавча енциклопедія. К.: Академія, 2007. Т.1. С.537.

в духових репрезентантах та проводирях мас».¹⁹ Франко був особисто знайомий з данським вченим, написав статтю «Юрій Брандес» і так оцінив роль колеги по перу у формуванні біографічного методу «Тенову доктрину, що кожний чоловік являється витвором осередка (milieu), серед котрого живе і з котрого виходить, Брандес обертає догори ногами; він показує, як великі люди силою свого генія перетворюють осередок, з котрого вийшли, з одержаних виражень і ідей силою вродженого комбінаційного дару і чуття творять зовсім нові образи, могутні імпульси для дальшого історичного розвою».²⁰

Сам Іван Франко застосував елементи біографічного методу у праці «Причинки до оцінення поезії Тараса Шевченка», щоб відтворити «живий образ Кобзаря на тлі свого часу й своєї суспільності».²¹

Нестор Котляревський, літературознавець, педагог, був прихильником цього методу і використав його під час написання наукових розвідок: «Михайло Юрійович Лермонтов. Особистість поета і його твори». «М. В. Гоголь», «Старовинні портрети».

Інший підхід до біографічного методу полягав у звільненні життєпису митця від сторонніх впливів, тому окреслювалися «імпресіоністичними прийомами іманентні характеристики його особистості задля виявлення «потаємного духу». Таку позицію поділяли французький історик Г. Лансон, російський критик Ю. Айхенвальд (почасти – О. Веселовський), німецький літературознавець Е. Ерматінгер. Поширилася імпресіоністична есеїстика, представлена працями А. Саймонса, Дж. Сантаяни, А. Франса, Р. де Гурмона, М. Кузміна, С. Маковського. До традиції Б. м. звертався німецький психолог Р. Мюллер-Фрайєнфельс, висвітлюючи психологічні типи письменників з огляду на їх твори».²²

В українському літературознавстві другої половини ХІХ ст. О. Огоновський був представником біографічного напрямку. «У його «Історії літератури руської» біографічний принцип аналізу поряд з бібліографією

¹⁹ Франко І. Юрій Брандес. Літературно-критичні праці. У Твори в 50 томах. Т.31. С.381.

²⁰ Франко І. Юрій Брандес. Літературно-критичні праці. У Твори в 50 томах. Т.31. С.382.

²¹ Франко І.Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. К.: Наукова думка, 2008 р., Т. 53, с. 27 – 41.

<https://www.i-franko.name/uk/HistLit/1881/ShevchenkoGajdamaky.html>

²² Біографічний метод. Літературознавча енциклопедія. К.: Академія, 2007. Т.1. С.138.

творів письменника посідав основне місце. Тому «Історію літератури руської» О. Огоновського називають біобібліографічним довідником, у якому автор розглядав художнє полотно як прояв елементів біографії його автора».²³

Актуалізація біографічного методу в українському літературознавстві пов'язана з іменами таких літературознавців як М.Чалий, М.Петров, С.Балей, І.Дорошенко, В. Смілянська, М.Коцюбинська, Т.Гундорова.

Біографічний метод у радянські часи був заідеологізований і втратив естетичний сенс.

У колективній монографії «Самототожність письменника» Г.Сивокінь розкрив цю ситуацію так: «Питання про національну специфіку письменницької біографії в умовах колишнього Союзу поставати не мусило й існувало воно в літературознавстві на емпіричному рівні: дослідники накопичували в міру можливого біографічні факти або використовували їх при написанні літературних портретів, де біографічний розділок, як у шкільному підручнику, передував розглядові творчості, що бралася здебільшого вже сама по собі, незалежно від біографічних «впливів».²⁴

Біографічний метод у сучасному літературознавстві викликав дискусію, але можливості його використання очевидні. Мова йде «про реорганізацію досягнень традиційного біографічного методу, коли поруч з урахуванням фактів "зовнішнього" життя митця, умовно кажучи, побутовості, що панувала досі, використовуватимуться й свідчення внутрішнього, душевного буття. Наразі шлях від біографії до психологічної біографії – один із перспективних процесів, які мають визначати обличчя сучасної науки. Він вимагає зміни акцентів при вивченні життєпису письменника від документів, які окреслюють події віхи, до тих, котрі дають змогу проникнути в глибини внутрішнього світу, який, на наше переконання і визначає особливості поезики того чи іншого митця. Тобто мова йде про інтеграцію біографічного та

²³ Там же. С.138.

²⁴ Сивокінь Г. «Самототожність письменника» як методологічна пропозиція. Самототожність письменника. До методології сучасного літературознавства. Київ : Українська книга, 1999. С. 6–21.

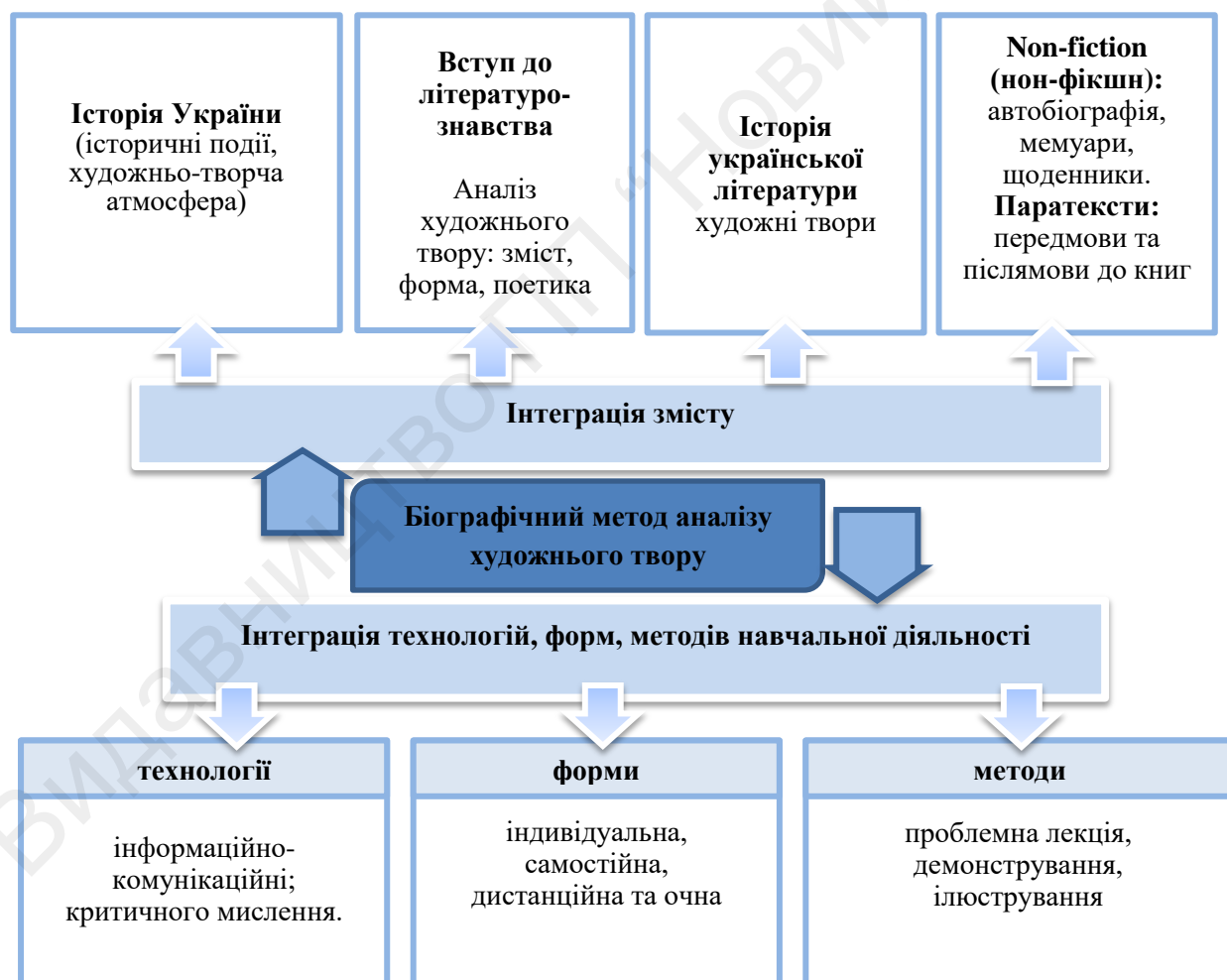
психоаналітичних (у їх системній цілісності) методів вивчення суб'єкта художності».²⁵

2.2. Теоретичні основи біографічного методу

Цей метод «передбачає розгляд біографії письменника як важливого джерела творчості. Безперечно, автор акумулює враження та ідеї часу, творить художній світ, тому вивчення обставин його життя може допомогти глибше дослідити процес зародження й визрівання творчих задумів, увагу до певних мотивів тощо. Особистісні моменти відіграють важливу роль у творчості, водночас художній твір має об'єктивну естетичну цінність»²⁶.

Рис.1

Біографічний метод аналізу художнього твору на засадах інтеграції

²⁵ Михида С. Мегатекст і особистість письменника URI: <http://eprints.zu.edu.ua/959/1/06msspmpop.pdf>

²⁶ Марко В. П. Аналіз художнього твору: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2013. С. 43.

Характер і напрям творчої діяльності визначаються і пояснюються фактами особистого життя. П. Білоус визначив чинники, які репрезентують зовнішню біографію письменника. Це запас вражень, знань, досвід як життєва основа творів; життєві події; видання творів; мандрівки; факти спілкування з конкретними людьми.

Такі чинники як враження, переживання, думки, художні й інтелектуальні узагальнення; піднесення і кризові ситуації у власній творчості; здатність співпереживати, перейматися проблемами і радощами та болями інших людей; осмислення епохи, подій, у яких письменник міг і не брати участь, належать до фактів внутрішньої біографії.

«... внутрішня біографія» і є головним джерелом його (*письменника – Л.О.*) літературних одкровень, нею визначається самотність і спрямування його творчості».²⁷

2.3. Джерела зовнішньої і внутрішньої біографії у взаємозв'язку із творчістю

Зовнішню і внутрішню біографію митця можна пізнати із щоденникових записів, листів, мемуарів. У цих документах відображено життєві події, зафіксовано враження, спілкування з людьми, а також «життя душі»: враження, переживання, думки, ідеї, художні й інтелектуальні узагальнення, задуми, осмислення епохи, подій, у яких письменник брав участь, був спостерігачем.

С.Михида називає всі тексти, які прямо чи опосередковано обсервують особистість письменника, мегатекстом.

Наведені нижче тексти розкривають зовнішню і внутрішню біографію та взаємозв'язок із творчістю письменників.

Життєві події як основа творів

Іван Багряний написав роман “Тигролови” про період перебування на Далекому Сході, коли відбував перше заслання. Про цей найменш досліджений

²⁷ Білоус П. Психологія літературної творчості. Житомир. 2004. С. 33.

період життя письменника Григорій Костюк згадує з розповіді засланоного: «Охотське море. Тайга. Тундра. Звіроловство. Були там поселення давно осілих наших людей з України. Все це, сказати щиро, було мені навіть цікаво. Але згодом охопила мене страшна туга за Україною. Непереможна. Отож сів я на поїзд і рушив на захід. У Томську мене перехопила залізнична агентура НКВД. Арешт, суд і вирок: за втечу із заслання – три роки вже ув'язнення в таборі. Так я потрапив у Бамлаг (Байкальсько-Амурський лагерь). Відгаравав три роки. Звільнившись, офіційно поїхав до Охтирки. Охтирка не була під заборонаю. Сяк-так крутився. Раптом – новий арешт».²⁸

16 червня 1938 року в анкеті він вказав професію «охото вед», у графі про сімейний стан написав: одружений, двоє дітей. Отже, на краю землі він знайшов свою долю, Антоніну Зосимову. На Зеленому Клині, місцевості з поетичною назвою, що обіймає південну частину Далекого Сходу, в сточищі ріки Амур над Тихим океаном, українській поселенській землі, освоєній ще у 17 ст., Іван Багрянний одружився, там народилося двоє синів: Борис і Олександр.

Факти спілкування з конкретними людьми

Ольга Кобилянська написала новелу «Некультурна» на реальних фактах. Цьому посприяла зустріч і приятелювання з гуцулкою Параскою.

В одній зі своїх автобіографій Кобилянська писала: «Некультурну» знала я особисто, і ніяк не могла побороти охоти написати про ту чудову жінку, вірну, чисту дитину природи, що, мов сестра смerek, поміж котрими проживала, жила, розвивалася. Коли вмирала, бажала собі мене бачити <...>».²⁹

У листі до Осипа Маковея (від 31 травня 1901 р.). Кобилянська пише, що з Лесею Українкою їздили в Кімполунг і побували в тій місцевості, яку зображено в «Некультурній»: «Сьогодні перед полуднем ходили-сьмо між Рунга і Магури [...]. «Ходили-сьмо і до гуцулки Параски, але її хатка була зачинена, і я не знаю, що з нею».³⁰

²⁸ Костюк Г. Іван Багрянний (Сторінки спогадів). Українська мова і література в школі. 1993. №10. С. 11.

²⁹ (Кобилянська О. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади. К.: Дніпро, 1982. С.238.

³⁰ Кобилянська О. Твори: у 5 т. Київ: Держлітвидав України, 1962. Т. 2. С. 478.

Запас вражень, знань, досвід як життєва основа творів

О. Гончар автор творів про війну «За мить щастя», «Людина і зброя», «Прапороносці» та ін., які написані на основі власного фронтового досвіду «кров'ю серця». Про думки, враження, спонуки до написання можна дізнатися зі «Щоденників» письменника. Запис від 14. 10. 1993 р.:

«Вичитую для видавництва «Людину і зброю» і ніби ще раз переживаю долю солдатську.

Звичайно, опинитись дисидентів у камері смертників і не зламатись – це героїзм, а перебути на фронті війну, день за днем, роками бути на грані між життям і смертю – хіба це минає безслідно?

Минувши fronti – яким би я був? Кращим? Гіршим? Не знаю. А що fronti наклали свій карб на душу – це безперечно. І що не знівечили душу, як афганцям, а, навпаки, наповнили її людяністю – це таки факт. Бо воювати довелося за свободу, за Україну, за її майбуття – принаймні з такою вірою ми йшли під кулі, мерзли в окопах...

Так, ми були ідеалістами, багато що уявлялося не таким, яким постало потім після війни, але ж це вже не наша вина...

Ні, юнацький ідеалізм у людині – це таки прекрасно!»³¹

Враження, переживання, думки, художні й інтелектуальні узагальнення

Уривок з листа Олега Ольжича до батька Олександра Олеся (1931 р.):
«Археологія – найменш улюблена моя «Муза». Коли я віддав їй найкращі «почуття своєї молодості», то тільки тому, що знав її вірність. Ця не зрадить. (...) І в старості вона мене не покине, як кидають інші музи. (...) Це й було причиною, що я віддав їй руку. Серце ж моє лишалось вільне. І панує над ним друга Муза – література. Тут вже дійсно «маємо до діла» з справжньою пристрасною любов'ю, що може зламати навіть життя. (...) Я переконуюся, що мистецтво і наука себе взаємно виключають. Їх можна чергувати, але ніколи комбінувати. Я своєю спробою колись хотів довести, що це можливе, тепер

³¹ Гончар О. Щоденники: У 3-х т.: Т.3: (1984-1995). С. 490.

бачу, що помилився. Ось і зараз, працюючи науково, я зовсім не пишу. А згодом, як розпочну якусь річ, наука вивітриться зовсім із голови.

Політика в цій ситуації має роль, не знаю, як сказати,— от так прийти, натхнути, ману навіяти і покинути на роздоріжжі. Я не сподіваюся від неї ні щастя, ні долі. Але влада її велика. Це таки особа з породи Богів!»³²

Запитання. Поміркуйте, як відобразилися ці рефлексії на життєвій і творчій долі Олега Ольжича?

З листа Івана Багряного до Петра Волиняка, 22.11.1954р. Санаторій Сант-Блазієн

«Мене тільки журить, що формально всі мої речі скороспечені, випхані в люди передчасно. Я це найкраще знаю сам. Але що зробиш. Тут я безпорадний. НЕ тому, що мені бракує, мов, знання мови чи знання літературної техніки, а тому, що я, за Вашим влучним виразом, теж “колгоспний кінь” і не маю фізичної змоги займатися ювелірною працею. Це для мене недосяжна розкіш. Переді мною стоїть дилема: або я свідомо мушу наражатися на прикрі закиди в неохайності (а то й в “некультурності”), але все-таки щось написати й видати. Або взагалі нічого не написати й не видати, бути мертвим. Я вибираю перше, бо душу мені розпирає безліч неказаного, яке я мушу сказати раніш, аніж умерти. І не для слави й не для грошей, а ради більшого чогось, що не дає людині спокою. Зрештою про те лишім, що в данім випадку людиною рухає. ... в моїх умовах, якщо родиться мистецька (літературна) річ, то родиться зразу. Або не родиться ніколи, бо для систематичної праці бракує жадних умов фізичних (не кажучи вже про передумови моральні)».³³

Із «Таборових записів» Василя Стуса Уривок запису 11

«Думаю про світогляд: як на мене, це поняття дуже метафізичне. Більш дійове почуття – співвідношення мусу і бажання, волі і логіки, волі і мусу. Світогляд – то у великій мірі питання темпераменту і совісти, нашої життєвої активності. Часом світогляд визначається шансом на вижиття, на соціяльну

³² Ольжич О. Незнаному Воякові. К.: Фондація ім. О. Ольжича. Листування. С. 314–350.

³³ Багрянний І. Листування. У двох томах. Том перший (1946-1963). К.: Смолоскип, 2002. С.211.

впливовість, на масовість. Але міняються життєві обставини, а з ними міняються й складові світогляду. За мого теперішнього стану ніякі егоїстично-розрахункові міркування вже його не визначають. Що ж тоді? Погляд вічності чи відчаю? Нестерпно докучили уламки долі, ламані лінії бажань і звершень, гримаси наслідків.

Моторошно чути без краю свого, без народу, яких мусиш творити сам зі свого зболілого серця. Може, випало жити в період межичасся, може, коли історичні умови зміняться (але – чи на краще?), можна буде виявити цей життєвий плін народу, його життєвий порив. Поки що його не видно. Звідси й наш супервідчай, кусючість душ, що виявляється і серед найкращих. Але поки що я не бачу – нікого і нічого. Жодного знаку сподівання».³⁴

З листа Івана Франка до Уляни Кравченко.

«Я принципіальний ворог всяких компліментів і ворог тих, що говорять компліменти. ... Я думаю, що між русинами, а особливо між молодим поколінням, а вже ж найбільше між поетами, повинна панувати тепла, сердечна, але безоглядна щирість, далека від всякої пересадки і всякої гіпокризії. Я принаймні поклав собі таке поступування за засаду, від котрої не відступлю: скільки мені воно досі з'єднало явних чи скритих ворогів – се мене не обходить: то тільки знаю, що таким поступуванням я здобув собі приязнь кількох людей, дорожчу і важнішу для мене від вражди цілого легіону людей безхарактерних».³⁵

Поміркуйте, як вплинули погляди Івана Франка на його зовнішню біографію.

Зі «Щоденника» Олеся Гончара 4.03. 1968 р.

«Прогрес (цивілізація), звичайно, є, він неминучий, але в ньому мало гуманного, частіше він антигуманний кінечним своїм спрямуванням. В цьому трагізм, в цьому корінь усіх тривог.

... В суспільстві – як у повітрі: чим вище, тим холодніше.

³⁴ Василь Стус в житті, творчості, оцінках ... URL: <http://exlibris.org.ua/stus/index.html>

³⁵ Франко Іван. Листи (1874-1885). Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 48. К.: Наукова думка. 1986. С. 371.

Ісус Христос, цей тесляр з Назарета, молодий мислитель, зостається ось уже 2000 літ і д е а л о м духовної краси. І що знала історія могутніше за його наскрізь гуманне вчення?»³⁶

Зі «Щоденника» Олеся Гончара 29.10.1981

«Вищий смисл життя – в самій здатності жити, розвиватись, відчувати красу буття... Хіба ж цього мало? Життя просто у добрих вчинках, без зайвих рефлексій, потім відлетіти, як лист платановий восени, знов поєднатись із Всесвітом – хіба не так уявляли життя наймудріші?

Тож зумій радуватись життю, збагни, що в самій можливості жити, може, якраз і таїться найвищий сенс...»³⁷

Зі «Щоденника» Олеся Гончара. 06.10. 1984.

«Війна жахлива ще й тим, що дає змогу комусь одному маніпулювати вчинками і життям інших, бачити в них лише кількість штиків, людино-одиниць, які в разі зникнення можуть бути поповнені. Лише командири рідкісної душі вміли дорожити життям підлеглих, але чи багато було таких гуманних воєначальників?»³⁸

Поміркуйте, як вплинула внутрішня біографія Олеся Гончара на його творчість?

Висновок. Отже, «суть цього методу, полягає в ретельному вивченні біографії письменника (походження, звички, «моральна фізіологія», душевні стани, навіть домашня обстановка, дрібниці повсякденного побуту), що може бути ключем до прочитання його творів. Джерелом таких відомостей про письменника є його листи, мемуари, автобіографія, спогади сучасників, варіанти літературних текстів тощо».³⁹

2.4. Збірка «Пролісок» П. Грабовського у біографічному контексті.

Завдання на практичне заняття

³⁶ Гончар О. Щоденники: У 3-х т.: Т.1. С. 9.

³⁷ Там же. С. 490.

³⁸ Гончар О. Щоденники: У 3-х т.: Т.2. С. 33.

³⁹ Білоус П. Вступ до літературознавства. Навчальний посібник. К.: ВЦ Академія. 2011. С. 42.

1. Опрацюйте мультимедійну лекцію «Біографічний метод аналізу художнього твору». Дайте відповіді на запитання.

2. Прочитайте післямову Овдійчук Л. «Під небом дальньої чужини ...» (Додаток А.) до книги: Грабовський П. Пролісок. Рівне: Дятлик М., 2017. 178 с.

До історії перевидання

Видання підготував до друку Михайло Борецько. Книга перевидана з благословення та підтримки Архієпископа Сумського і Охтирського Мефодія, який свого часу жив із засланими батьками у Тобольську, де помер Павло Грабовський, а згодом переїхав на батьківщину поета, що й спонукало Михайла Срібняка (таке було прізвище до прийняття сану) запропонувати Михайлу Борецьку, з яким був знайомий ще з часів легендарного листа рівненського просвітянина до Б. Єльцина, видати книгу як пам'ять про поета і борця, котрий у часи тотальної самодержавної деспотії став на прю з імперією зла.

URL: https://drive.google.com/file/d/1BLwZ-I_VNpvZe03b7aNNDRharaQ7wanX/view?usp=sharing

3. Дайте відповіді на запитання в GOOLE-forme. URL:

<https://forms.gle/1AwcXNwybGZgWf1w5>

2.5. Індивідуальне завдання з теми «Біографічний контекст аналізу художнього твору»

Опрацювати текст післямови Овдійчук Л. Духовні скарби, що єднають покоління, або Як Царівна Жаба зачарувала педагога і письменника Антона Лотоцького. Післямова. (Додаток Б)

Скласти план, визначити біографічний контекст твору Вільшенка Я. Царівна Жаба. Рівне: Волинські обереги, 2018. 28 с.

Створити мультимедійну презентацію з відповідною візуалізацією. Продумати запитання для контролю і самоконтролю. Адресат – одногрупники.

Біографічний метод аналізу художнього твору вважаю: *

- ефективним
 неефективним
 Інше: _____

Хто є засновником біографічного методу? *

- Ш. Сент-Бев
 І. Тен
 Г. Брандес
 І. Франко
 Відповідь на це запитання обов'язкова

Раса, середовище й історичний момент. Хто визначив ці чинники як визначальні у біографії автора і відповідно його літературній творчості? *

- Г. Брандес
 І. Тен
 Ш. Сент-Бев
 О. Огоновський

Про кого із прихильників біографічного методу йдеться: «Він вірить в поступ людськості, але бачить його не в еволюції економічного і соціального побуту мас народних, а радше в великих одиницях, в духових репрезентантах та проводирях мас». *

- Г. Брандеса
 І. Тена
 О. Огоновського
 Ш. Сент-Бева

Зовнішня біографія - це *

Ваша відповідь _____

Враження, переживання, думки, художні й інтелектуальні узагальнення, осмислення епохи, подій, у яких письменник міг і не брати участь - це *

- внутрішня біографія
 зовнішня біографія

Вкажіть джерела вивчення внутрішньої і зовнішньої біографії письменника: *

Ваша відповідь _____

Вкажіть письменників і твори, у яких відображено факти зовнішньої біографії: *

- О. Кобилянська "Некультурна".
 О. Гончар "За мить щастя".
 І. Багряний "Тигролови".
 І. Франко "Захар Беркут".

Як відобразилися рефлексії Олега Ольжича, викладені в листі до батька, на житті і творчості? *

Ваша відповідь _____

Чи залежить зовнішня біографія від внутрішньої? Наведіть приклад. *

Ваша відповідь _____

Як впливає вдача й характер на долю людини, покажіть на прикладі Павла Грабовського. *

Ваша відповідь _____

Які події зовнішньої біографії відобразилися на збірці Грабовського "Пролісок"? *

- Рабське становище України.
 Обставини та умови життя на засланні.
 Перебування в колі високоосвічених політичних засланців.
 Листування з Іваном Франком, Борисом Грінченком, Михайлом Павлицем, Костем Паньківським.
 "Якутська трагедія".
 Життєвий досвід.
 Запас вражень, знань про життя суспільства, різних його прошарків.
 Інше: _____

Які події внутрішньої біографії відобразилися у збірці "Пролісок"? *

- Сум за Україною.
 Вболівання за долю рідного народу і мови.
 Почуття і переживання, пов'язані з Надією Сигидою.
 Співпереживання за долю в'язнів-побратимів.
 Рефлексії щодо європейського вибору українців.
 Інше: _____

Вкажіть мегатексти, які розкривають "життя душі": враження, переживання, думки, ідеї, задуми Грабовського на засланні. *

Ваша відповідь _____

У яких документах відображено життєві події, спілкування з людьми, тобто зовнішню біографію Павла Грабовського? *

Ваша відповідь _____

Напишіть есе на тему: "Як внутрішня і зовнішня біографія допомагає прочитати художній твір" (на прикладі збірки "Пролісок" П. Грабовського) або "Пролісок" крізь призму біографістики. *

Ваша відповідь _____

У чому цінність й ефективність біографічного методу? *

Ваша відповідь _____

Вкажіть прізвище та ім'я *

Ваша відповідь _____

Тема 3. Історичний та літературний (літературознавчий) контекст аналізу художнього твору

- 3.1. Теоретичні основи історичного та літературного/літературознавчого контексту аналізу художнього твору.
- 3.2. Практика історико-літературного/літературознавчого контекстного аналізу художнього твору.
 - 3.2.1. Контекстуальний підхід (за О. Чирковим) до аналізу художнього твору та особливості його застосування на практиці.
 - 3.2.2. Аналізу твору Івана Багряного «Тигролови» через історико-літературний/літературознавчий контекст.
 - 3.2.3. Практична робота з теми «Історико-літературний / літературознавчий контекст вивчення художнього твору».
- 3.3. Індивідуальне завдання з теми «Історико-літературний / літературознавчий контекст вивчення художнього твору».

3.1. Теоретичні основи історичного та літературного (літературознавчого) контексту аналізу художнього твору

Аналіз літературного процесу в річищі історії за законами логіки дає змогу якомога повніше розкрити літературні стилі, напрями і течії, окреслити характерні тенденції: традиційні та нові, – у мистецькому житті, і спонукає дослідника залучати до літературного пізнання історичний контекст.

Історичний контекст аналізу художнього твору методологічно спирається на принцип історизму, який, за В. Марком, передбачає дослідження суспільно-історичних умов написання твору; вивчення історико-літературного контексту, в якому твір постав перед читачем; визначення місця твору в творчості письменника, коли йдеться про творчу еволюцію; оцінку твору з погляду сучасності: переосмислення проблематики, художніх достоїнств твору новими поколіннями дослідників і звичайних читачів. Частковим моментом реалізації

принципу історизму є вивчення історії написання, публікації та дослідження твору».⁴⁰

Г.-Г. Гадамер акцентував на тому, що під час інтерпретації змісту художнього твору важливо враховувати історичні умови, за яких «твір мистецтва отримував своє первинне значення й функцію».⁴¹

Представник культурно-історичної школи І. Тен спирався на філософію позитивізму та на історизм Й.-Г. Гердера. Однією із найважливіших методологічних настанов вивчення письменства вважав аналіз середовища (ландшафт, клімат, соціальні обставини, «стан умів») у якому жив, формувався, творив письменник.⁴²

Точне і важливе зауваження А. Єсіна про те, що, аналізуючи історичний контекст й твір у ньому, необхідно звертати увагу не тільки на соціально-економічне становище та політичну надбудову, а й на стан культури та громадської думки.⁴³

Проте обмежитися знаннями історії дослідникові не вдасться, оскільки художній твір репрезентує словесне мистецтво. Тому одночасно треба аналізувати твір й у літературному контексті. У вузькому значенні – це аналіз тексту у межах творчості письменника, зіставлення з іншими творами для з'ясування закономірностей творчості, зокрема, ідіостилю митця. У широкому значенні – це середовище, у якому з'явився твір, система напрямів, течій, стилів тощо.

Поява «справжнього нового» твору, за Т.С. Еліотом, змінює загальну картину розвитку літератури, оскільки цей твір відрізняється від усіх попередніх, тому саме в цьому сенсі він стає невід'ємною рисою історико-літературного процесу. «Справжній новий» літературний твір можливий за умови успадкування митцем літературної традиції, сформованості «відчуття історії», тобто спонукає митця творити, враховуючи те набання не тільки свого

⁴⁰ Марко В. П. Аналіз художнього твору: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2013. С. 41-42.

⁴¹ Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. Вибрані твори; пер. з нім. В. Бабич, М. Кушнір та ін.; упоряд., передмова Д. Наливайко. Київ: Юніверс, 2001. С.12.

⁴² Культурно-історична школа. Літературознавча енциклопедія. К.: Академія, 2007. Т.1. С.537

⁴³ Єсин А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения. Москва : Флинта, 2000. С. 233.

покоління, але й всієї літератури (світової і вітчизняної). Мистецький твір, який апріорі виходить за рамки традицій, все ж з'являється у певному історико-літературному контексті і «народжується у певний момент часу змінюється у ході свого історичного розвитку і може загинути», оскільки все залежить від повноти відображення свого часу, навіть його випередження. Тоді текст буде актуальним для майбутніх поколінь. Т.С. Еліот акцентує на двох контекстах, у межах яких твір з'являється на світ: в контексті літератури своєї країни і в контексті «європейської».⁴⁴

Отже, «якщо літературний твір виникає тільки в певному літературному середовищі й стає його невід'ємною частиною, справді наукове сприйняття і вивчення цього твору повинне здійснюватися лише в цих межах, тобто в літературознавчому контексті».⁴⁵

Проте література і літературознавство як вчення про літературу виникають у певному історичному середовищі: суспільно-політичному, філософському, науковому, культурному. Іншими словами, так чи інакше заангажовані ним.

Гладишев визначив основні моменти побутування літературного твору:

- ✓ літературний твір як історико-літературне явище;
- ✓ літературний твір як теоретико-літературне явище;
- ✓ роль літературної критики в побутуванні літературного твору і визначенні його місця в історико-літературному процесі.⁴⁶

З огляду на цю класифікацію необхідно аналізувати твір у контекстах, які пов'язані з історичним періодом, враховуючи літературне/літературознавче середовище (стан літератури на той час; напрям, течія, стиль), у якому твір виник, й інформацію про те, як був сприйнятий сучасниками (читачами) та критикою і яке його сприйняття нині (оцінка у сучасному контексті).

Д. Наливайко аргументовано довів, що «відрив мистецтва від історичного ґрунту невідверто тягне за собою його крайню формалізацію». Адаже аналіз

⁴⁴ Еліот Т. Назначение поэзии. Киев: AirLand. М.: ИД «Совершенство». 1997. С. 159.

⁴⁵ Гладишев В. В. Теорія і практика контекстного вивчення художніх творів у шкільному курсі зарубіжної літератури : монографія. Миколаїв : Вид-во «Ліон», 2006. 372 с

⁴⁶ Там же.

твору поза історико-літературним та культурним контекстом шкодить дослідникові і тесту, оскільки призводить до «антиісторичності методологічних принципів» і не дозволяє зрозуміти аналізований літературний текст у цілісності його формальних і змістових аспектів.⁴⁷

Таким чином, компетентний глибокий аналіз художнього твору через історичний та літературний контексти передбачає ґрунтовні знання історії, філософії, історії літератури, літературознавства, теорії літератури й має інтеграційний характер, оскільки поєднує комплекс інформації про одне явище й поглиблює сприйняття, аналітико-синтетичну роботу над текстом, дає ґрунт для інтерпретації.

3.2 Практика історико-літературного/літературознавчого контекстного аналізу художнього твору

3.2.1 Контекстуальний підхід (за О. Чирковим) до аналізу художнього твору та особливості його застосування на практиці

Олександр Чирков використав термін «контекстуальний підхід» (як похідний від «контекст») до аналізу літературного твору. Цей підхід передбачає й акцентує насамперед наявність певного контексту, в якому твір вивчається та аналізується, проте завжди передбачає найпильнішу, найбільшу увагу до тексту як форми вираження авторського суб'єктивного трактування об'єктивного світу. Автор вказує такі контексти:

- 1) певна історико-літературна доба й визначення в ній місця цього твору;
- 2) творчість окремого письменника з визначенням у ньому місця твору;
- 3) певна історична доба та повнота відображення епохи в літературному творі.⁴⁸

⁴⁷ Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили. Київ : Мистецтво, 1981. С. 11-12.

⁴⁸ Чирков О. О. Текстуальний, інтертекстуальний, контекстуальний аналізи. Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2004. № 6. С. 42–44.

3.2.2 Аналіз твору Івана Багряного «Тигролови» через історико-літературний /літературознавчий контекст

Для ілюстрування аналізу твору у контексті певної історико-літературної доби й визначення в ній місця цього твору використаємо авторську післямову «Невільник честі» на поєдинку з епохою»⁴⁹ (Додаток В) до книги Багрянний І. Тигролови. Рівне: Волинські береги, 2006.

На слайдах мультимедійної презентації «Контекстуальний аналіз роману «Тигролови» Івана Багряного» вміщено уривки з післямови та фотообкладинки різних видань, ілюстрації, портрети.

«Перше видання книги у Львові.

Саме тут побачили світ його «Тигролови», написані в Моршині в жовтні 1943 року, де Багрянний перебував на лікуванні. Пишучи у таких неймовірно екстремальних умовах такий неперевершено життєлюбний твір, бунтар знову кинув виклик не тільки системі, а й самій смерті».

«Тигролови» українською мовою за кордоном

Українською мовою за кордоном твір перевидавався тричі: 1947, 1955, 1991 рр. Критичні статті, що з'явилися про роман, вітали щасливе поєднання: оптимістичне звучання, пригодницький сюжет, екзотику Далекого Сходу та героя, який не втрачає людської гідності у нелюдських умовах і перемагає, а «сміливі завжди мають щастя».

Видання «Тигроловів» іноземними мовами

«Книга вийшла в перекладі німецькою і дістала назву «Das Gesetz der Taiga» («Закон тайги»). Її видавали трьома накладами «й навіть не в Новому Ульмі, а в Кельні. Німці її читали з великим захопленням, купували для молоді до дня народження або до дня першого причастя. Була вона і в каталозі ліпших видань 1963-1964 років для шкільної молоді». Німецькі читачі засипали листами автора, щиро цікавлячись подальшою долею героїв. Двічі видана в

⁴⁹ Овдійчук Л. «Невільник честі» на поєдинку з епохою». Післямова. С. 319-328. Багрянний І. «Тигролови». Рівне: Волинські береги, 2006. 329с.

Австрії книга так само рекомендована критикою як найкращий твір для молодих читачів».

Пізніше твір вийшов у США, Канаді та Англії на англійській мові. З англійського тексту було зроблено переклад на голландську, данську мови і видано в цих країнах. Відгуки на твір були схвальні, навіть захоплені.

Іван Багряний про роман

«Вихід «Тигроловів» у чужий світ – це великий успіх ... І не мій особисто, а цілої української літератури. Бо це, здається, в тій літературі перший випадок пролому китайського муру нашого гетто». Багряний І. Думки про літературу. Пам'ять століть. 1998. №5. С.37.

Відгуки про книгу

«Один з найбільших і найважливіших часописів Америки «Нью-Йорк Гералд Трібюн» помістив 10 лютого 1957 р. на першому місці літературних оглядів ґрунтовну рецензію, яку написав американський письменник і професор Міамського університету Вальтер Гавікторст під заголовком «Хвилююча повість про політичного втікача». Він писав: «...це безпосередня і захоплююча повість про життя поміж небезпекою, сваволею і смертю. Спеціальне досягнення цієї повісті є в поєднанні ідилічного, сумного і похмурого. ... Це повість лицарства і хоробрости, несподівана у нашій незугарній літературі».

Ігор Качуровський про роман

«Великий інтелектуал 20 ст. визначив мистецьку вартість «Тигроловів» тим, що такі твори хочеться перечитати вдруге і втретє...»

Володимир Винниченко про роман

Письменник, скупий на похвалу, зізнався, що окремі сторінки просто закарбувалися в пам'яті.

Григорій Костюк про твір

Мистецький рівень та ідейне звучання цієї «повісті лицарства і хоробрости» «апробували беззастережно: авторитетна критика, а найголовніше – мільйонний читач».

Критика роману «Тигролови»

«Не обійшлося і без критичних «шпильок».

В. Наддніпрянець у своїй розгромній критичній розвідці про творчість Івана Багряного, яку промовисто назвав «На літературному базарі», не скупиться на епітети і щодо «Тигроловів» на кшталт: «шаблонний роман», «вульгаризація мови», вбачає схожість описаних пейзажів з сибірськими та зауральськими оповіданнями Д. Маміна-Сибіряка, М. Пришвіна».

Про Івана Багряного

«Як прибічник творчого, героїчного оптимізму, «життєрадісної (навіть в трагедії) самостверджуючої, пробоевої літератури ... літератури сміливого дерзання, а не добровільного вмирання», автор і в житті був оптимістом. Переживши пекельні роки у в'язниці, на засланні, в таборах не озлобився, а залишався людиною, що була здатна любити життя, близьких, друзів».

Багрянний І. Думки про літературу. Пам'ять століть. 1998. №5. С.37.

Отже, в уривках викладено інформацію про історичне та літературне середовище, у якому твір з'явився, про те, як був сприйнятий критикою, читачами в Україні та за кордоном. Так роман постає у контексті історико-літературної доби.

Таким чином, історичний контекст аналізу художнього твору виявляє не тільки середовище, у якому виник цей текст, а й розкриває значення цього твору в історії літератури й загалом в історії України та у світі, його роль у формуванні поколінь свідомих українців.

3.2.3 Практична робота з теми «Історико-літературний/літературознавчий контекст вивчення художнього твору»

Завдання, яке отримують студенти, на останньому слайді: «Перейдіть за покликанням: URL: <https://forms.gle/S2zGjV5F21ZWXoUz5> і напишіть есе «Тигролови» в контексті доби», розміщено на GOOLE-диску в GOOLE-forme.

Для глибшого опрацювання історичного контексту студенти отримують ще один лінк: <https://drive.google.com/file/d/1C6XWc9D--rhHiRJMOW6Q49KzB4>

[oz843s/view?usp=sharing](https://forms.gle/gC9sjTms892fVx5T9) – це текст післямови «Невільник честі» на поєдинку з епохою» (Додаток В) та наступне завдання в GOOLE-forme: Іван Багряний_контекстне вивчення роману «Тигролови».

<https://forms.gle/gC9sjTms892fVx5T9>

Іван Багряний_Тигролови_контекстне вивчення

Опрацюйте післямову Овдійчук Л.М. "Невільник честі" на поєдинку з епохою"
URL: <https://drive.google.com/file/d/1i3lLS8BWLrHxXbSGphbtU-wSqCRZzX9S/view?usp=sharing> і дайте відповіді на запитання

...
 Прапорці

поетика, Дрогобич: «Відродження», 2008. с. 5). Визначте основні складники історичного контексту і додайте ті, які не вказані, на вашу думку:

суспільно-політичні події;
 соціальні явища;
 наукові відкриття, ідеї;
 культурно-мистецьке життя;
 Інше...
 Додати опцію

Обов'язково

У який період історії жив автор? *

Текст запитання з довгими відповідями

Біографічний контекст. Зовнішня біографія - це запас вражень, знань, досвід як життєва основа творів; життєві події, учасником чи очевидцем яких був; мандрівки; факти спілкування з конкретними людьми. (За П.Білоусом) Учасником та очевидцем яких суспільно-політичних подій і явищ був Іван Багряний? *

репресії;
 розкурлення;
 тоталітарний режим;
 Інше...

Арешт Івана Багряного, в'язниця, катування, заслання – це наслідок подій зовнішньої біографії, учасником чи очевидцем яких був та: *

активної життєвої позиції;
 спротиву системі;
 літературної творчості письменника;
 Інше...

Вкажіть мегатексти (листи, спогади, щоденникові записи), які розкривають "життя душі", тобто внутрішню біографію: враження, переживання, думки, ідеї, задуми Івана Багряного: *

Текст запитання з довгими відповідями

Які події зовнішньої біографії відобразилися у романі "Тигролови"? *

Текст запитання з довгими відповідями

Які події внутрішньої біографії відобразилися у романі "Тигролови"? *

Текст запитання з довгими відповідями

Як вплинули вдача й характер на долю Івана Багряного? *

Текст запитання з довгими відповідями

Літературний та літературознавчий контекст. URL: <https://drive.google.com/file/d/1C6XWc9D--rhHiRJMOW6Q49KzB4oz843s/view?usp=sharing> *

Текст запитання з короткими відповідями

3.3 Індивідуальне завдання з теми «Історико-літературний (літературознавчий) контекст аналізу художнього твору»

Опрацювати текст післямови Овдійчук Л. Жива історія від Антона Лотоцького, або Книга, яка єднає покоління. Післямова. С. 44-47. Лотоцький А. Княжа слава. 2020. 56 с. (Додаток Г).

Скласти план статті, визначити основні аспекти історико-літературного контексту й створити мультимедійну презентацію з відповідною візуалізацією. Продумати запитання для контролю і самоконтролю. Адресат – одногрупники.

Тема 4. Культурологічний контекст аналіз художнього твору

- 4.1. Теоретичні засади аналізу художнього твору через культурологічний контекст.
- 4.2. Практика аналізу художнього твору через культурологічний контекст.
 - 4.2.1. Культурологічний контекст аналізу поеми М. Гусовського «Пісня про зубра».
 - 4.2.3. Методичні аспекти культурологічного аналізу.
- 4.3. Індивідуальне завдання з теми «Культурологічний контекст аналізу художнього твору».

4.1 Теоретичні засади аналізу художнього твору через культурологічний контекст

Культура трактується науковцями різнобічно. У Літературознавчій енциклопедії подано таку дефініцію «Культура – (лат. cultura: догляд, освіта, розвиток) – сукупність духовних та матеріальних цінностей, створених людством упродовж його історії. ... К. відображає культурно-історичну дійсність із багатством її семантики, дискурсів, форм, відтінків тощо. У художніх творах, окрім естетичних характеристик, змальовані притаманні людській спільноті менталітет, традиції, звичаї, форми спілкування, реалії національного життя та загальнолюдські цінності».⁵⁰

Наука, яка «вивчає внутрішні закономірності та структури культури в її конкретно-історичних та регіонально-локальних проявах; конкретні цінності, певні результати культурної діяльності у динаміці, форми зв'язку та механізми трансляції культурного досвіду» відповідно отримала назву культурологія.⁵¹ Засновник культурології як науки й самостійної дисципліни Л. Вайт культурою називає визначений порядок чи клас феноменів, а саме предмети і явища, пов'язані з проявами особливої ментальної здатності, яка властива винятково

⁵⁰ Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.1. Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К.: ВЦ «Академія», 2007. С. 536.

⁵¹ Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. С. 317.

людському виду, до символізації. Тобто все, що належить до культурних надбань людства (знаряддя праці, начиння, орнаменти, амулети тощо, а також дії, вірування, стосунки), функціонує у символічному контексті. Усі форми культури: матеріальну, соціальну, ідеологічну, – легко передати через соціальні механізми, тому науковець образно назвав культуру формою соціальної спадковості. За Л. Вайтом, культура – це організована, інтегрована система, яка має свою структуру, зокрема, такі підсистеми: технологічну, соціологічну, ідеологічну. Саме до ідеологічної підсистеми вчений відніс ідеї, вірування, знання, виражені через мову та інші символічні форми. Міфологія, теологія, легенди, література, філософія, наука, народна мудрість і знання, за Л. Вайтом, теж належать до ідеологічної системи.⁵²

Отже, література справді цілком природно вписується у систему культури, тому культурологічний контекст є необхідним під час аналізу художнього твору для з'ясування «духу епохи», який акумулює такі важливі складові: мову; звичаї; ідеї, ідеологію; художній процес; релігійні вірування.

М. Бахтін окреслив поняття «культурний діалог» і пояснив це явище, як складну єдність усіх культур, що вступають у діалог.⁵³ Оскільки художній твір – це предмет вивчення теоретико- та історико-літературних дисциплін, які є основою професійної підготовки студентів спеціальності Українська мова та література, то важливим є адекватний підбір інструментарію для з'ясування його художньо-естетичної цінності.

Культурологічний контекст як провідний засіб виявлення естетичної своєрідності художньої літератури репрезентовано у дослідженнях, які стосуються методики викладання літератури в закладах середньої освіти (В. Гладишев, В. Доманський, Т. Яценко).

Літературознавці у дослідженнях монографічного характеру апріорі застосовують культурологічний підхід для розкриття конкретної історичної епохи. Що стосується безпосередньо аналізу художнього твору, то культурний

⁵² Уайт Л. Энергия и эволюция культуры. Вопросы социальной теории: научный альманах / пер. с англ. Е. М. Лазарева. 2017. Т. 9. С. 39–40.

⁵³ Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1986. С. 390.

контекст не завжди входить до обов'язкового набору елементів аналітико-синтетичної роботи над текстом, що значно обмежує її глибину й ефективність.

4.2 Практика аналізу художнього твору через культурологічний контекст

4.2.1 Культурологічний контекст аналізу поеми М. Гусовського «Пісня про зубра»

У цьому посібнику культурологічний контекст аналізу літературного твору буде продемонстровано на прикладі поеми М. Гусовського «Пісня про зубра»⁵⁴ та авторської передмови «Силует на тлі високого Ренесансу»⁵⁵ (Додаток Д) до перевидання цієї книги в перекладі українською мовою. Застосовано інтеграційний принцип викладання, який передбачає інтеграцію змісту культурологічних складових та інтеграцію технологій, форм, методів навчальної діяльності. Студентам пропонується мультимедійна презентація зі змістовим наповненням, візуалізацією, гіперпосиланнями і чітко обумовленими завданнями. У ММЛ розкрито період історії, коли жив і творив автор: це епоха Високого Ренесансу і її характерні особливості: гуманістична спрямованість, мода на латинську мову, відродження й наслідування кращих взірців античного мистецтва, культури, сплеск мистецького й літературного життя; винаходи, які змінили світогляд поколінь, культивування світської освіти, традиції меценатства, покровительства талановитим людям незнатного походження й одночасно це час експансії Османської імперії та Кримського ханства на Західну Європу та пов'язані з цим історичні події, відображені Гусовським у творах. Таким чином опрацьовується історичний контекст.

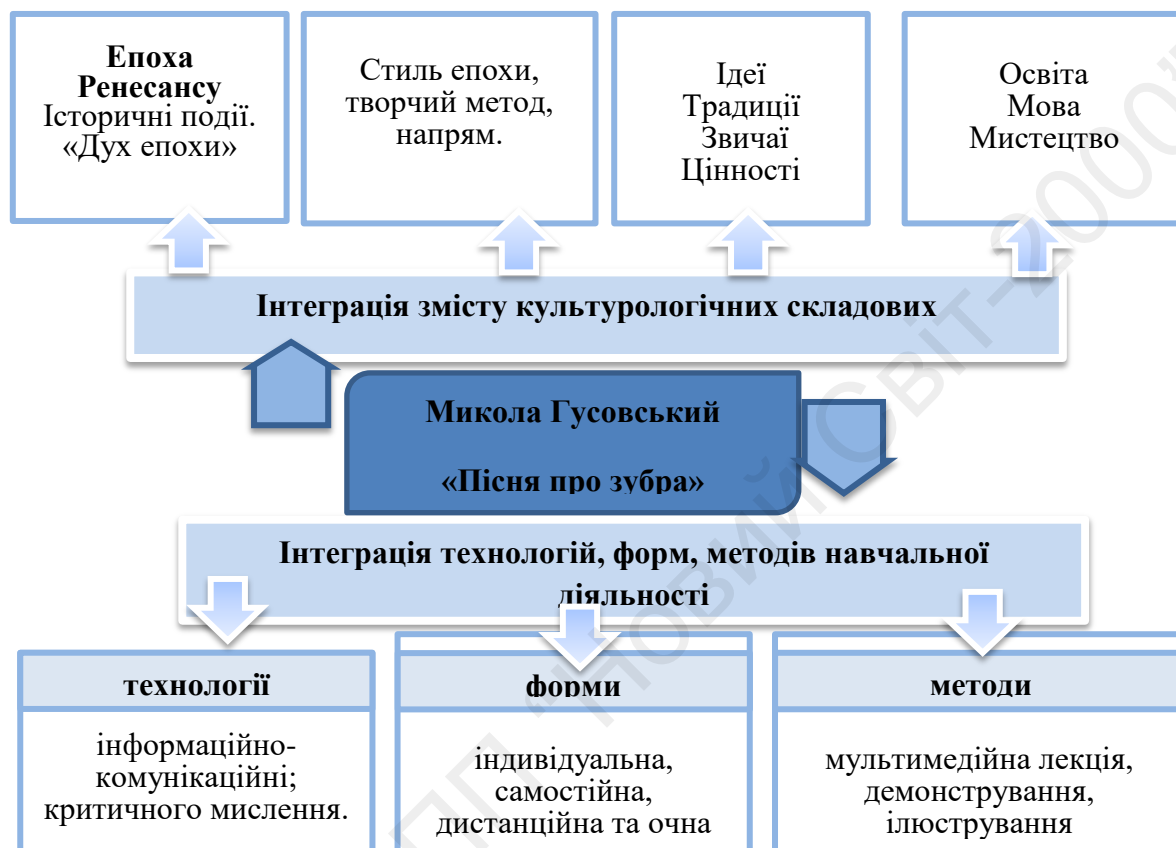
⁵⁴ Гусовський М. Пісня про зубра. Рівне: Волинські обереги, 2007. 126 с.

⁵⁵ Овдійчук Л. Силует на тлі Високого Ренесансу. Передмова. Гусовський М. Пісня про зубра. Рівне: Волинські обереги, 2007. С.7-12.

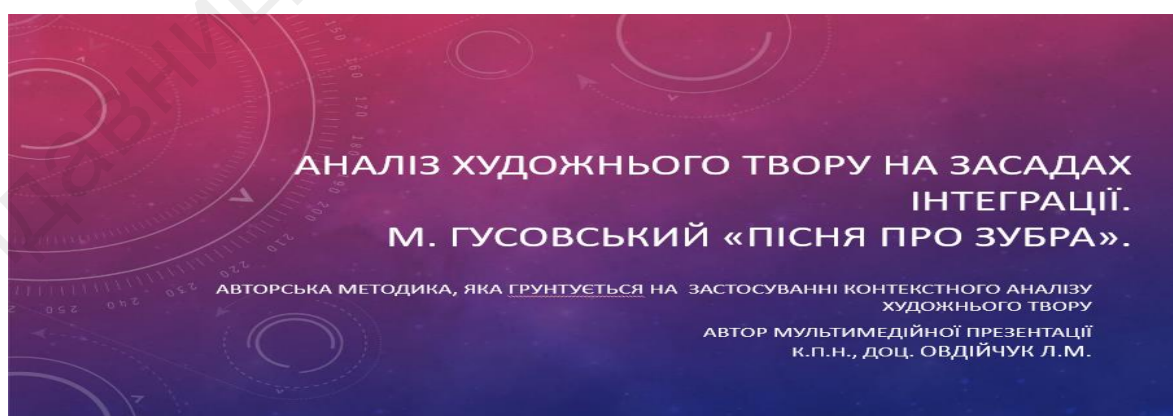
На Рис.2 відображено культурологічний аналіз художнього твору на інтеграційній основі.

Рис. 2

Культурологічний аналіз художнього твору на інтеграційній основі

Для ознайомлення з теоретичним матеріалом створено авторську мультимедійну лекцію з теми «Аналіз художнього твору на засадах інтеграції: культурологічний контекст».⁵⁶

⁵⁶ Овдійчук Л. Аналіз художнього твору на засадах інтеграції: культурологічний контекст. М. Гусовський Пісня про зубра. Мультимедійна презентація URL: <https://drive.google.com/file/d/1LY-Ulex2VYnmVdiwEU1mAZPTAh2JgXgR/view?usp=sharing>

Мультимедійна лекція ознайомлює із перевиданням книги, ілюстративними матеріалами: гравюрами на металі, дереворитами, ілюстраціями тієї епохи, які є надбанням Відділу рідкісної книги, Палацу мистецтв Антоновичів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України та Музею мистецтва давньої книги Львівської галереї мистецтв.⁵⁷ Окрім того, що ці ілюстрації репрезентують тогочасну культуру, їх треба розглянути й з естетичної точки зору, позаяк йдеться про мистецький контекст.

*Литва (ймовірно Вільно). Гравюра М. Вольгемута (фрагмент).
Нюрнберг. 1493. ЛНБ ім. В. Стефаника.*

Історія, яка поєднує український, білоруський та польський народи, передбачає інтеграцію знань із всесвітньої історії та історії України періоду Великого князівства Литовського. На форзаці книги – карта Європейської Сарматії Андрія Пограбія. – Венеція 1570 (Parbis Sarmatiae Europaeae. Andrzej Pohrabij). Отже, актуалізуємо історичний контекст.

Інтегруються також знання з історії національних літератур Білорусі, Литви, Польщі та України на рівні змісту та літературознавства. Пропонується

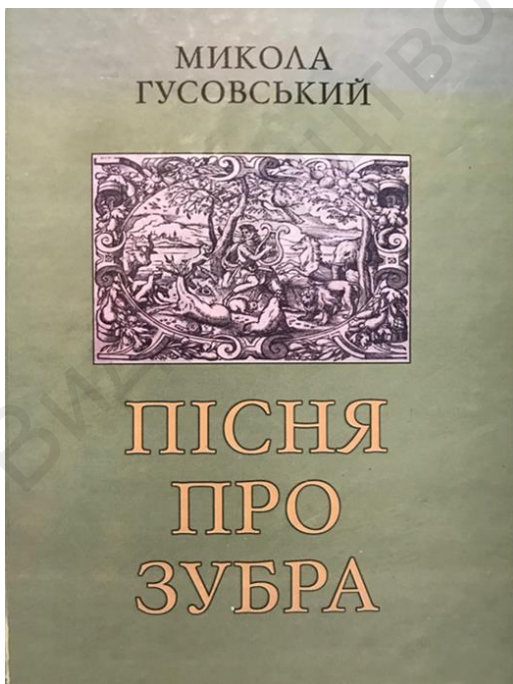
⁵⁷ Гусовський М. Пісня про зубра. Рівне: Волинські обереги, 2007. 126 с.

інформація із передмови:
«Першовідкривачами
поета Гусовського були
польські вчені.

Основні твори
письменника «Пісня про
зубра», «Про перемогу
над турками під
Теребовлею», «Життя і
подвиги святого
Гіацинта», написані

латинською мовою, були видані в Кракові ще за життя письменника (1523, 1524, 1525 pp.) А першу спробу дослідження життєвого і творчого шляху зробив С. Старостовський в 1627 році». Інтерес до особистості М. Гусовського в Литві виник на початку ХХ ст. (В. Сакавічус, В. Басанавічус). Дослідження життя і творчості Миколи Гусовського, здійснили такі білоруські вчені: В. Дорошкевич, Г.Касіянова, В. Колесник, В. Кононов, І. Лапченко, Г.Ларченко, Ж.Некрашевич-Коротка, Я.Порицький, А.Жлутка. До 500-річчя від дня

народження Миколи Гусовського, яке відзначалося за рішенням ЮНЕСКО в 1980 році, в Мінську була видана поема «Пісня про зубра» латинською, білоруською та російською мовами з передмовою Володимира Дорошкевича. Репрезентовано обкладинку українського видання Гусовський М. Пісня про зубра. Рівне: Волинські обереги, 2007. 126 с. й представлено культурологічний контекст через фото, на яких зображено Ягеллонський

університет, де навчався поет, панорами міст, де перебував (Вільно, Краків, Рим), портрети історичних осіб: королеви Бони Сфорца, короля Сігізмунда,

Вміщено портрет Миколи Гусовського роботи художника В. Ольшевського (В.Альшеўскі).

Середня частина триптиха «Спогад про батьківщину». Енциклопедія історії. Т.3. - Мн., 1996.

На одному із слайдів пропонується завдання: «Ви ознайомились з творами мистецтва. Напишіть коротке есе: «Як мистецькі твори розкривають «дух часу»?»

Літературознавчий контекст найкраще розкрити через передмову перекладача Андрія Содомори.⁵⁸ Він акцентує на «гостроті відчуттів», які вважає основою поетичного стилю Гусовського. Живописання словом також характерне для поетичної мови автора. Перекладач наводить приклади інтертекстуальності в поемі: алюзії, ремінісценції, цитати з творів античних авторів.

З цього випливає, що Гусовський був високоосвіченою людиною, вільно володів латинською мовою і технікою віршування. Поєднання біографічного й літературознавчого контекстів дозволяє якомога повніше й об'ємніше розкрити особистість автора, глибше проникнути у текст поеми, проаналізувати її художні якості.

Отже, акцентуючи на культурологічному контексті, все ж не можна обминати історичний, літературознавчий та мистецький контексти, які очевидно що наявні і які обов'язково треба розкрити у процесі аналізу.

Да арт. Гусоўскі М. В. А. л. ш. э. ў. с. к. і.
Сярэдняя частка трыпціха
«Успамін пра радзіму».

⁵⁸ Содомора А. Бентежний відгомін пісенного двовірша. Передмова. Гусовський М. Пісня про зубра. Рівне: Волинські обереги. С. 13-18.

4.2.2. Методичні аспекти культурологічного аналізу

Студентам пропонуються різні завдання: репродуктивні, проблемні, дослідницькі, творчі. На останньому слайді завдання на практичне заняття:

1) перейдіть за покликанням https://drive.google.com/file/d/1tjW-JM72_BPZWizHc0lbHJPCVqGR38pL/view?usp=sharing і прочитайте передмову Л. Овдійчук Силует на тлі Високого Ренесансу. Передмова. Гусовський М. Пісня про зубра. Рівне: Волинські обереги, 2007. С.7-12. (Додаток Д)

2) за презентацією та передмовою створіть GOOLE-forme: запитання, завдання мають бути різного характеру. Адресат – одногрупники, які опрацювали цей матеріал; мета: виявити їхні знання, перевірити уважність, вміння критично мислити. *Примітка:* Скористайтеся зразками GOOLE-forme, які ви виконували з цього предмета. В аудиторії відбувається взаємообмін завданнями на GOOLE-forme.

В аудиторії студенти обмінюються лінками і виконують завдання, запропоновані одногрупниками. Згодом обговорюють, визначають найвдаліші запитання, найбільш креативні завдання, найефективніші стратегії критичного мислення. Тобто відбувається само- і самооцінювання. Таким чином у студентів формується інтеграційно-літературознавча компетентність.

З одним із виконаних завдань студента Казимірця Назара можна ознайомитися за лінком URL: <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSfWxYTU4h2SQk59TIN47ssAKpk8HUtUsFnAK6DwpZHmz9BKhg/viewform> та за скрінкопією Рис.3

Текст поеми, передмова, мультимедійна презентація є підґрунтям для засвоєння знань та формування навичок визначення культурологічного, біографічного, мистецького, історичного контекстів і розкриття їхньої ролі у процесі з'ясування художньо-естетичної цінності твору, розуміння вагомості інтеграції змісту культурологічних складових аналізу літературного тексту. Окрім того, формується ІК-компетентність: робота з мультимедіа, створення GOOLE-forme. Рис.3

Форма без назви – копія

Микола Гусовський

*Обов'язкове поле

В якому році народився М. Гусовський? *

- біля 1480 р.
- біля 1560 р.
- 1789 р.
- 1678 р.

Хто зробив першу спробу дослідити життя і творчість М. Гусовського? *

- С. Старостовський
- Еразм Вітелій
- В. Сакавічус

В якому навчальному закладі М. Гусовський отримав освіту? *

- В білоруському університеті
- В Київському університеті
- В Краківському університеті

Чому прізвище письменника писали по-різному? *

Ваша відповідь

Як називалась епоха в якій жив письменник? *

- Високе Відродження
- Новий Час
- Середньовіччя

В якому місті письменник спромігся виявити себе як талановитий поет, патріот, мислитель, дипломат? *

- В Кракові
- В Києві
- В Римі
- В Мінську

Як Гусовський потрапив до Еразма Вітелія? *

Ваша відповідь

Яким був вплив Вітелія на Гусовського? *

Ваша відповідь

Яким був вплив Вітелія на Гусовського? *

Ваша відповідь

Як з'явилась ідея написати "Пісню про Зубра"? *

Ваша відповідь

У якому році вперше була видана "Пісня про Зубра"? *

- 1523 р.
- 1648 р.
- 1856 р.
- 1500 р.

Чому "Пісня про Зубра" не була надрукована у Римі? *

Ваша відповідь

Завдяки кому була видана "Пісня про Зубра"? *

Ваша відповідь

Звідки ми дізнаємось про останні роки життя? *

- з автобіографії
- зі слів родичів
- з листів

Яка хвороба була у письменника в останні роки життя? *

Ваша відповідь

Кому належить першість відкриття літературного імені Гусовського? *

- полякам
- українцям
- білорусам

В якому році помер Микола Гусовський? *

- близько 1540 р.
- 1643 р.
- близько 1590 р.
- 1600 р.

4.3. Індивідуальне завдання з теми «Культурологічний контекст аналізу художнього твору»

Історико-культурний контекст представлено в авторській передмові «Тарас Шевченко в європейському історико-культурному просторі»⁵⁹ до перевидання двохтомного «Кобзаря» Т. Шевченка, виданого у Празі 1876 р. (Додаток Е).

Завдання: опрацювати передмову, скласти план, створити графічний систематизатор у формі таблиці «Кобзар» Тараса Шевченка у контексті доби: друга половина ХІХ ст.» за розділами: історичний контекст, культурний (культурологічний) контекст, літературний (літературознавчий) контекст та виписати з тексту факти, які репрезентують ці контексти.

Сформулювати запитання («товсті і тонкі») для контролю і самоконтролю. Адресат – одногрупники.

⁵⁹ Овдійчук Л. М. Тарас Шевченко в європейському історико-культурному просторі. Післямова. Шевченко Т. Кобзар / Факсимільне видання 1876 р., Прага. Том II. Рівне: М. Дятлик, 2014. С.277-281.

Тема 5. Мистецький контекст аналізу художнього твору

5.1. Теоретичні основи аналізу художнього твору через мистецький контекст.

5.2. Практика аналізу художнього твору через мистецький контекст.

5.2.1. Мистецький контекст аналізу художнього твору на інтеграційній основі: авторський погляд.

5.2.2. Поезія Івана Франка у сучасному музично-пісенному контексті.

5.3. Індивідуальне завдання за темою «Мистецький контекст аналізу художнього твору».

5.1. Теоретичні основи аналізу художнього твору через мистецький контекст

Мистецтво – це один із феноменів, яке людство створило і намагається досягнути упродовж багатьох віків свого існування. У науці побутують різні дефініції, зокрема, мистецтво пояснюється як «художня дійсність, рівнозначна довколишній, естетично неповторна, створена за законами краси, оцінювана на підставі сформульованого І. Кантом «незацікавленого інтересу». Хоч М. не має аналогів у реальному світі, однак спирається на принципи мімезису, сформульовані Платоном та Арістотелем, розбудовує внутрішній світ творчості, що тяжіє до універсалізму, протистоїть руйнівному хаосу та утилітарній практиці».⁶⁰

Є багато моделей, які по-різному трактують природу цього явища (теорії гри, сублимації, трудова теорія). Природа мистецтва естетична, тому для нього характерні категорії прекрасного, потворного, трагічного, комічного. Засоби та матеріали, якими володіють творці: камінь, глина, гіпс, різець, пензель, рух, звук, мова), – зумовлюють вид мистецтва: архітектура, скульптура, музика, танці, малярство, графіка, художня література, кіно, театр тощо.

Мистецтво «потребує постійного оновлення, проте для його динаміки

⁶⁰ Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.1. Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К.: ВЦ «Академія», 2007. С. 42.

характерний не прогресистський рух «вперед і вгору», а спрямованість вглиб буття різними рівноцінними шляхами, зіставними, а не протиставними, які висвітлюють художній світ у його єдності, забезпечуючи необхідні умови творчого змагання. ... Історія М. невіддільна від історії культури, нації, народів, у кожному періоді має певну специфіку. ... Жодна ланка М. не існує ізольовано від іншої, перебуваючи під впливом художніх ідей, що можуть створити стильову домінанту певної доби. Письменство безпосередньо пов'язане з малярством і музикою, відчуває їхній інтерсеміотичний вплив, який може спонукати до пошуків звукового образу (символізм), яскравої словесної мальовничості (доробок «парнасців», імажистів, імажиністів, «неокласиків»), артистичної синестезії (творчість П. Тичини, Б.-І. Антонича). Так, на античну літературу впливала скульптура, на середньовічну – музика, на ренесансну – живопис тощо. Малярський імпресіонізм, кубізм, експресіонізм, абстракціонізм спричинили стильові зрушення у письменстві, які, у свою чергу, зумовили появу опери за доби маньєризму чи кінематографії наприкінці ХІХ ст.»⁶¹

У. Вайсштайн класифікував типи зв'язків між літературою й іншими видами мистецтва:

- ✓ твори мистецтва, які зображають та інтерпретують відповідну історію, а не є простою ілюстрацією до тексту;
- ✓ літературні твори з описом окремих витворів мистецтва;
- ✓ літературні твори, які створюють або літературно перетворюють зразки мистецтва;
- ✓ літературні твори, що імітують образотворчі стилі;
- ✓ літературні твори, що використовують технічні прийоми образотворчих мистецтв (монтаж, колаж, гротеск);
- ✓ літературні твори, що співвідносяться з образотворчим мистецтвом та художниками або передбачають спеціальні знання з історії мистецтв; синоптичні жанри (емблема);
- ✓ літературні твори на ту ж тематику, що й твори мистецтва.⁶²

⁶¹ Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.1. Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К.: ВЦ «Академія», 2007. С. 42.

⁶² Вайсштайн У. Порівняння літератури з іншими видами мистецтва: сучасні тенденції та напрями дослідження в літературознавчій теорії і методології. Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 380.

За цією класифікацією можна визначити літературні тексти відповідно до окремих типів чи видів для можливого опрацювання через мистецький контекст. Наприклад, літературні твори, які створюють або літературно перетворюють зразки мистецтва: І. Франко «Сікстинська мадонна», О. Кобилянська «Меланхолійний вальс», М. Куліш «Патетична соната»; художні твори з описом окремих витворів мистецтва: М. Рильський «Шопен», О. Теліга «Танго», «Козачок», О. Гончар «Собор», Б. Олійник «Вальс», Л. Костенко «Коли вже люди обляглися спати».

5.2 Практика аналізу художнього твору через мистецький контекст

5.2.1 Мистецький контекст аналізу художнього твору на інтеграційній основі: авторський погляд

У цьому посібнику йдеться про різновиди взаємодії та взаємовпливу творів різних мистецтв. Це образотворчі ілюстрації до літературних творів; музичні інтерпретації поетичних текстів, екранізації творів, театральні спектаклі, опери та оперети за художніми творами.

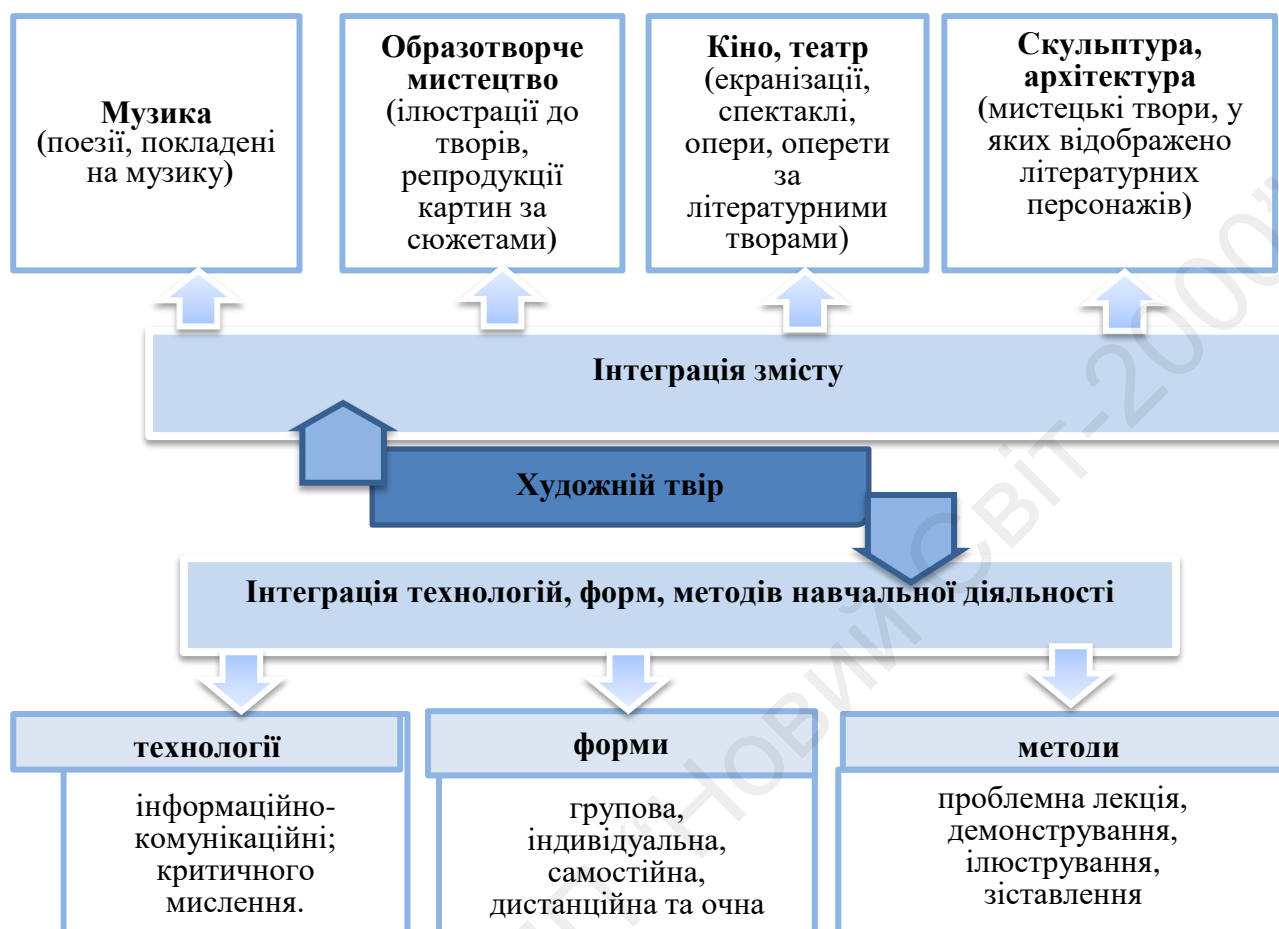
На Рис.4 відображено мистецький контекст аналізу художнього твору на інтеграційній основі під час вивчення дисципліни «Теорія і практика аналізу художнього твору».

5.2.2. Мистецький контекст аналізу «Пісні про зубра» М. Гусовського

Для ілюстрування мистецького контексту аналізу знову повернемося до поеми М. Гусовського «Пісня про зубра», авторської передмови «Силует на тлі високого Ренесансу» до перевидання цього твору у 2007 р. та мультимедійної презентації «Аналіз художнього твору на засадах інтеграції: культурологічний контекст».⁶³

⁶³ Овдійчук Л. Аналіз художнього твору на засадах інтеграції: культурологічний контекст. М. Гусовський Пісня про зубра. Мультимедійна презентація URL: <https://drive.google.com/file/d/1LY-Ulex2VYnmVdiwEU1mAZPTAh2JgXgR/view?usp=sharing>

Мистецький контекст аналізу художнього твору на інтеграційній основі

Авторські світлини, якими проілюстрована книга, – це гравюри на металі, дереворити, ілюстрації тієї епохи, і є надбанням Відділу рідкісної книги, Палацу мистецтв Антоновичів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України та Музею мистецтва давньої книги Львівської галереї мистецтв. Ці ілюстрації репрезентують тогочасну історію, культуру, «дух часу», проте їх треба розглянути ще й з мистецької точки зору.

На титульній обкладинці репродукція «Орфей, що зачаровує звірів своєю грою». Ілюстрація з книги Плінія Старшого «Природнича історія». Франкфурт-на-Майні, 1565. З колекції Львівського музею мистецтва і давньої української книги. Ця ілюстрація відображає ідейний зміст поеми: талановитий митець має великий вплив на навколишнє, а також може сприяти гармонії двох світів: людського світу та фауни. Він здатний зачарувати навіть звірів. В ренесансному

епоху характерним було відродження й наслідування кращих взірців античного мистецтва та культури, сплеск зацікавлення персонажами грецьких міфів та їх відображення у різних мистецьких творах. Оскільки поема Гусовського – це гімн природі та її представникам, то мистецький твір візуалізує й вдало доповнює текст, створює відповідний контекст сприйняття.

Окрім цього, важливим доповненням є портрети, виконані як гравюри на металі. Для прикладу: портрет Бони Сфорци, королеви Польщі. Польська школа. Техніка: гравюра на металі, 16,2x12,5 см, 1568р. Із колекції Палацу мистецтв Антоновичів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України. Хоча є й живописні портрети, проте саме ця гравюра найбільш достовірно відображає зовнішність і вік королеви, яка спонсорувала видання «Пісні про зубра» у Кракові 1523 р. На портреті зображена у напівпрофіль жінка, з її постави, одягу, пози можна зробити висновок про те, що це знатна особа. Вольове підборіддя, спокійний і впевнений погляд засвідчує сильний характер, великі можливості і значні досягнення королеви. Саме це намагався підкреслити автор гравюри, спираючись на портретні зображення королеви та на історичні дані про неї.

Необхідний історичний та мистецтвознавчий коментар й до портретів короля Сигізмунда I та Лева X; гравюр, що відображають панорами міст: Кракова, Вільна, Риму тощо. Цей вид мистецького контексту можна назвати синхронним, оскільки він репрезентує історико-літературну добу, її стиль, ідеї, твори мистецтва. Інший вид можна назвати дещо умовно діахронним, позаяк мистецький контекст репрезентують твори, які виникли значно пізніше від джерела. Ці мистецькі твори зовсім з іншої епохи, проте зображають її стиль, дух й, одночасно, дарують художньому твору нове життя.

5.2.3 Поезія Івана Франка у сучасному музично-пісенному контексті

Оскільки творчість І. Франка студенти опрацьовують раніше, ніж вивчають курс «Теорія і практика контекстного вивчення художнього твору», тому доречно поглибити їхні знання, проаналізувавши твори у сучасному

мистецькому контексті. Про це йдеться в авторській статті «Інтеграційне вивчення історико-літературних монографічних тем у процесі підготовки майбутніх учителів української мови та літератури».⁶⁴ Відомо, що багато поетичних творів Франка покладено на музику (а їх більше десятка). Окрім тих, що стали класикою «Ой ти дівчино, з горіха зерня», «Як почувеш вночі...», «Червона калина», є ТОП-7 пісень сучасних українських виконавців на вірші Івана Франка. Важливо навчити студентів аналізувати тексти «Човен» (гурт «Один в каное»), «На суді» (Степан Стук «Кашляючий ед»), «Знаєш» (В. Козловський), «Отсе тая стежечка» (Х. Соловій), «Червона калина» (Sofі Fraser), «Орач» («Кому вниз»), «Сипле сніг» (Т. Чубай) у взаємодії слова й мелодії, голосу та манери виконання. Для цього задіємо знання з музикознавства, зокрема, про сучасні стилі (рок, реп, фанк, фольк). Наприклад, як пояснює виконавець Степан Стук: «Надіюсь, Іван Якович Франко одобрив би, як я зробив реп з його напрочуд сильного і влучного вірша “На суді”, що був написаний в далекому квітні 1880-го. Актуальність цих слів зашкалює і сьогодні».⁶⁵ Питання, які сформульовано, поєднують літературний текст і музику: Чому саме цей текст зацікавив Степана Струса-репера? Як ритм підсилює зміст? Визначте розмір поезії і поясніть, чому саме реп підходить для озвучення цього тексту? Як поділ фрази на такти сприяє глибшому проникненню у текст поезії? На яких фразах, словах акцентує виконавець? Що додають рухи для розуміння головної думки поезії, пісні? Як доповнює текст візуалізація? Що вона дає для розуміння світогляду, життєвої позиції, ставлення до проблем, викладених у тексті Івана Франка як автора вірша та С. Стука як автора пісні і виконавця? Що спільного у цих творчих особистостей?

За бажанням студенти опрацьовують інші тексти з «ТОП-7 пісень Франка». Така аналітико-синтетична робота над змістом і формою тексту сприяє інтеграції сприймання і розуміння літературних творів і музики. Отже,

⁶⁴ Овдійчук Л. Інтеграційне вивчення історико-літературних монографічних тем у процесі підготовки майбутніх учителів української мови та літератури. Теоретична і дидактична філологія: збірник наукових праць. Серія «Філологія». Переяслав (Київська обл.): Домбровська Я. М. 2020. Випуск 33. С. 66-78. Doi: 10.31470/2309-15-17-2020-1-66-78

⁶⁵ <https://www.amazingukraine.pro/lifestyle/top-7-pisen-suchasnyh-vykonavcziv-na-virshi-ivana-franka-video/>

мистецький, зокрема, музично-пісенний контекст по-новому відкриває Франка-лірика й одночасно дає можливість майбутнім вчителям української мови та літератури розкрити потенціал сучасної молодіжної культури, меломанії, адже не завжди молодь, слухаючи пісні у виконанні улюблених груп, знають про те, що тексти пісень належать перу письменників-класиків.

5.2.4 Кіномистецький контекст аналізу роману «Шагренева шкіра» Оноре де Бальзака

Аналіз роману «Шагренева шкіра» значно поглибитися, якщо залучити екранізації цього твору. На першому етапі активізуються знання студентів про романіста за допомогою уже опрацьованої мультимедійної презентації «Оноре де Бальзак як особистість» та завдання у GOOLE-forme «Бальзак_як особистість_експеримент»⁶⁶, щоб врахувати біографічний контекст у процесі аналізу художнього тексту.

Наступне завдання студентам пропонується таке: прочитати роман «Шагренева шкіра», подивитися екранізацію А. Берлінера й виконати завдання на GOOLE-forme.⁶⁷

У формулюванні завдань застосовуються стратегії критичного мислення: «товсті і тонкі запитання», критичне читання. Окрім того, пропонуються запитання на виявлення емоційного сприйняття роману та фільму: сильне потрясіння, захоплення; розчарування, подив, ніяких вражень. Запитання на зіставлення: «Як відтворено сюжетну лінію у фільмі? й обрання правильної відповіді: 1) Відповідно до тексту. 2) Відповідно до тексту, але з вставкою окремих епізодів, яких немає у творі. 3) Неповно. 4) Змінено сюжетну лінію. Або ж запитання аналітико-синтетичне: «Оцініть підбір акторів за зовнішніми даними (Рафаель де Валентен, Феодора, Поліна, Растіньяк, господар крамниці старожитностей) відповідно до портретних характеристик у творі.

⁶⁶ Овдійчук Л. Бальзак_як особистість_експеримент URL: https://drive.google.com/file/d/1JXvIZadJrD79JswPs_Ab6qAhuJvKXMHj/view?usp=sharing

⁶⁷ Овдійчук Л. Бальзак_Шагренева шкіра_Берлінер. URL: <https://forms.gle/9C3xg4yMrjZSztJY9>

Підібрано кадри з фільму для ілюстрування важливих засобів кінематографу: портретний, середній, панорамний плани; кадр і його монтування (мізансцени); різні ракурси кадру: зверху, збоку, знизу; а також режисерські прийоми, які дозволяють краще передати думки і почуття героя, розкрити його внутрішній світ, зокрема, це голос за кадром. Запитання такого плану: «Які деталі відтворюють час і місце подій?» були складні, тому для допомоги й орієнтації було надано варіанти відповідей (костюми героїв, перуки; інтер'єри приміщень; предмети побуту; Париж як місце дії). А на запитання типу: «Оцініть гру акторки Мілен Жампаной в образі Феодори – світської дами «без серця» або «Чому про Феодору Бальзак сказав: «Вона – це світське товариство», – студенти мають дати відповідь самостійно.

Окрім мистецького контексту, студенти повинні розкрити на основі ММП «Оноре де Бальзак як особистість» біографічний контекст за допомогою запитань: «Які факти зовнішньої біографії Бальзака відображено у романі?» І варіанти відповідей: піднесення і кризові ситуації у власній творчості; осмислення епохи, подій, у яких письменник міг і не брати участь. «Які факти внутрішньої біографії автора відображено у романі». Варіанти відповідей: враження, переживання, думки, художні й інтелектуальні узагальнення.

Запитання типу: «Хто із персонажів розкриває ідею роману?» спонукає до критичного мислення, оскільки відповідей кілька і тільки уважний читач вкаже правильну відповідь: господар крамниці старожитностей. Два останні завдання взаємопов'язані. Фільм «Шагренева шкіра» А. Берлінера – це мистецький чи комерційний проект? Залежно від того, яку відповідь оберуть другокурсники, таким буде й есе. Запропоновано 9 варіантів тем: 1) Екранізація роману «Шагренева шкіра»: успіх чи поразка. 2) Екранізований роман «Шагренева шкіра» як мистецьке взаємодоповнення. 3) Екранізація роману «Шагренева шкіра» як мистецьке взаємозаперечення. 4) Екранізація і роман: точки перетину і паралелі. 5) Чи виграв роман від екранізації? 6) Роман та екранізація як носії різних ідей. 7) Роман та екранізація: мистецький дует чи протистояння.

8) Екранізація роману як мистецький проґраш. 9) Екранізація як друге дихання роману.

На практичному занятті необхідне поєднання групової, колективної і самостійної роботи, у процесі якої коригуються знання, формуються вміння аналізувати фільм. Для закріплення навичок студентам пропонується виконати індивідуальне завдання: за аналогією підготувати завдання у GOOLE-forme за повістю І. Франка «Для домашнього огнища» та екранізацією режисера Б. Савченка (1992 р.)

Таким чином мистецький контекст – екранізація роману Бальзака – допомагає увиразнити авторську ідею, розкрити нюанси творення образів, колорит епохи, а також виявляє особистісні уподобання студентів, допомагає формувати інтеграційно-літературознавчу компетентність.

У студентів-україністів формується пізнавальний інтерес до мистецького контексту аналізу художнього твору, розуміння його важливості для глибшого осмислення й інтерпретації твору. Відбувається також посилення мотивації майбутнього вчителя до саморозвитку, самоосвіти. Окрім того, бакалаври здобувають інтеграційні знання, які засвоїли на лекціях, і застосовують їх у процесі опрацювання GOOLE-forme «Бальзак_Шагренева шкіра»_Берлінер. Поглиблюється рефлексія і саморефлексія.

У студентів також формуються певні інтеграційні уміння, навички і досвід контекстного аналізу художнього твору, зокрема, застосування мистецького та біографічного контекстів, а також критичне читання, критичне та креативне мислення; створення есе на відповідні теми, інформаційно-комунікаційна компетентність.

На основі опрацьованих даних можна зробити висновок, що у підготовці майбутнього вчителя української мови і літератури інтеграційний аналіз художнього тексту із застосуванням мистецького контексту є ефективним, оскільки позитивно впливає на формування загальних і професійних компетентностей, предметних результатів навчання, на розвиток когнітивної сфери, ціннісних орієнтирів, кругогляду.

Бальзак_як особистість_експеримент

Шановні студенти, перегляньте мультимедійну презентацію "Оноре де Бальзак як особистість" URL: https://drive.google.com/file/d/1JXvIZadJrD79JswPs_Ab6qAhuJvKXMHn/view?usp=sharing і дайте відповіді на запитання

*Обов'язкове поле

Яка ієрархія цінностей митця? Чи близька вона вам? Які цінності для вас є першорядними? *

Ваша відповідь _____

Які суспільно-історичні події, філософські ідеї, культурно-мистецькі досягнення епохи вплинули на формування особистості письменника? *

- революція, встановлення буржуазної монархії, Друга республіка;
- формування капіталістичних відносин у суспільстві;
- природознавчі відкриття (теорії Ч. Дарвіна, Ж. Кюویه);
- ідеї свободи, рівності;
- "археологічний переворот", нові археологічні відкриття;
- журналістика як "четверта влада";
- реалізм як творчий метод в літературі;
- Інше: _____

Напишіть ключові слова, які розкривають світогляд письменника.

Ваша відповідь _____

Які фактори, на ваш погляд, найбільше впливають на формування особистості? *

Ваша відповідь _____

Як проявилися родовідні корені у вдачі, характері, сфері діяльності, уподобаннях, світогляді? *

Ваша відповідь _____

Яке найбільше відкриття про особистість письменника для себе ви зробили, переглядаючи презентацію? *

Ваша відповідь _____

Які з рис характеру визначили життєву долю митця? *

Ваша відповідь _____

Як допомогли уривки з першоджерел пізнати особистість письменника? *

Ваша відповідь _____

Яка роль освіти у становленні особистості, на ваш погляд? Що зацікавило вас у методах, засобах, які використовував митець, здобуваючи освіту? *

Ваша відповідь _____

Напишіть 12-15 слів і словосполучень, які розкрили б літературно-психологічний портрет Бальзака. *

Ваша відповідь _____

Які риси характеру письменника вам імпонують? *

Ваша відповідь _____

Уявіть ситуацію: ваш однокласник чи ваша однокласниця не ознайомилася з мультимедійною презентацією "Оноре де Бальзак як особистість" (а треба знати на практичне заняття) і просить вас коротко написати у вайбері про її основний зміст й меседж. Напишіть цей текст. *

Ваша відповідь _____

Які вчинки вас здивували, вразили, викликали незрозуміння, несприйняття? Поясніть, чому? *

Ваша відповідь _____

За бажанням створіть есе "Бальзак у моєму сприйнятті".

Ваша відповідь _____

Що заімпонувало вам з хобі письменника? *

Ваша відповідь _____

Напишіть своє прізвище та ім'я *

Ваша відповідь _____

Що з життєвого досвіду візьмете для себе? *

Ваша відповідь _____

Вкажіть заклад вищої освіти, де ви навчаєтесь:

Бальзак_Шагренева шкіра_Берлінер

Шарові ступаєти ви відкрили для себе зовнішню, а гомоване, внутрішню ботрафю Онора де Балзака чера листя, мемуар. Перед вами постає письменник як особистість. Крім прямих цитат знає спробуйте подивитися на творчість митця. Твори Балзака не підпадають часу, їх екранізують, вичають, досліджують. Бо вони про вічне: про світ, про людина в людині, про душу, яка є вічною боротьбою світа і смерті, про любов і ненависть, велич і нищоту людських бажань і страждань.

Прогляньте пар і зупинитися на творі де Балзака 2. Перегляньте фільмо-біографічний телефільм Рінгсборга А. В88203283 2010 р. Висловіть відгук.

Закресліть емоційне сприйняття роману.

- Сильне позитивна.
- Задоволення.
- Розчарування.
- Поруш.
- Нічого вражень.
- Інше...
- Додати опцію

Сформулюйте ідею твору одним реченням.

Текст заповнена з короткими відзовами

Закресліть емоційне сприйняття кінофільму.

- Сильне позитивна.
- Задоволення.
- Розчарування.
- Поруш.
- Несприйняття.
- Нічого вражень.
- Інше...

Як відтворено сюжетну лінію у фільмі?

- Відрацією до тесту.
- Відрацією до тесту, але в адекватно окремих епізодах яких немає у творі.
- Не повно.
- Змішено сюжетну лінію.
- Інше...

Оцініть підбір акторів за зовнішніми даними (Рафаель де Валентен, Федорка, Поліна, Растіньяк, господар драматичні створеності) відповідно до портретних характеристик у творі.

Текст заповнена з довгими відзовами

Томас Кунам - виконавець головної ролі.

- Це улюб актора
- Це поразка як актора
- Це не його роль.
- Інше...

Оцініть гру актора Томас Кунама в ролі Рафаеля де Валентена.

Відрадію... Не сподоба... Передаю... Передаю... Не відрадію...

Жест, мим...	☐	☐	☐	☐	☐
Вибражен...	☐	☐	☐	☐	☐
Вибражен...	☐	☐	☐	☐	☐
Вибражен...	☐	☐	☐	☐	☐

Портретний плані рекур (зюма зяру).

Портретний плані рекур зяру: Що уявляє цей кадр?

- Думки героя.
- Замки, що відбуваються з героєм.
- Поруштя героя.
- Інше...

Растіньяк в романі і в фільмі - це

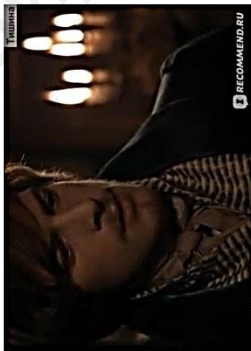
- антипод Рафаеля;
- дуже схожі з головним героєм за філософією життя;
- варіації актора на режисерську тему;
- імпровазація актора на власну тему;
- відтворення героя, (дентинного романому);
- Інше...

Кадр і його монтування (мізансцени) - це

- майстерна робота оператора;
- втілення режисерських задумів;
- гра акторів;
- Інше...

Як передано думки і почуття героя у фільмі? *

Це режисерсь... Такий прийом... Такий засіб на... Думки і почутт... Такий засіб у к...

- Голос за кадр...
- Зміна настрою.
- Міміка, жести, ...
- Вираз обличчя.

Які засоби кінематографу дозволяють відобразити характер, думки і почуття? *

- Портретний план.
- Майстерна гра актора.
- Голос за кадром.
- Ракурс зображеного.

Які деталі відтворюють час і місце подій? *

- костюми героїв, перуки;
- інтер'єри приміщень;
- предмети побуту;
- Париж як місце дії;
- Інше...

Які факти внутрішньої біографії автора відображено у романі: *

- піднесення і кризові ситуації у власній творчості;
- враження, переживання, думки, художні й інтелектуальні загалювання;
- осмислення епохи, подій, у яких письменник миг і не брати участь;
- Інше...

Хто із персонажів розкриває ідею роману? *

- Рафаль де Валленген.
- Феодора.
- Поліна.
- Раєстіньяк.
- Господар крамниці старожитностей.
- Інше...

Фільм "Шагренева шкіра" А. Берлінера – це *

- мистецький проєкт.
- комерційний проєкт.
- Інше...

Обертіть тему із запропонованого списку і напишіть есе. *

1) Екранізація роману «Шагренева шкіра»: успіх чи поразка. 2) Екранізований роман «Шагренева шкіра» як мистецьке ваземодоповнення. 3) Екранізація роману «Шагренева шкіра» як мистецьке ваземодоповнення. 4) Екранізація і роман: точки перетину і паралелі. 5) Чи виправ роман від екранізації? 6) Роман та екранізація як коє різних ідей. 7) Роман та екранізація: мистецький дует чи протистоння. 8) Екранізація роману як мистецький проєкт. 9) Екранізація як друге дихання роману.

Текст запитання з довгими відповідями

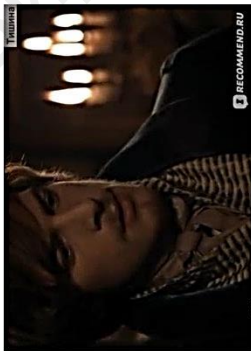
Напишіть своє прізвище та ім'я *

Текст запитання з короткими відповідями

Вкажіть заклад вищої освіти, де ви навчаєтесь: *

...

Як передано думки і почуття героя у фільмі? *

Це режисерсь... Такий прийом... Такий засіб на... Думки і почутт... Такий засіб у к...

- Голос за кадр...
- Зміна настрою.
- Міміка, жести, ...
- Вираз обличчя.

Оцініть гру акторки Мілени Жаманської в образі Феоодри – снітської дами "без серця". *

Текст запитання з довгими відповідями

Чому про Феоодру Бальзаак сказав: "Вона - це світське товариство". *

Текст запитання з довгими відповідями

Оцініть гру акторки АннеБелль Етманн у ролі Поліни. *

Текст запитання з довгими відповідями

5.3. Індивідуальне завдання за темою «Мистецький контекст аналізу художнього твору»

1) Прочитати книгу Гриценка О. Україна моїх блакитних днів. Спогади. Рівне. 2008, опрацювати текст передмови Л. Овдійчук «Акварелі життя Олекси Гриценка» до книги Грищенко О. Україна моїх блакитних днів. Спогади. Рівне. 2008. С.7-15. (Додаток Є) і визначити мистецький контекст. Написати есе «Спогади Олекси Гриценка як літератора і художника: точки перетину».

2) Створити мультимедійну презентацію до поезії Максима Рильського «Шопен», візуалізувати її відповідно до мистецького та культурологічного контексту.

Тема 6. Краєзнавчий контекст аналізу художнього твору

- 6.1. Теоретичні аспекти краєзнавства як контексту у процесі аналізу художнього твору.
- 6.2. Краєзнавчий контекст аналізу повісті О. Купріна «Олеся».
 - 6.2.1. Післямова до перевидання книги О. Купріна «Олеся» як контекстне доповнення до аналізу твору.
 - 6.2.2. Місцевість, де відбуваються події у повісті.
 - 6.2.3. Прототипи повісті Олександра Купріна «Олеся».
 - 6.2.4. Мова, звичаї, традиції поліського краю у творі О. Купріна «Олеся».
- 6.3 Літературознавчий контекст твору.
- 6.4. Культурологічний і мистецький контекст повісті О. Купріна «Олеся».
- 6.5. Індивідуальне завдання «Краєзнавчий контекст аналізу художнього твору».

6.1 Теоретичні аспекти краєзнавства як контексту у процесі аналізу художнього твору

Літературне краєзнавство, його теорія та історія були і є предметом уваги літературознавців, педагогів та істориків. Етапи розвитку літературно-краєзнавчих досліджень розкрив М. Волинець: від «започаткування літературного краєзнавства, у процесі якого відбулося становлення краєзнавства як науки», до «удосконалення літературно-краєзнавчої роботи в системі загальної середньої, вищої, післядипломної освіти, а також у культурно-історичній діяльності суспільства».⁶⁸ Науково-методичні аспекти вивчення літературного краєзнавства в школі досліджували Є. Пасічник, О. Фесенко, М. Янко. У контексті професійної освіти цю проблему розглядали М. Васильчук, Т. Міщенко, А. Лисенко, В. Романько. У монографії

⁶⁸ Волинець, М. Теорія та історія літературного краєзнавства. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/8/statti/2volinec.htm

«Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне». Г. Самойленко обґрунтував наукові основи викладання цього предмета у закладах вищої освіти.

У процесі аналізу художніх творів, які мають «прив'язаність» до певної місцевості, важливим елементом є краєзнавчий контекст.

6.2 Краєзнавчий контекст аналізу повісті О. Купріна «Олеся».

6.2.1. Післямова до перевидання книги О. Купріна «Олеся» як контекстне доповнення до аналізу твору

У цьому посібнику як приклад репрезентовано аналіз повісті О. Купріна «Олеся» через краєзнавчий контекст.

Основою є авторське дослідження-післямова «Чаклунка з поліських лісів»⁶⁹ (Додаток Ж) до перевидання книги Олександра Купріна «Олеся»⁷⁰ (переклад українською мовою М. П. Лещенко).

Виразність краєзнавчого контексту у післямові окреслена на початку: «Серед густих поліських лісів, у мальовничому Погоринні розкинулася Кузьмівка, село, якому судилася незвичайна доля. Скільки тут побувало протягом століття краєзнавців-любителів, літературознавців-дослідників, журналістів! Їх вабили свідки тих далеких купрінських часів: люди, ліси, болота, будівлі. Адже не кожна місцевість увічнена у художньому творі такої проби як “Олеся” Олександра Купріна. Це можна назвати щасливим випадком, можна – посмішкою долі».⁷¹

Супровідним є біографічний контекст, позаяк Олександр Купрін, на той час 27-літній відставний поручик і початкуючий письменник, приїхав у поліську глушину в с. Казимирку (нині Кузьмівка), спонукуваний комерційним інтересом: збирався разом із товаришем вирощувати тютюн-сріблянку з надією покращити матеріальний стан. З іншого боку, як людина творча, з багатою уявою, Купрін сподівався, що серед старовинних дрімучих лісів він наслухається поетичних легенд, переказів, пісень, спостерігатиме старовинні звичаї, познайомиться зі своєрідними людьми – поліщуками.

⁶⁹ Овдійчук Л. М. Чаклунка з поліських лісів. Післямова. Купрін О. Олеся: повість. Рівне: Волинські обереги. С. 106–121.

⁷⁰ Купрін О. Олеся: повість. Рівне: Волинські обереги. 2005. 124 с.

⁷¹ Тут і далі цитується за: Овдійчук Л. М. Чаклунка з поліських лісів. Післямова. Купрін О. Олеся: повість. Рівне: Волинські обереги. С. 106–121.

Й справді, через півроку він везиме до Києва шість сюжетів майбутніх творів («Лісова глушина» (1898), «Олеся» (1898), «На глухарів» (1899), «Срібний вовк» (1901), «Конокради» (1903), «Опечатані немовлята» (1915), які колись ввійдуть до поліського циклу, а один з них, повість «Олеся», прославить його і поставить у ряд з класиками світової літератури.

Один цікавий факт з біографії письменника: за словами дослідника життя і творчості О. Купріна В. Афанасьєва, кінокритик Г. Чахір'ян, який зустрічався із Купріним після його повернення з еміграції, стверджував, що письменник на запитання про автобіографічність повісті «Олеся» відповів: «Все це було зі мною».⁷² Ця інтригуюча відповідь спонукала багатьох літературознавців (й авторку посібника) дослідити краєзнавчі матеріали, спогади та листи, які могли б пролити світло на цю таємницю.

Варто зауважити, що помер Купрін так, як напроорокувала «поліська відьма» Мануйлиха Івану Тимофійовичу, герою повісті «Олеся»: «Якщо в 67 років не помреш, то ...»⁷³ Купрін не дожив до 68 років один день.

У післямові краєзнавчий контекст досліджено за кількома напрямками:

- місцевість, де відбуваються події у повісті;
- прототипи: місцеві мешканці, зокрема, Ярмола, Мануйлиха, Соломія;
- мова, звичаї, традиції.

6.2.2. Місцевість, де відбуваються події у повісті

Отже, місцевість, де відбуваються події у повісті, це с. Казимирка (тепер село Кузьмівка Рівненської обл.) Хоча спочатку Купрін намагався приховати географію повісті за підзаголовком «Зі спогадів про Волинь» та вказав Переброди як місце подій, проте у самій повісті надто багато промовистих збігів, аби заперечувати цей факт. Окрім того, краєзнавці з'ясували важливі деталі за спогадами сучасників, а аналіз листів та спогадів підтвердив здогадки.

⁷² Афанасьєв В. Н. Александр Иванович Куприн. М.: Худ. лит., 1972. С. 33.

⁷³ Куприн А. И. Собрание починений. В 6-ти томах. Т.2.: Произведения 1896-1901. М.: Худож. лит., 1957. С. 324.

У «Списке населенных мест Волынской губернии», виданому в Житомирі в 1905 році, знаходимо дані про село, куди час від часу приїжджав і в якому проживав (за різними свідченнями зиму, весну і літо 1897 року чи тільки весну і літо 1897 року) Олександр Купрін: «Казимирка с. Степанська волость. 57 дворів, 370 жителів. Від волосного правління 71 в.»⁷⁴ Професор О. Цинкаловський у краєзнавчому словнику наводить такі історичні дані: «Село Казимирка було колись містечком, яке у 1629 р. заложив князь Альбрехт Радзивіл і назвав на честь польського короля Казимира – Казимиркою. Містечко це після визвольних воєн українського народу в 17 столітті було знищене козаками у 1665 р. Містечко, а пізніше село Казимирка, положене над річкою Зульнею, в місцевості лісовій, при тракці, що провадить через ліси і болота зі Степаня та Березна. Орних ґрунтів є і було дуже мало, а місцева людність займалася городництвом. Колись містечко оточували великі пущі і місцеве населення займалося переважно транспортом дерева, полюванням, рибальством».⁷⁵ Село дісталось у спадок М. Рибчинському, потім – його синові Івану.

У часи перебування там Купріна, як з'ясував Л. Рожавський за книгою «Крупное землевладение на Волыни», виданій 1898 року в Києві, «Ілляшенко Патрикія володіє при селах Яринівці, Казимирівці і Крешевому Ровенського повіту 4350 дес., з них 675 дес. землі 3675 дес. лісу».⁷⁶ До речі, у повісті урядник відповідає: «Вибачте, таж усе можу втратити, і насамперед посаду. Бог його знає, який цей пан Ілляшевич, новий поміщик». Прізвище лише видозмінене, а от граф Ворцель фігурує під справжнім. Як з'ясувалося, «...через шлюбні зв'язки Степань дістається графам Ворцелям».⁷⁷ Неодноразово це ім'я згадується у творах поліського циклу Купріна, зокрема й в «Олесі». Головний герой твору запросив у гості урядника, щоб пригостити його вином і умовити відкласти виселення Мануйлихи та її внучки: «...А я в економії графа Ворцеля

⁷⁴ Рожавський Л. По Олесиних місцях. Вітчизна. 1985. №10. С. 200.

⁷⁵ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року). Т.1. Вінніпег. Канада: Накладом Товариства «Волинь». 1984. С. 477.

⁷⁶ Рожавський Л. По Олесиних місцях. Вітчизна. 1985. №10. С. 200.

⁷⁷ Там же. С. 201.

дістав пару таких пляшечок».⁷⁸ Ще одну подробицю з тексту твору, що стверджує Казимирку місцем подій у творі, дослідив Л. Рожавський. В «Олесі» перебродські селяни, обступивши старого сліпого лірника, слухають «думку»:

Ой зійшла зоря, та й вечірня
Над Почаєвом стала.
Ой вийшло військо турецьке,
Як та чорна хмара...

Значно пізніше, після з'їзду в Белграді емігрантських російських письменників, Купрін створив серію нарисів «Югославія» й у одному з них, описуючи спів і гру на гусях місцевого герцоговинця, пригадає: «Так, я уже чув давно, років з двадцять п'ять тому, цю скупу, тужливу, первісну мелодію. Чув на Поліссі, в селі Казимирці на базарі від старого сліпого лірника».⁷⁹ Автор нарисів помітив схожість мелодії через такий тривалий час, що свідчить про його зацікавленість фольклором різних народів, і про те, що перебування у Казимирці закарбувалося на все життя. Адже через роки в оповіданні «Фердинанд» Купрін пише, що «у Південному Поліссі, в селі Казимирці я бачив град завбільшки приблизно як кулак дванадцятирічного хлопчини... Цей град вмить повибивав усі шибки в старому поміщицькому будинку, збезлиствив усю плантацію шовковиці. Він убив у полі підпаска і кілька десятків ягнят...»⁸⁰ Це явище, що так драматично відобразилося на долі головної героїні, майже з такими ж подробицями читаємо й у повісті «Олеся».

Отже, події відбувалися у Казимирці, сучасній Кузьмівці. У книзі вміщена карта-схема, на якій нанесено усі важливі Купрінські місця.

Звісно, місцевість, описана Купріним, змінилася за сторіччя. «Осушувальні роботи перетворили Бісів Кут і Маринине болото, де стояла хата Мануйлихи, на квітучі луки (фото 2), Яринівський шлях (фото 3), яким часто ходив на полювання письменник, тепер занедбаний; уже немає й сліду

⁷⁸ Купрін А. И. Олеся. Собрание сочинений в 6-ти томах. Т.2.: Произведения 1896-1901. М.: Худож. лит., С. 347.

⁷⁹ Купрін А. И. Собрание сочинений . В 9-ти томах. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой и др. Т.7: Произведения 1915-1929. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой, Ф. И. Кулешова и др. М.: Худож. лит., 1973. С. 339-340.

⁸⁰ Купрін А. И. Собрание сочинений. В 9-ти томах. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой и др. Т.8: Произведения 1929 - 1937. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой, Ф. И. Кулешова и др. М.: Худож. лит., 1973. С.71.

поміщицького будинку (фото 4), в якому проживав Купрін; спалена німцями церква Усп. Пр. Богородиці, збудована у 1861 році на кошти поміщика Івана Рибчинського та прихожан (фото 5), біля якої, за повістю, відбувся самосуд селян над Олесею; обміліла річка Зульня (фото 6), до якої ходив вмиватися літніми ранками Купрін, проте жива пам'ять людська».

Під час написання передмови, авторці вдалося потрапити в село Кузьмівку, зокрема, в етнографічно-літературний музей «Олеся», який створили у Кузьмівській школі ентузіасти: вчителька зарубіжної літератури Галина Тарасюк, режисер народної кіностудії «Горинь», уродженець цих місць Василь Рябунець, вчителька української мови та літератури, згодом директорка школи Поліна Оліфер. Важливою була зустріч Поліни Кирилівни Оліфер з Григорієм Дем'янчуком, журналістом, літературознавцем, краєзнавцем, який відвідав свого часу купрінські місця й озвучив цю ідею.

Було зібрано свідчення старожилів про події столітньої давності, зіставлено сторінки поліського циклу творів Купріна із розповідями односельців, створено документальний фільм «Свідки легендарної давнини», опубліковано низку дослідницьких статей у місцевій та обласній пресі.

6.2.3. Прототипи повісті Олександра Купріна «Олеся»

Наступний аспект краєзнавчого контексту, який привідкриває таємницю прототипів, у передмові розкрито на основі спогадів старожилів, які були зафіксовані й збережені краєзнавцями в музеї, а також на основі літературознавчих досліджень і скрупульозно вивчених першоджерел: листів, спогадів.

В. Рябунець наводить також спогади старожилів про те, що жила тоді обіч Яринівського шляху жінка, яку вважали відьмою. Була в неї донька Соломея, дівчина чарівної вроди. Вважають, що саме вона стала прообразом повісті Купріна. Зустріч В. Рябунця з сином Соломеї – сімдесятисемилітнім Миколою Юхимовичем Коваликом – відкрила деякі подробиці. Батька Соломеї звали Емануїл (подейкують, ніби він французький солдат, що лишився в наших

краях), Мануйло, по-місцевому, а дружину Параску, як ведеться, Мануйлихою. І жили вони в ті часи на хуторі поблизу Яринівського шляху. Напевне, зустрічі з дівчиною, її розповіді про лісові таємниці, давні повір'я, народні звичаї спонукали Купріна до написання твору.

Є ще свідчення, «що за Соломеїну вроду місцевий пан взяв її покоївкою в маєток. Ось там вони вперше і побачилися – Купрін і Соломея. А ще розказували, що згадувала вона Купріна і говорила, що його любила, але не повірила, що він її любить, думала – обмане. Бо ж панич. І він поїхав».⁸¹

За спогадами мешканців Кузьмівки, Соломея Поліщук прожила у Кузьмівці все життя, вийшла заміж за сільського хлопця, народила сина. Своїм незвичайним умінням допомагала людям. Померла у 1956 році. На жаль, на сільському кладовищі показують лише приблизне місце її могили.

В. Афанасьєв, один із дослідників життя і творчості Купріна, висловив сумнів щодо визнання Соломеї Поліщук прототипом й наводить аргументи щодо віку, проте, на жаль, уточнити важливі деталі не вдалося, як і точно вказати, хто ж став Музою Олександра Купріна, нащадка старовинного татарського роду, якого доля закинула у глибоке Полісся й подарувала миттєвості творчого інсайту.

Інші версії щодо прототипів Олесі (на Житомирщині) не аргументовані.

А от образ Ярмоли Попружука не вигаданий. Ярмола Поліщук – реальний прототип кухаря і слуги Івана Тимофійовича у повісті. Купрін описав Ярмолу таким, яким пам'ятали його односельці, зокрема невістка, Марія Андріївна Поліщук: «Мав сіножать велику, а робить не любив, любив піти у шинок, випить, потанцювати. І ліс дуже любив».⁸²

Нині в селі проживають онуки Ярмоли, діти сина Федора. Ольга Федорівна зі слів своєї свекрухи багато розповідала всім, хто цікавився подіями давно минулих років. Правнук Микола Іванович Назарчук отримав у

⁸¹ Ляшенко Т. Олеся, легенда поліських лісів. Слідами купрінської чаклунки. Вісті Рівненщини. 1998. 3 липня. С. 4.

⁸² Там же. С.4.

спадок від прадіда Ярмоли любов до рідної природи. Він вправний мисливець та рибалка.

Усі інші персонажі повісті: мешканці Кузьмівки, – це колоритний збірний образ поліщуків, закорінених у лісовий світ, своєрідних, марновірних, забобонних, але талановитих, багатих на звичаї, традиції, фольклор (легенди, перекази, пісні, повір'я тощо).

6.2.4 Мова, звичаї, традиції поліського краю у творі О. Купріна «Олеся»

У творах поліського циклу, й у повісті «Олеся» також, ми подибуємо зразки української народної творчості: пісні, прислів'я, перекази, бувальщини тощо. Зокрема, в уста героїні твору вкладена, за словами автора «граціозна малоросійська пісні «Ой чи цвіт, чи не цвіт калиноньку ломить», Купрін вивчив українську мову, перебуваючи в Києві в колі інтелігенції, а згодом удосконалював, тривалий час живучи в містах і селах України. Він навіть засвоїв поліський діалект, про що пише у творі «Срібний вовк»: «поліський говір... добре розумів і легко розмовляв...»

Мову своїх героїв він максимально наблизив до тієї, що чув на Поліссі, бо вважав, що «мова персонажа дає найбільш точне уявлення про нього, ніж з найбільшими подробицями описані обличчя, хода, голоси, одяг».⁸³

6.3 Літературознавчий контекст твору

Літературознавчий контекст у передмові репрезентовано через історію публікації твору та оцінки дослідників. Адже твори поліського циклу, зокрема, «Олесю», не бралися друкувати тодішні журнали народницького характеру. Оцінки твору були дуже різні: від беззастережного захоплення до цілком негативної оцінки. А. Чехов, наприклад, який був для Купріна неабияким авторитетом в літературі, вважав повість сентиментальною та наївно-романтичною, з чим погоджувався й автор, проте «Олесю» любив. Згодом

⁸³ Киселев Б. Рассказы о Куприне. М.: Совет. писатель, 1964. С. 71.

(1906 р.) на запитання, які з власних творів вважає найкращими, відповів: «Їх два: «Олеся» і «Ріка життя». Тут життя, свіжість, боротьба зі старим, віджилим, пориви до нового, кращого. У цих двох оповідях більше, ніж в інших моїх творах, моєї душі».⁸⁴ Доволі позитивно оцінена повість у Франції, де вона була видана у перекладі французькою мовою. Критик Журдан Куп-Папье позитивною рисою твору вважає його несхожість з російськими романами з їхньою душевною тугою, сентиментальним алогізмом, пристрасстю до самогубства тощо. «Є своєрідність і таємничість в історії цієї молоді відьми, що живе в лісі, але немає химерності».⁸⁵

6.4 Культурологічний і мистецький контекст повісті О. Купріна «Олеся»

Не можна оминати культурологічний і мистецький контекст, оскільки твір дав поштовх для створення кіно та театральних інтерпретацій, пісенних творів. Циганський театр «Ромен» ще у 1949 році інсценізував «Олеся». К. Лістов написав однойменну оперу, першу постановку якої здійснив Саратовський театр опери і балету в 1959 році.

Першим твір екранізував французький режисер Андре Мішель у 1955 році під назвою «Чаклунка», осучаснивши героїв. У головній ролі знялася знаменита актриса Марина Владі (на фото), росіянка за походженням, французька за освітою, способом життя, мисленням, яка успадкувала не тільки

⁸⁴ Киселев Б. Рассказы о Куприне. М.: Совет. писатель, 1964. С.175.

⁸⁵ Куприна К. А. Куприн – мой отец. М.: Сов. Россия, 1971. С.144.

слов'янський тип вроди, а й любов до слов'янської культури.

Через п'ятнадцять років (1970) в Україні, на кіностудії імені Олександра Довженка з'явилася однойменна кінострічка режисера Бориса Івченка з Людмилою Чурсіною (на фото) в головній ролі.

На жаль, фільм знімали не в тих місцях, де відбувалися події. Проте в Кузьмівку через деякий час завітав Борислав Брондуков (на фото), відомий український актор, який створив на екрані

образ Ярмоли, зустрічався із внуками свого кіногероя. Як згадують Поліщуки, Брондуков запитував: «Чи не правда, я схожий на вашого діда?» Однак внуки відповіли, що їхній дід був не таким.

Мистецький

контекст доповнює
краєзнавчий елемент:
місцевий письменник,
родом зі Степаня, Микола
Пінчук створив
літературну драму за
повістю Купріна «Олеся»,
Петро Велесик присвятив
вірш.

Отже, серед контекстів, які репрезентовані у передмові і які розкривають різні аспекти повісті Купріна, найбільш значущим є краєзнавчий, оскільки доповнює та розкриває задум, історію написання повісті, допомагає глибше проникнути в характери, переживання персонажів, пізнати місцеві звичаї, місцевий діалект, скарби народної творчості. Окрім того, це дає можливість

об'ємніше поглянути на автора, його світогляд, обдарування, уподобання, риси вдачі й характеру.

Опрацювання цього матеріалу відбувається лекційно. На практичне заняття студентам пропонується завдання на вибір:

- 1) Створити буктрейлер «Олеся» О. Купріна у поліському обрамленні» (за краєзнавчими матеріалами).
- 2) Підготувати мультимедійну презентацію «Купрін і Полісся: творчість і джерела».

6.5 Індивідуальне завдання з теми «Краєзнавчий контекст аналізу художнього твору»

Опрацювати статтю Овдійчук Л. Поліський цикл творів Олександра Купріна Погорина. 2010. №14-15. С.243-248. (Додаток 3). Прочитати одне із дев'яти поліських оповідань О. Купріна й проаналізувати його через краєзнавчий контекст. Створити презентацію «Оповідання (*назва прочитаного твору*) Олександра Купріна у краєзнавчому контексті».

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ (ІНДИВІДУАЛЬНОЇ) РОБОТИ ТА ПІДГОТОВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Основні види та форми самостійної роботи, які застосовуються у процесі підготовки до занять з курсу «Теорія і практика контекстного аналізу художнього твору»:

- 1) Опрацювання лекцій (створення бортових журналів).
- 2) Підготовка до практичних занять.
- 3) Підбір, вивчення, аналіз рекомендованої літератури, її опрацювання (тезування, конспектування, створення ментальних карт, формулювання «товстих і тонких запитань»).
- 4) Робота у комп'ютерних мережах: створення мультимедійних презентацій, GOOLE-forme, виконання завдань на GOOLE-диску.

Основним видом самостійної роботи у процесі опрацювання лекційних матеріалів (онлайн чи офлайн) є створення **бортових журналів**.

Бортовий журнал – це творче опрацювання за чітким алгоритмом лекційного матеріалу, який розміщений на слайдах мультимедійної презентації або у формі опорного конспекта.

Алгоритм створення бортового журналу

- 1) Поставте цілі (цілепокладання).
- 2) Дуже коротко нотуйте теоретичний матеріал: тези, ключові слова, визначення, схеми.
- 3) Після кожного пункту формулюйте запитання для самоконтролю.
- 4) Виконуйте запропоновані викладачем завдання, що розміщені на слайдах.
- 5) Записуйте свої думки, запитання (адресовані викладачеві, собі), рефлексії, які виникли у процесі опрацювання лекції.
- 6) Зверніться до цілей, які ставили на початку, відрефлексуйте.

7) Варіанти оформлення: надрукуйте у програмі WORD і надішліть файл за вказаною адресою або напишіть від руки, сфотографуйте і надішліть на вайбер або email.

► Ваші зусилля будуть оцінені ☺

Критерії оцінювання бортового журналу

- Самостійність викладу.
- Наявність різних за складністю запитань: аналітичних, проблемного характеру, на зіставлення.
- Творчий підхід до виконання завдань.
- Оригінальність оформлення.

Бортовий журнал студенти заповнюють протягом лекції під час демонстрування викладачем ММП (онлайн чи в аудиторії). Викладач оцінює БЖ (бортовий журнал) після заняття в аудиторії. Після онлайн-лекції БЖ надсилаються викладачеві для оцінювання того ж дня.

Підготовка до практичних занять

У процесі підготовки до практичного заняття необхідно актуалізувати знання про певний контекст (за бортовим журналом).

Наступним кроком буде прочитання відповідного тексту, який запропоновано для аналізу. Усі завдання можна відкрити за покликаннями на GOOLE-диску викладачки або скористатися посібником.

Отже, необхідно відкрити за URL чи розгорнути за вказаною сторінкою у змісті посібника рекомендовану для опрацювання авторську передмову (післямову), прочитати її, виокремлюючи важливі уривки, що ілюструють певний контекст. Перейти за покликанням і виконати запропоновані завдання, відповідно надіславши її викладачеві, клікнувши клавішу *Надіслати*.

**Підбір, вивчення, аналіз рекомендованої літератури, її опрацювання
(тезування, конспектування, створення ментальних карт,
формулювання «товстих і тонких запитань».**

До окремих тем запропоновано опрацювати рекомендовану літературу, яка необхідна для розуміння теоретичних аспектів аналізу художнього твору або для зіставлення критичного аналізу літературного тексту.

Форми її опрацювання конкретизовано від найпростіших видів роботи: складання тез та конспектів до виконання складніших завдань, які належать до стратегій критичного мислення: створення ментальних карт чи інших графічних систематизаторів (схем, таблиць), підготовка «товстих і тонких запитань».

Ментальні карти – це графічний систематизатор, який передбачає певні взаємозв'язки між складниками тексту, що опрацьовується, за чітко продуманою ієрархією. Можна скористатися сервісами для створення ментальних карт, попередньо виконавши завдання: прочитати й виокремити необхідні ключові слова, передбачивши певну підпорядкованість, рівні взаємозв'язків.

Можна створювати й інші графічні систематизатори: таблиці, схеми. Для цього матеріал треба структурувати, у таблиці необхідно виокремити кількість розділів, продумати назви, змістове наповнення, яке не може бути надто об'ємним. У схемі передбачити взаємозв'язки та їхню ієрархічність.

До стратегій критичного мислення належать і «товсті та тонкі» запитання. Оскільки студенти уже знають, що «тонкі» запитання – це переважно репродуктивні, які потребують знань конкретного матеріалу, то «товсті» запитання вимагають аналітико-синтетичних зусиль, зіставлень, вирішення проблем. Для того, аби навчитися формулювати такі запитання, треба пам'ятати, що вони вимагають розгорнутої відповіді – з аналізом, синтезом, порівнянням, оцінкою, і в їхньому складі мають бути слова, фрази «Дайте

пояснення, чому..?», «Поясніть, чому..?», «У чому різниця між..?». «З якою метою ...», «Чому ... », «Порівняйте і дайте оцінку ...»

Робота у комп'ютерних мережах: створення мультимедійних презентацій, GOOLE-forme, завдань на GOOLE-диску

Одним із важливих аспектів самостійної роботи є робота у комп'ютерних мережах (пошук ілюстративного матеріалу, літературних джерел до конкретних тем), оволодіння інформаційно-комунікаційними технологіями. Студентам пропонується виконати завдання на GOOLE-диску, самостійно створити мультимедійні презентації, GOOLE-forme, які адресовані однокласникам.

Індивідуальні завдання з курсу

Індивідуальні завдання мають дослідницько-пошуковий характер і передбачають аналітико-синтетичну роботу із запропонованими текстами: створення графічних систематизатів (ментальних карт, таблиць, схем), мультимедійних презентацій, самостійний контекстуальний аналіз передмов (післямов) за схемою.

Індивідуальні завдання (на вибір)

1. Проаналізувати одну з уже опрацьованих передмов (післямов) (на вибір) і визначити усі наявні контексти, створити ментальну карту «Аналіз ... твору через контексти: ... » Можна скористатися схемою «Контекстний аналіз художнього твору»*.
2. Прочитати передмову Овдійчук Л. «Словом змалювати стан душі...» Передмова. Дворницька Н. Промінь осяяння. Поезії. Рівне, 2012. С. 3-6. (Додаток И) і визначити усі наявні контексти. Можна скористатися схемою «Контекстний аналіз художнього твору»*.

3. Створити мультимедійну презентацію «Контекстне вивчення мого улюбленого твору». Можна скористатися схемою «Контекстний аналіз художнього твору»*.

***Схема «Контекстний аналіз художнього твору»**

- 1) Історичний контекст (суспільно-історичні події).
- 2) Літературний/літературознавчий контекст (напрямок, стиль, літературна традиція, новаторство).
- 3) Біографічний контекст (зовнішня і внутрішня біографія).
- 4) Культурологічний контекст (мова, менталітет, традиції, «дух часу»).
- 5) Мистецький контекст (мистецькі твори, що інтерпретують, відображають змістово-формальні складники твору і які ілюструють твір або мистецькі твори, які є складовою літературного тексту).
- 6) Краєзнавчий контекст (місцевість, прототипи, звичаї, мова).

ЗАЛКОВЕ ЗАВДАННЯ З КУРСУ

«Теорія і практика контекстного аналізу художнього твору»

Виберіть із наведених дефініцій те, що відповідає терміну «літературознавчий контекст»:

3 варіантами відповіді

- на система, без урахування якої сприйняття художнього твору не може бути коректним. X
- Мовна єдність певної (морфологічної, синтаксичної тощо) системи, є засобом відбору... X
- Текст, логічно завершений уривок усної чи писемної творчості, мовний дискурс, у ме ... X
- Додати опцію або [додати варіант "Інше"](#)

Біографія, світогляд, доля письменника, творча лабораторія, літературна школа, стильова течія, конкретно-історичний напрям

3 варіантами відповіді

- вузькі контексти аналізу твору; X
- широкі контексти аналізу твору; X
- Додати опцію або [додати варіант "Інше"](#)

враження, світогляд письменника, і визначити, як вони відобразилися в художньому творі:

3 варіантами відповіді

- біографічний; X
- літературознавчий; X
- культурологічний; X
- історичний; X
- літературний; X
- літературно-критичний; X
- Додати опцію або [додати варіант "Інше"](#)

Контекст, який передбачає "висвітлення епохальних умов, що склали історичне тло художнім подіям, а також часових обставин, у яких був

3 варіантами відповіді

- біографічний; X
- літературознавчий; X
- культурологічний; X
- історичний; X
- літературний; X
- літературно-критичний; X
- Додати опцію або [додати варіант "Інше"](#)

Контекст, який передбачає висвітлення таких явищ як мова, звичаї; ідеї, ідеологія; художній процес; релігійні вірування; соціальна організація;

3 варіантами відповіді

- біографічний; X
- літературознавчий; X
- культурологічний; X
- історичний; X
- літературний; X
- літературно-критичний; X
- Додати опцію або [додати варіант "Інше"](#)

Контекст, який передбачає висвітлення історії написання твору та його інтерпретацій у різних видах мистецтва

3 варіантами відповіді

- біографічний; X
- літературознавчий; X
- культурологічний; X
- історичний; X
- мистецький; X
- літературно-критичний; X
- Інше... X
- Додати опцію

Вкажіть контекст, який розкриває «належність твору до творчості письменника по системі літературних

3 варіантами відповіді

- біографічний; X
- літературознавчий; X
- культурологічний; X
- історичний; X
- мистецький; X
- літературно-критичний; X

Перейдіть до наступного розділу.
Прочитайте поезію і виконайте

3 короткими відповідями

Текст запитання з короткими відповідями

Сергій Жадан "І ти водив полки ..."

І ти водив полки, і займав міста,
і влітку 14-го тобі було 35.
Скільки вас залишилось? Двадцятьо зі ста.
Ті, що вижили, зазвичай погано сплять.

Три роки тому ти міняв світ.
Правив його, мов учнівський диктант.
Світ не може складатися лише з поразок та бід,
не може складатися лише з утрат.

Його можна чогось навчити, ніби пса,
його потрібно вправити, наче плече.
Три роки тому ти відчував, як горять небеса,
як ріка серед чорної ночі тече.

Три роки тому формувались полки,
літо лише народжувалось і жило,
і плесо форсованої вами ріки
спалахувало на сонці, мов пташине крило.

Три роки тому смерть брала твій слід,
гіркота стояла в мові, як сік у стеблі.
Щоранку тобі сниться світ –
ламаний тобою,
зрозумілий тобі.

Світ не може складатися лише з нарікань.
Світ не мають наповнювати страхи.
Серед ночі тече ріка, тече ріка.
Летять птахи серед ночі, летять птахи.

Який контекст (контексти) допоможе проаналізувати цей вірш? *

*

- біографічний;
- літературознавчий;
- культурологічний;
- історичний;
- мистецький;
- літературно-критичний;
- Інше...

⋮

Ще вам відомо про Сергія Жадана? Не користуючись інтернетом, запишіть тільки те, що знаєте. * *

Текст запитання з довгими відповідями

Зайдіть на сторінку С.Жадана у ФБ
<https://www.facebook.com/serhiy.zhadan>
і почитайте пописи. Запишіть, яке у вас

Абзац

Текст запитання з довгими відповідями

Обов'язково

З'ясуйте, до якої збірки належить вірш. Що спонукало Жадана написати збірку та цю поезію? *

*

Текст запитання з довгими відповідями

Вкажіть дату написання вірша. *

*

Текст запитання з короткими відповідями

Який контекст ви застосували, щоб дати відповіді на запитання? *

*

Текст запитання з довгими відповідями

Охарактеризуйте зміст поезії: сформулюйте тему, ідею, проблеми. *

*

Текст запитання з довгими відповідями

Яка форма твору? Рід, вид, жанр. *

*

Текст запитання з довгими відповідями

Випишіть ключові образи. *

*

Текст запитання з довгими відповідями

Розкрийте значення повторюваної фрази "три роки тому". *

*

Текст запитання з довгими відповідями

Які образи символізують вічність?

Прапорці

×

ріка;

×

світ;

×

птахи;

×

небеса;

×

полки;

×

Інше...

Додати опцію

Обов'язково

Як змінюються протягом вірша відносини ліричного героя і світу. *

*

перебуває в опозиції;

перебуває в гармонії;

конфліктують;

Інше...

"Три роки тому смерть брала твій слід". Який це художній засіб? Розкрийте його значення. * *

Текст запитання з довгими відповідями

Як у вірші зіставлено вічне і минуле? *

*

Текст запитання з довгими відповідями

Впишіть художні засоби і назвіть їх. *

*

Текст запитання з довгими відповідями

Вкажіть, яку роль виконують художні засоби у вірші

Таблиця з варіантами відповіді

Рядки

1. Серед ночі тече ріка, тече ріка. Летять ... ✕
2. Три роки тому ти міняв світ. Правив йо ... ✕
3. Три роки тому ти відчував, як горять не... ✕
4. Три роки тому смерть брала твій слід, н... ✕
5. Світ не може складатися лише з пораз ... ✕

Стовпці

- Розкриває ідею. ✕
- Увіразнює зміст. ✕
- Розкриває тему. ✕
- Відображає ставлення автора до зобр... ✕
- Відображає ставлення ліричного геро ... ✕

Які контексти ви застосували у процесі аналізу вірша? *

*

Текст запитання з довгими відповідями

Яка роль контекстного аналізу?:

- допомагає глибше осягнути текст;
- розкриває приховані причини, як спонукали до написання твору;
- пояснює підтекст;
- Інше...

Напишіть свою думку щодо інтегрування контекстного аналізу художнього твору у процес вивчення дисциплін "Історія української літератури", "Історія зарубіжної літератури" (важливість, ефективність, доречність, перспективність).

Текст запитання з довгими відповідями

ДОДАТКИ

Додаток А

Овдійчук Л. «Під небом дальньої чужини ...» Післямова.

Грабовський П. Пролісок. Рівне: Дятлик М., 2017. С. 146-156.

Долю людини багато в чому визначають її вдача та характер. Адже життя складається не тільки з подій, зумовлених суспільно-політичними зрушеннями, обставинами особистого характеру, а й з вчинків, які є наслідком вибору, зі справ та діяльності людини у різних сферах людського існування. Якщо поглянути на долю Павла Грабовського у цьому ракурсі, то, за його словами: «змолоду я був трохи химерної вдачі, смиренної, хоч і запальної, легко переймався жалем та товариським почуттям, не любив заводитись та гратись з хлопцями, а як підріс трохи – так мене тягло до всього надзвичайного та романтичного, і мені хотілось прийняти муки за Христа. Згодом заворушились у голові інші думки: мені хотілось вже піти за муки не за Христа, а «за народ», і те бажання цілком опанувало мною. Се була якась невідхильна потреба серця ...» [3, с. 8] Ця «невідхильна потреба серця» й спонукала Грабовського зробити вибір: він став членом таємного гуртка народовольців, читав і розповсюджував заборонену літературу, писав твори, спрямовані проти свавілля царської влади, самодержавних імперських порядків. Відповідно до законів тих часів він потрапляє у коло «політично неблагонадійних», а значить – у тюрму, на заслання, на каторгу. Тому з 38 років життя, відведених долею, тільки 18 з них Павло Арсенович перебував на волі. Як зазначає сам поет у листі до Івана Франка «... з 18 літ я не бачив майже вільного світа, не переставав мандрувати серед усяких пригод та злиднів. ... Скажу Вам по совісті, що коли мене можна було заслати, то хіба за думки, бо що я міг зробити активного 18-літнім хлопцем без ніякої освіти та досвіду? Я болів душею, дивлячись навкруги, як болю й нині, – ото вся моя провина. Симпатії та ідеї тягли мене на село, а натура пхала мене в город з його цивілізованими здобутками і т. д». [2, с. 226] Якщо додати до цього ще й притаманні йому загострені почуття справедливості, гідності, честі, то стають зрозумілими і його поведінка на допитах, судах, реакція на знущання чи то над солдатом-однополчанином, чи на політичними каторжанами. Адже саме за захист

солдата, а потім за лист-протест «Русскому правительству», у якому йшлося про «якутську трагедію», тобто криваву розправу над політичними засланцями, Павло Грабовський отримував нові покарання, проте ніколи не кався, бо по-іншому він вчинити не міг: «Можна вирватися відси, написавши прошеніє на тему «грех юности моя и невединия моего не помяни», але такого прошенія я не можу написати і ніколи не напишу. Значить – сиди і нічогосінько не жди». [2, с. 275]

Як автору листа-заяви «Русскому правительству» Павлу Грабовському (а в цьому документі – оцінка і виклик самодержавству та його сумлінним служителям: «Подавая и распространяя настоящее заявление, мы не обращаемся к гуманности, к чувству человечности и справедливости русского правительства. Близкое знакомство с условиями и историей ссылки и наш личный тяжелый опыт устраняют в нас всякие сомнения на этот счет. ... Цель же нашего заявления – выразить открыто всю ту степень презрения и негодования, которую порождает в нас система обращения ссылки в акт грубой мести, и представить ее на суд русского общества, в полной и непоколебимой уверенности, что кровь наших товарищей и протестующий голос ссылки вызовут в нем новый запас революционной энергии, большую степень напряженности в борьбе с деспотизмом, в борьбе за лучшее будущее нашей родины» [3, С.121-122]), за рішенням іркутського суду, загрожувало 4 роки каторжних робіт, «але, – як пише Грабовський у листі до І. Франка, – сенат, куди по закону перейшла справа, зважив на наше довге (3½ роки) з пересиджуванє в тюрмі і після оборони д. Спасовича вирік рішенє всіх прав стану з поселенням в найдальші краї Східного Сибіру: таким робом я і опинився ось тут у Вілюйську» [2, с. 215]

Вілюйськ - «одна з найстрашніших сибірських нор», як згодом писав Іван Франко. – «Се прокляте пам'ятне місце буде і в нашім українськїм мартиролозі». [3, с. 222] Проте період життя у Вілюйську є плідним у творчому плані. Адже, перебуваючи тут, письменник підготував збірки оригінальних віршів та перекладів, написав кілька публіцистичних статей, оповідання, зав'язав листування з Іваном Франком, Михайлом Павликом, Василем Лукичем, Костем Паньківським. Були у Павла Грабовського ще й інші наміри: «З охотою взявся б за оповідання історичні та книжечки для освіти народної, за

висліди в області письменства українського, але не маю для отої праці ніякісіньких підручників. ... Трудно писати, не чуючи рідного слова навкруги, не маючи навіть книжок потрібних, не маючи настільки, щоб з рідним письменством познакомитись добре». [2, С.199] Однак, незважаючи на такі умови життя, письменник давав собі раду: замовляв потрібні книги і знайомився з чужими творчими доробками, студіював літературознавчі та критичні праці, укладав для себе словник української мови. І, звісно, творив сам. У листопаді 1893 року пише до Михайла Павлика: «... зладнав я збірничок своїх оригінальних віршів (числом 116 – частина з написаного), котрі одсилаю до Василя Лукича, прошучи його взятись за видавництво того збірника: 50 карбованців на ту ціль я вишлю невдовзі власного кошту – останнього (скільки треба) прошу «Товариства ім. Шевченка» (котре має друкувати) підождати до виручки, а також, поки ще я складусь на якусь суму. Коли б Василь Лукич з яких уваг не взявся за видавництво, я прохав його передати мій збірничок п. Іванові Франкові доразу з моєю просьбою». Збірка під назвою «Пролісок» вийшла накладом Костя Паньківського (технічного редактора «Зорі»). Уже 5 травня 1894 року, отримавши не зброшуровану, але надруковану збірку, Грабовський пише К. Паньківському: «За «Пролісок» не знаю – як і дякувати». [2, с. 207] А через місяць тому ж абоненту: «Превелика Вам дяка за «Пролісок». Дістав шість примірників цілих та чотири не вповні, - надійдуть, мабуть, з другою поштою». [2, с. 209] Про вихід збірки, її зміст та про автора повідомляли читачів галицькі періодичні видання «Зоря», «Діло», «Правда». Того ж 1894 року у журналі «Зоря» на «Пролісок» було надруковано схвальні рецензії Василя Лукича та Д. Пісочинця (Д. Ткаченка). Відгукнувся й Осип Маковей, зазначивши, що поезії у збірці: «... треба вважати першими пробами Грабовського; в них справді находимо ... багато молодечих, теоретичних поглядів на людей і на світ; він ще не раз стоїть на тім, що про свої особисті справи йому, як суспільному діячеві, і не випадає говорити, він занадто свідомо тямить, що повинен або не повинен думати і робити з уваги на громаду і на ідеали; але в тім же збірнику поміж довгими не раз поезіями на тему суспільного щастя ми находимо справді маленькі проліски, прегарні ліричні поезії, що не обнімають цілого світа, не падькають над долею «людськості», а тільки плачуть над долею конкретних людей, чи то кількох,

чи одної таки особи. І от на тих пролісках ми спинюємося, вражені і зворушені». [3, с. 227]

Грабовський у листі до Б. Грінченка свої вірші оцінює так: «Пишете Ви, що вкраїнці шанують мене за мої твори поетичні. ... сам я дуже мало ціню ці твори. Поки складаю, вони мені сподобаються, а як вийдуть з друку – перечитаю і сумно мені стане. Гірко мені се казати, але кажу від щирого серця, з важким почуттям невдоволення. Що таке мій «Пролісок?» Необроблені уривки, – ні однісінького вірша художньо викінченого». [2, с. 275]

Проте чи найскрупульозніше читав збірку «Пролісок» царський цензор. Звісно, він не вдавався до аналізу форми, художніх засобів. Його більше цікавив зміст. З огляду на «совісність» «окремого» цензора з іноземної цензури, аналіз віршів досить професійний. Чиновник добре знав українську мову, володів основами літературознавчого інструментарію, не був обділений естетичним чуттям, тому зрозумів підтексти, натяки, символічні образи правильно (документ цитується без сторінок, які вказав цензор – Л. О.): «В стихотворениях, составляющих сборник, содержится проповедь автономии Малороссии и призыв к социальной революции в России; автор – политический преступник, отбывающий наказание на каторге в Сибири.

Украина ограблена и скована цепями; ворон (Россия) алчно терзает ее ребра, но пора перестать покорно сгибать шею ...; замаранную красу Украйны не уничтожат ... исчадия ада (великороссы), и страна избавится от срама и от чаши рабства ..., перейдет из вековечного ярма к демократическим свободам ...; на Украйне идет борьба за народ, но борцы в тюрьмах ...; придет на смену новое поколение, которое тюрем не побоится». Поэт призывает малороссов ... и поляков ... к совместной борьбе против русского государства.

«Политические преступники (в России) – святые; память о них, казненных палачами, воодушевит молодежь на новую борьбу ..., чтобы добиться от палачей прав для народа ...; в замену сосланных в Сибирь найдутся сотни рук, которые пойдут на святое дело свободы ...»

І от який вердикт було винесено: "Усмаатривая в стихотворениях призыв к изменническим и бунтовщическим деяниям, а также возбуждение у малорусского и польского племен враждебных чувств к племени

великорусському, я полагаю, что книга, применительно к п.п. 1 и ст. 129 Угол. улож., подлежит запрещению». [3, С.167-168]

Звісно, на «Пролісок» розповсюджувалася й загальновідома заборона «... согласно предложения Глав. управления по делам печати от 1 сего марта за №2398, как печатаемые правописанием, известным под именем «кулишовки», запрещены к обращению в Российской империи». [3, с. 166] Про це йдеться у документі, адресованому харківському губернатору під грифом «секретно». Тобто, потрапити в Росію збірка могла тільки нелегально.

Назва «Пролісок» має подвійне тлумачення і сприйняття: це тендітна і ніжна квітка, але вона одна з перших впевнено пробивається з-під снігу до сонця, не боїться морозу, холоду. Тому назва символізує не тільки проби поетичного пера Павла Грабовського, а й асоціюється з тими першопрохідцями, які не побоялися стати на шлях відкритої боротьби із державою-монстром. Збірка тематично різнобарвна, у ній переплітаються різні мотиви, настрої.

Чи не найбільше у збірці поезій, присвячених Україні. За словами поета: «Коли я опинився в іркутській тюрмі, з перспективою каторги або вічного поселення в Сибіру, тяжкий сум за Україною стис моє серце; вона являлась перед мене у якомусь надзвичайно принадному світлі, панувала моїми думками. ... Тут тільки я відчув правдиве значення знаних слів славного Міцкевича, що не любив, як слід краю свого той, хто його ніколи не втрачував». [2, с.198]

Поетичні твори на українські теми виявляють синівські почуття любові, співчуття, страждання, туги, але й гніву за «збагнічену красу» України, за її рабську долю в складі Російської імперії. Проте усвідомлення того, що «страшна завірюха» не знищила Русь-Україну, а її народ «не втратив багатой снаги», «могучий дух», що зійде «сонце свободи», очевидні. Поет висловлює щире бажання: «щоб Русь порізнена устала з-під віковичного ярма...» та надію на відродження України. Сподівається на тих, кому небайдужа доля рідної країни у важкий час, коли «розмовляти та писати заказано Рідною мовою нам». Звертається до братів-українців із закликом:

Гей, брати! Поки не пізно,
Прилучайтесь враз до праці,
Та не в розтіч, та не різно, -
Збудім хати і палаци! [1, с.156]

І продовжує в іншому вірші: «Справа гідна сил і труду, Річ достойна боротьби». Переконав поета у тому, що необхідно «збудити чуття самопізнання, Шаноби власної чуття» саме у народу, увиразнене у громадянській ліриці. Ці думки Грабовський висловлює й у листах, публіцистичних статтях. Автор закликає до об'єднання всіх українців (галичан, надніпрянців) та до вибору Україною європейського шляху: «... рідна справа Принесе доспілий плід... Простий люд є наша слава; За Європою наш слід».

На засланні український борець за свободу зустрів багато шляхетних людей, «покликаних часом». Їх єднали в борні «одні почування». Поет усвідомлює: «Не нам розігнати згромаджену мряку, ми однак наблизимо час!». Цим відважним і саможертвним політичним засланням присвячено багато щирих рядків, пройнятих почуттями братерства, солідарності, співчуття:

Не сумуйте, що купа на купі
Всі поляжем за діло святе:
На зітлілому нашому трупі
Невмируще братерство зросте! [1, с.74]

Та вірую, що хрест мій не безплідний,
Що хрест отой – бездольний люд спасе,
Запинить, певно, стогін всенародний,
Вітчизні щастя принесе! [1, с. 75]

Перлинами у збірці можна назвати вірші, адресовані Надії Сигиді. Їй і присвячена збірка. Грабовський написав статтю «Надія Костева Сигида» з докладною біографією цієї незвичайної жінки. Надію Костівну Павло Грабовський знав особисто ще з московської пересильної тюрми та з етапу в Сибір: «Була це натура кипуча і екзальтована, здатна йти до краю за голосом свого почуття. ... Наївна, довірлива, без крихти хитрощів – отакою лишилась вона до могили. Відкликаючися на все гарне, вона готова була віддатися на послугу тим неясним ідеям, що зародилися в її допитливому умі, понести і свою лепту на користь тої невідомої, але дорогої та приманливої справи, за яку гинула на шибениці та конала в кайданах молодіж». [2, с.18]

Почуття, що спалахнуло в душі, Павло Арсенович описав згодом у листі до Івана Франка так: «.. я любив її так, як нікого вже в світі не любитиму». Сигида відбувала покарання у Карійській політичній тюрмі, де комендантом був Масюков, жорстокий царський служака. Надія на знак протесту проти брутального ставлення до жінок-в'язнів (зокрема, до Єлизавети Ковалевської)

дала Масюкову ляпаса, за що її покарали стома різками. Від «нервового зрушення» вона померла, а три її подруги на знак солідарності прийняли отруту і сконали поруч у муках. Згодом до протесту долучилися й чоловіки – політичні ув'язнені, двоє з них померли. Про Карійську трагедію стало відомо всім політичним засланням, цю жахливу звістку передавали на волю. Жертовна і страдницька смерть коханої жінки викликали у поета неймовірні душевні переживання та страждання, які він виливав у поезіях. Для нього Надія Сигида була «сестрою», «музою», у віршах поет називає її «ангелом мира», «зорею», «квітом», «світлим херувимом», «святим образом». Такі емоційні характеристики виявляють глибокі інтимні почуття:

Мов ангела, тебе я стрінув
В тюрмі, так доля розлуча:
Мене в один край жереб кинув,
Тебе до другого труча.

Поглянуть раз, послухать мови,
Очей подовше не звести,
І тихо полум'я любови
Самому довіку нести! [1, с.149]

Є у Грабовського чимало віршів-присвят, віршів-звертань до конкретних людей, до історичних осіб, до певних груп людей, об'єднаних за національною чи соціальною ознакою: «Робітникові», «До сіячів», «Сучасникові», «Народові єврейському», «До українців», «До галичан», «До дітей», «До товариша», «Козакові», «До В. Чайченка», «До Б. Хмельницького», «До сестри», «До матері», «До Н.К.С», «До Б. С-го», «До М. О-ва» тощо. У них заклики, побажання, спонукання, а також цілий спектр думок і почувань: від найінтимніших (до Н. Сигиди, до матері, до сестри) та дружніх (до товаришів по заслання і листуванню) до критичних, іронічно-саркастичних ноток у віршах, звернених до сучасників, які тільки на словах доводять свою любов до України, народу, до ближнього. У листі до І. Франка Павло Арсенович пише: «... хай Вас не вражають усі ті «До...», що стоять в заголовку трохи не всіх моїх віршів – оті переспіви власних мотивів, котрі сам часом мушу спостерігати. Хай Вас не вражають також москалізми, від котрих не спостережешся іноді в таких умовах». [2, с.184]. Недосконалість віршів аж надто самокритичний поет розумів сам.

І все ж кілька віршів зі збірки «Пролісок» стали хрестоматійними. Зокрема це стосується поезій «Швачка» і «Трудівниця», у яких автор створив надзвичайно проникливі образи жінок-трудівниць. Проте ці образи абсолютно різні. Швачка працює для кусника хліба, шиття більше виснажує її («рученьки терпнуть, злипаються віченьки», «кров висисає»), ніж приносить якусь утіху, бо витвори її рук не поціновані «паненням вередливим, зманіженим». У вірші «Трудівниця» виразними штрихами окреслено образ сільської вчительки. Автор підкреслює, що це була «трудівниця-пані», яка «рук і на час не складала, Щиро кохала діток». Не цуралася селянських хат, знаходила слова привіту і поради для всіх, проте її особисте життя було приховане: «Листу якогось то ждала, – тільки і знав наш куток». Те, що вчителька була з кола тодішньої інтелігенції, створювало певну дистанцію між нею й оточенням. Тому автор підкреслює: «Треба людині *сторонній* шану останню віддати». Однак вчителька своєю людяністю настільки прихилила серця, що її смерть селяни сприйняли як особисте горе: «гірко батьки заридали», а «дітвора голосила», «надривались малі». Засоби, до яких вдається автор для довершення образу, це порівняння вчительки з «ненькою», з «променем». Пусткою залишилася школа. Село осиротіло.

Багато поезій у збірці мають суттєвий (настрійний) характер, тобто відображають нюанси настрою та почуттів ліричного героя і навіюють такі ж почуття й емоції читачеві: «гнітить мертвота», «заліза вічні наді мною», «нудьга без краю», «розпука крає Серце на дні», «вагуча п'ятьма», «світ, обвіяний пахом могили». Ці рядки викликані певними обставинами та умовами життя і таким чином можна простежити внутрішні колізії сприйняття навколишнього й осмислення себе в ньому. Зокрема це стосується тюремних віршів. Про них Осип Маковей висловився так: «Жаль сказати, що автора трохи не довело до могили, це дало нашій літературі незвичайно сильні з кожного боку тюремні думки. І хоч у них автор так займається собою, що йому аж соромно признатись, а проте ті особисті поезії суть справдішніми поезіями». [3, с. 228] Характерний у цьому сенсі вірш «У сні», у якому автор описує сон про те, як він опинився десь за селом біля млина, де «любо, привільно в тишу гулять», де «Хлопці на паші Чи косарі Сіли до каші Серед ріллі», «Пісня розлога Сум навіва; Хвилею ллється, стогне, зітха, Плаче, сміється І затиха.

Сяють зірниці. Спустилась ніч; Поверх дзвіниці Віщує сич...». А потім тональність змінюється:

І я прокинувся	Тьма наді мною,
Тяжко зі сну,	Стужа дійма,
Неначе ринувсь	А за стіною
Знов у труну.	Виє зима. [1, с.73]

Протиставлення сну і реальності контрастне, звідси й така різка зміна настрою, вражень. Поет – майстер антитези: на основі протиставлення створено багато віршів. Насамперед це стосується поетичних творів на соціальну та громадсько-політичну теми: «Справжні герої», «Нудьга без краю...», «В далечінь», «Я не співець чудовної природи», «Там і тут» та ін.:

Там – квітки та блиск, та чари,
Залицяння та вино;
Тута ж – праця, сльози, свари,
Пекло голоду одно. [1, с.115]

Життя стає дедалі гірше
В тяжких кайданах чужини;
Мені не бачити вас більше
України милої лани. [1, с.164]

«Пролісок» рясніє рядками, що конденсують глибокі думки, які звучать афористично:

«Багацько ллється в світі сліз,
Та дуже мало щось розваги.

Свята любов для світу – буква мертва,
Христос – давно всіма забута річ

Який базар бездушної глупоти,
Який дрібний пануючий кумир.

Сил здобуде думка скута,
Загартується душа.

Як гірко трупом почуватись.
Безслідним полум'ям згоріть.
Наше гасло, – братня згода.
Перед нею зникне тьма.

Серед поетичних текстів, зокрема у циклі «З елегій» трапляються пейзажні замальовки. Хоча поет не вважає себе «співцем чудовної природи», проте завдяки спостережливому оку митця та його художньому хисту з'являються живі картини довкілля, наповнені виразними зоровими й слуховими образами:

Я стояв край вікна та дивися надвір:
Насувала кругом завірюха;
Зворушилась тайга і завила, мов звір,
Дикий завід доносився уха. [1, с.163]

Прокидалось усе та цвіло навкруги;
Синій пролісок вився з-під снігу;
Розлилася вода, пойняла береги,
З гуком шумним проносило кригу. [1, с.163]

Чужа серцю природа не «втішає серце», у ньому «панує зима». Тому хочеться «спинить тяжке чуття недуги, Україні кинути привіт».

Павло Грабовський написав свою збірку «під небом дальньої чужини», але звертався у своїх «піснях» до «кращої дружини» (України), сподівався, що поетичні зізнання і послання все-таки долинуть до земляків, незважаючи на Емські укази, цензурні перешкоди. І справді, «Пролісок» з Галичини потрапив в Україну, будив приспаних співвітчизників, заронив почуття любові у багатьох серцях. Нині, у XXI столітті, збірка знову торує шлях до читачів, до нащадків, аби згадали і пошанувати поета і тих його побратимів, які наважилися кинути виклик двоголовому орлу й у вічній імперській мерзлоті терпіли каторжне життя, але наблизили волю для України.

Література

1. Грабовський П. Зібрання творів: у 3 т. / Грабовський П. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. Т. 1. –1959. – 688 с.
2. Грабовський П. Зібрання творів: У 3 т.– К.: Вид-во АН України, 1959–60; Т. 3. – Грабовський П. Зібрання творів: у 3 т. / Грабовський П. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. Т. 3. –1960. – 416 с.
3. Павло Грабовський у документах, спогадах і дослідженнях. Упоряд., вступ. стаття та примітки О. І. Кисельова та В. М. Поважної. – К.: Дніпро, 1965. – 416 с.

Додаток Б

Овдійчук Л. Духовні скарби, що єднають покоління, або Як Царівна Жаба зачарувала педагога і письменника Антона Лотоцького. Післямова. Вільшенко Я. Царівна Жаба. Рівне: Волинські обереги, 2018. С.25-26.

Метаморфози – це характерна риса чарівних казок. Герої перетворюються на тварин, птахів, на рослини, а іноді навпаки – тварини, рослини набувають образів людей. Зміни ці, зазвичай, відбуваються зі злої волі чарівників, чаклунів чи на прохання самих персонажів. Найголовніші у цьому своєрідному пантеоні – Баба Яга та Кощій Безсмертний – самі часто перетворюються на різних істот, вдарившись тричі об землю. Тих, хто не кориться їхній волі чи ті, кого вони хочуть покарати, чаклуни обертають на чудовиськ чи огидних істот.

У чарівній казці «Царівна-жаба» головний персонаж – це зачарована царівна, яка мусить пройти випробування, щоб знову стати надзвичайної вроди дівчиною та ще й знатного походження. В українському фольклорі, за дослідженнями В. Войтовича, Царівна-Жаба – це богиня земних вод, цариця всіх земних стихій. Її володіння – болота, глухі ліси з поодинокими хатинками, де живуть чарівниці, її родички. Отже, вона теж має такі чудодійні здібності, їй підкорюються флора і фауна. Тому її танець з помахами рук – і чудесні перетворення, що відбуваються на очах здивованих гостей у царському палаці, це не тільки чари, а й обрядодійство на честь бога рослинності. Отже, ця земноводна тварина була у пошані в українців, її наділено магичною силою чарів. І хоча її зовнішній вигляд рідко в кого викликає захват: частіше люди з огидою і страхом обминають цих невеличких дивних істот, проте у казках та легендах жаба не тільки скрекотуха, а й високородна чарівниця.

Отож, «Царівна-жаба» зачарувала й Антона Лотоцького, відомого письменника, педагога, громадського діяча, вояка з легендарного легіону січових стрільців, великого подвижника українського відродження. Адже у домі Лотоцьких, де 13 січня 1881 р. у селі Вільхівець народився Антон, шанували українські традиції, панували атмосфера творчості, заглибленість у народну казку, пісню, витав справжній патріотичний дух. І це не дивно: його батько Лев Лотоцький був відомим галицьким педагогом і письменником, який вплинув на формування у власних дітей справжньої любові до України, її

історії, до рідного, на той час поневоленого народу. Тому уже з дитинства Антон проявив літературний талант: писав казки, оповідання, поезії.

Окрім цього, Антон навчався у знаменитій Бережанській гімназії, яка виховала багато свідомих українців, що згодом прислужилися Вітчизні у багатьох сферах: мистецтві, літературі, культурі, політиці, економіці, військовій сфері. Освіту продовжив на філософському факультеті у Львівському університеті, де у той час працювали відомі науковці, зокрема, лекції з історії викладав Михайло Грушевський, авторитетний учений, який зацікавив молодого заповзятого, патріотично налаштованого студента історією України.

Одна за одною почали виходити перші книжки оповідань, легенд, переказів та історична повість з часів Хмельниччини «Триліси». Згодом Антін Левович почав працювати учителем у Рогатинській приватній гімназії разом зі своїм другом – письменником, журналістом і політичним діячем Миколою Венгжиним, більш відомим за псевдонімом Угрин-Безгрішний. Молоді педагоги були досить вимогливими, давали своїм учням всебічні знання, виховували патріотичну молодь – майбутнє України. Вони заснували Товариство «Молода Січ». На той час такі «Січі» поширювалися в Галичині й Буковині і стали основою для творення військового об'єднання Українських Січових Стрільців.

Проте перша світова війна перекреслила мирні плани письменника і педагога. Як істинний патріот України (разом з багатьма учнями та вчителями гімназії) Лотоцький добровольцем пішов на фронт у складі легіону Січових Стрільців. Проте і під час воєнних дій він не полишив пера: пише і друкує твори у стрілецьких часописах, редагує усусусівські видання.

Тільки через чотири роки Антін Левович повернувся до улюбленої праці. Разом з М. Угриним-Безгрішним заснували у Рогатині два видавництва: "Журавлі" для дорослих і "Сині дзвіночки" для дітей, а також видавали журнал "Рогатинець".

Антін Лотоцький у цей час співпрацював із львівським дитячим часописом "Світ дитини". Майже в кожному номері друкувалися цікаві вірші, оповідання, казки, драматичні сценки «Пан Коцький», «Вільгельм Тель», «Смертне зілля», «Червона Шапочка», «Пригоди Лиса Микити», «Казка про Шевченка...», «Сон місячної ночі», «Царівна-жаба», повість «Кужіль і меч»

«Чорнокнижник з Чорногори», український вертеп «Віфлеємська зоря», сценічний образок «Гостина св. Миколая», сценічна гра «Коник-стрибунець», підписані то власним прізвищем, то псевдонімами: «Я. Вільшенко», «Вуйко Тонцьо», «Я. Вко», «ТотоДолото».

Цікаво, що Антін Лотоцький творчо опрацьовував відомі авторські та народні казки і таким чином створив оригінальні за змістом і способом викладу тексти. Серед інших виокремлюються «Котигорошок» та «Царівна-жаба». Створені вони на основі сюжету народних казок, проте автор надав їм більш яскравого національного колориту, увиразнив характеристики персонажів, змістив і наблизив часові пласти.

Твори уже знаного на той час педагога і письменника були популярні і перевидавалися для загалу окремими недороговартісними книжечками, щоб їх могли придбати шкільні бібліотеки, вчителі, свідомі громадяни, батьки, усі, хто цікавився українською дитячою літературою. Ці твори були високо поціновані не тільки читачами. Тодішні часописи педагогічного спрямування рекомендували їх для читання дошкільнятам, для вивчення в школі. Зокрема, у 1933 році Греко-католицька митрополича консисторія у Львові рекомендувала у списку кращих книг для виховання українських дітей (до п'ятдесяти книг) дев'ять оригінальних творів А. Лотоцького. Бібліотека поширювалася не тільки в Галичині, її мали змогу отримати українські діти, що мешкали в країнах Європи, в Америці і в Канаді. Таким чином, Антін Лотоцький, «наш Світик», як називали його юні читачі, формував естетичні смаки, моральні орієнтири українських дітей, які мешкали на різних континентах, називали Лотоцького, бо він справді освітлював їхній розум і душі знаннями, виховував особистостей.

Письменницька діяльність Лотоцького різноманітна і багата. Він був ревним популяризатором історії України та автором історичних творів для дітей про видатних історичних діячів зарубіжжя, краєзнавчих оповідань, географічно-пізнавальних оповідей та багатьох інших талановитих творів.

У 1934 році у видавництві «Світ дитини» з'явилися чотири томики «Історії України для дітей», що охопили період від найдавніших часів до початку першої світової війни.

Не втратила своєї цінності, художньої і пізнавальної, збірка історичних оповідань для дітей «Княжа слава», написана Лотоцьким напередодні Другої

світової війни, видана у 1942 році у Львові під час окупації, а потім перевидана за незалежної України для популяризації справжньої, за радянських часів замовчуваної історії Київської та Галицької держави.

Друга в житті письменника війна розлучила його з багатолітнім вірним товаришем Миколою Угрином-Безгрішним, який емігрував на Захід, а Лотоцький залишився в Україні. За радянських часів він був прийнятий до Спілки письменників у Львові, але це не вплинуло позитивно ні на його матеріальне становище, ні на друкування його творів. Радянська влада не могла пробачити Антону Львовичу участь у визвольних змаганнях за вільну Україну. Він не мав сім'ї, проживав у будинку для старих, часто голодував (очевидці стверджують, що просив милостиню біля оперного театру), хворів. 28 травня 1949 року завершилося земне життя людини, яка все свідоме життя присвятила служінню своєму народу. Похований Антін Лотоцький на Личаківському кладовищі у присутності невеликої групи людей, які знали ціну його таланту і були свідомі його заслуг перед Україною.

Сьогодні ми знову повертаємося до спадщини письменника, підготувавши до перевидання казку «Царівна-жаба». Це скромний пошанівок його таланту й ознайомлення сучасних дітей з цікавою віршованою інтерпретацією відомого сюжету та відкриття Антона Лотоцького-казкаря, щирого прихильника дитячої читацької аудиторії. Нині ця пречудово ілюстрована книга стає набутком для юних читачів, озброєних наймодернішими сучасними гаджетами, аби вони повернулися до Книги, до витоків, до того, що непоминальне у нашому житті, що уже кілька тисячоліть єднає усі покоління – скарби нашої народної словесності. Це видання розширить коло шанувальників творчості Антона Лотоцького і серед дорослих, і серед дітей.

Додаток В

«Невільник честі» на поєдинку з епохою». Післямова. С. 319-328.

Багрянний І. Тигролови. Рівне: Волинські обереги, 2006. 329с.

Вроджений провідник, до безумства одчайдушний, людина запальної і хаотичної вдачі, життєлюб і оптиміст... Таким пам'ятають Івана Багряного сучасники-друзі. Опоненти називали його «самолюбом», «диктатором», «не толерантним», «профаном». У житті він не був сірим, він був багряним не тільки за прибраним псевдонімом, а й за стилем, способом життя, навіть за зовнішністю: «Незвичайно високе чоло, над ним хвацький буйний парубоцький чуб – риси інтелектуала й поета. А випнуті щелепи під тим чолом, випнуте підборіддя – ніби булдог, готовий схопити ворога в мертвому закусі й тримати, – цілеспрямованість і воля, може, навіть жорстокість або принаймні нещадність – риси політичного діяча, який мусить не знати жалости й сентиментальности»⁸⁶. «Багрянний» – це колір вогню. Той, хто обрав собі такий промовистий епітет, справді горів. Його життя – це суцільна боротьба. Скільки разів йому, «невільнику честі», доводилося піднімати кинуту як виклик рукавичку і виходити на поєдинок із життям, з часом, з недругами, з хворобами, зі смертю. Людина, «що ходила по лінії найбільшого опору», «людина, що бігла над прірвою» і не тільки втрималась, не зірвалась у безодню, а й кинула відчайдушний виклик жорстокій добі, епосі під знаком Скорпіона. Такі люди не випадкові в історії.

У передсмертному листі, звертаючись до всіх і кожного, кого вважав другом, Іван Багрянний писав: *«Я вже задихаюсь. Щоб уявити, якого несамовитого напруження нервів і волі треба мені для витримування всієї зливи мерзості (такої безконечної і такої немилосердної), треба взяти до уваги, що моя душа від природи – це душа поета і мистця. А значить, вона зовсім не пристосована таку мерзоту витримувати – не має панцира, та я все це витримати мушу. ... Тому зіплюю зуби, нагинаю голову й іду до кінця мого призначення... Серце кожного поета і романтика мусить іти на Голгофу»*⁸⁷.

Початок цього сходження – це дата і місце народження Івана Лозов'ягіна (Лозов'яги) – 2 жовтня 1906 року м. Охтирка Харківської (тепер Сумська)

⁸⁶ Шевельов Ю. (Юрій Шерех) Я – мене – мені...(і довкруги). Спогади. В Європі. Видання часопису "Березіль". Ви-во М. П. Коць. Харків – Нью-Йорк, 2001. С.179.

⁸⁷ Багрянний І. Під знаком Скорпіона: З творчої спадщини письменника: поезія, проза, публіцистика / Упоряд. та авт. передм. О. Шугай. К.: Смолоскип, 1994. С.219.

області. Перший протест – це дитячі вірші українською мовою. Оскільки здібний хлопчик із 6-річного віку навчався у російській церковно-приходській школі, де вчитель і вчителька злісно називали його «мазепинцем» за те, що «...лічив (рахував)» на уроці арифметики не так, як вони веліли, а так, як навчила мати»⁸⁸, то він під впливом байок Глібова та віршів Шевченка почав писати войовничі поезії вже у другому класі. Звідси, за словами Багряного, і почалися його митарства. Згодом, у 1916-1919 рр., продовжуючи навчання у вищепочатковій українській школі, він уже був редактором шкільного журналу «Надія», що виходив рідною мовою, і вміщував свої поетичні та малярські твори.

Далі – навчання в Охтирській ремісничій профтехшколі, де засвоював слюсарну справу, а згодом неабиякі здібності до малювання стали причиною вступу до Краснопільської художньо-керамічної школи за фахом – малярство і гончарна справа.

Трудова біографія розпочалася у 1922 році, а з нею й активне громадське життя. Вони пов'язані з рідною Охтиркою, де молодий Іван Лозов'яга «перебудовує суспільство» за гаслами нової влади, що обіцяла рай земний «усім гнаним і голодним». Тут же вступає до «Плугу», письменницької організації, відчуваючи, що література – це справа його майбутнього. Поїздки на Донбас, у Крим, на Кубань збагатили враження про життя, але далеко не в рожевих тонах. Кілька творів, видрукованих у періодиці в цей час: вірші «Нота чорнозему», «Піонери» та збірка «Чорні силуети. П'ять новел» викликали критичні зауваги.

Вищу освіту юнак здобував у Київському художньому інституті. Цей період приніс йому, окрім несприятливих моментів: голодного бездомного існування, відсутності навчальних приладів і матеріалу для фахових дисциплін, – багато позитиву: можливість слухати лекції маститих літераторів у Всеукраїнській академії наук, спілкуватися з яскравими непересічними особистостями, талановитими письменниками: Борисом Антоненком-Давидовичем, Григорієм Косинкою, Євгеном Плужником, Валер'яном Підмогильним, що ввійшли до літературної організації МАРС (Майстерня Революційного Слова, неофіційна київська філія ВАПЛІТЕ), писати і

⁸⁸ Багрянний І. Листування. У двох томах. Том перший (1946-1963). – К.: Смолоскип, 2002. – С.626.

друкуватися. Прибравши собі новий псевдонім *Багрянний*, початкуючий письменник вийшов зі спілки “Плуг” і вступив до МАРСу. Проте швидко зрозумів, що бути справжнім письменником – це не значить бути «не цензурованим». Сміливий, навіть зухвалий вчинок початківця – видати за власний кошт, проігнорувавши наглядців, поему «Ave Maria», таким чином започаткувавши САМВИДАВ – був протестом проти цензури і репрезентував життєве і мистецьке кредо: «ходи тільки по лінії найбільшого опору – і ти пізнаєш світ». Промовиста присвята: **«Всім бунтарям і протестантам, всім, хто родився рабом і не хоче бути ним, всім скривдженим і зборканим і своїй бідній матері – крик свого серця присвячую»**⁸⁹, – засвідчила, що «це вже був бунт. Одвертий, рішучий і безрозсудний. Занадто боляче вдарили його цензори, заблокувавши збірку «В поті чола» і відкинувши його найулюбленішу, і справді таки оригінальну й ваговиту поему «Гутенберг». І занадто гостро і прямолінійно zareагував Багрянний на це. Але це було в його характері. Таким він був. Відважним, рішучим і категоричним».⁹⁰ Таким був початок першого етапу його творчості, який показав, що українська поезія збагатилася творами, позначеними свіжістю образів, сатиричним спрямуванням, багатоплановістю сюжетів та ідей: поема «Скелька», що вийшла друком у 1929 році у харківському видавництві «Книгоспілка», засуджувала антинародну й антиукраїнську роль російської церкви в Україні; збірка «В поті чола», присвячена батькові, була гімном звичайним трударям: мулярам, кравцям, малярам, бондарям, шахтарям; поезія «Собачий бенкет» була даниною пам’яті Григорію Косинці та всім героям-воjakам УНР; у вірші «Канів» йшлося про «печаль очей великого пророка» (Шевченка), який «хмурий і понурий» від того, що «слава розмінялася в словах», «що хутори задріпані німіють, і няньчать злидні, як в минулих днях».⁹¹

Перший арешт – і поєдинок продовжився. На цей раз уже віч-на-віч з ревними охоронцями системи. Звинувачення, які висувались Багрянному, це участь у організації антирадянської боротьби. Досьє уже існувало: «яркий український шовинист». Основні докази – твори письменника. Заарештований дав «Свідчення про свою контрреволюційну діяльність», сформулювавши

⁸⁹ Багрянний І. Вірю!...Хрестоматія. Чикаго- Харків, 2001. С. 457.

⁹⁰ Костюк Г. Іван Багрянний (Сторінки спогадів) //Українська мова і література в школі. 1993. №10. С.8.

⁹¹ Багрянний І. Вірю!...Хрестоматія. Чикаго- Харків, 2001. С. 67.

власні переконання у таких тезах: про перекручення у національній політиці та справі українізації, про необхідність орієнтації на Європу у культурному плані, про злочасну цензуру (літконтроль), яка не дозволяє розвиватися літературним талантам уповні. Завершувався цей документ такими словами: *«Моя ж місія, єдине, в тому, щоб, будиши українським письменником, залишитись ним до кінця, дбаючи про поширення національної свідомості своєю творчістю»*⁹².

Пізніше у листі до Дмитра Нитченка Багрянний напише: «...при першому арешті ГПУ, по рокові сидіння в камері самотнього ув'язнення, мені пропонували орден, якщо я здамся, засуджу офіційно, в пресі, своє минуле й всіх своїх соратників, засуджу свою літературну творчість, як класово ворожу, й напишу велику поему про Сталіна. Я все це відкинув геть».⁹³ Тоді 25 жовтня 1932 р. особлива нарада постановила з-під варти Лозов'ягіна-Багряного І. П. звільнити і відправити у так зване вільне (не конвойоване й позатабірне) «заслання» в північну частину Далекого Сходу.⁹⁴

Про цей найменш досліджений період життя Григорій Костюк згадує з розповіді засланого: «Охотське море. Тайга. Тундра. Звіроловство. Були там поселення давно осілих наших людей з України. Все це, сказати щиро, було мені навіть цікаво. Але згодом охопила мене страшна туга за Україною. Непереможна. Отож сів я на поїзд і рушив на захід. У Томську мене перехопила залізнична агентура НКВД. Арешт, суд і вирок: за втечу із заслання – три роки вже ув'язнення в таборі. Так я потрапив у Бамлаг (Байкальсько-Амурський лагерь). Відгаратав три роки. Звільнившись, офіційно поїхав до Охтирки. Охтирка не була під заборонаю. Сяк-так крутився. Раптом – новий арешт»⁹⁵. 16 червня 1938 року в анкеті він вказав професію «охотовед», у графі про сімейний стан написав: одружений, двоє дітей: 1 рік і 6 місяців і 3-х місяців. Виходить, життєлюбна натура, молодість взяли своє. На краю землі він знайшов свою долю, Антоніну Зосимову, яка приїхала з Москви ніби-то за комсомольською путівкою, а насправді, їй запропонували звільнитись з роботи, як свідку чужого морального падіння. На Зеленому Клині, місцевості з поетичною назвою, що обіймає південну частину Далекого Сходу, в сточищі

⁹² Багрянний І. Вірю!..Хрестоматія. – Чикаго- Харків, 2001. – С. 460

⁹³ Багрянний І. Листування. У двох томах. Том перший (1946-1963). – К.: Смолоскип, 2002. – С. 626.

⁹⁴ Миронець Н. Слідчі справи Івана Багряного (за матеріалами архівів ДПУ-НКВС) // Слово і час. – 1995. - №5-6. - С.62

⁹⁵ Костюк Г. Іван Багрянний (Сторінки спогадів) //Українська мова і література в школі. - 1993. №10.- С. 11.

ріки Амур над Тихим океаном, українській поселенській землі, освоєній ще у 17 ст.,⁹⁶ Іван Багряний одружився, там народилося двоє синів: Борис і Олександр.

Цей період життя митець відтворить у своїй «поемі всепереможного оптимізму» – романі «Тигролови», тільки значно пізніше, бо попереду нові випробування і протистояння нелюдській системі, що забрала у нього Вітчизну.

Цього разу свідчення вибивали у прямому значенні: не психологічними методами, а методично розробленою системою допитів із застосуванням фізичної сили і тортур. «Сад Гетсиманський». – так назве автор поневіряння політичних в'язнів у жахливих застінках тюрем. А тоді у Харківській тюрмі на Холодній горі він фізично знищений, але титан духом записує в пам'яті поезію «Із камери смертників»:

На велелюднім торжищі між нищих
і крикливих,
За тридцять срібних продані від Каїнів і Юд,
Ми ордени їм кров'ю покропили
І, вже не вірячи у Божий страшний суд, –
За мудрість і любов, за скривджених
і вбогих
Ми підем на Голготу – ти і я –
Під крик “Розпни! Розпни!” нікчемного
й брудного
Орденоносного хам'я.

Проте поет вірить у історичну справедливість:

І ми не вмерем!
Нас не зітруть із рубрики! –
Ми оживем в страшнім вогні стихії. –
Ми ще каратимем
хамів
Мечем Республіки
На місці лобнім,
там,
біля Софії!

1939, Харків, тюрма на Холодній горі

⁹⁶ Роздольська І. На розпутьях велелюдних. Життєпис Івана Багряного. Іван Багряний. Усе для школи. 11 клас. Вип.6. С. 5.

У в'язниці просидів більше двох років, з них – 83 дні – у камері смертників. Після «розгрому єжовщини» був звільнений в 1940 році без права виїзду з рідної Охтирки з непоправно підірваним здоров'ям. Працював художником у театрі, викладав малювання у будинку культури. До літератури не повертався. Під час окупації пише п'єсу-антиутопію «Генерал», у якій не дуже поштиво показав фашистів. Хотів поставити п'єсу в Харківському театрі, але директор В. Кривуцький вирішив не ризикувати, хоча Багрянний-художник уже розписав театральну завісу жовтим – пшеничне поле, блакитним – небо...

Вчорашнього неблагоннадійного призивають до лав Червоної армії, проте воювати йому не судилось: ешелон бомбардувала фашистська авіація і Багрянний повертається в Охтирку і знову в лабеті НКВД за нібито колаборанство з окупантами. Відповідь на ці звинувачення була дана ... 23 липня 1991 р.: «На запит виконкому Охтирської міськради народних депутатів Управління КДБ УРСР по Сумській області... відповіло, що не має в своєму розпорядженні відомостей про співробітництво з німецькими окупаційними властями Багряного-Лозов'ягина».⁹⁷ А тоді «політичному злочинцю» нічого не залишається, як тікати на захід, в Галичину. Там в українському націоналістичному підпіллі його діяльна натура швидко знаходить застосування своїй творчій активності: він пише листівки, коломийки, пісні, малює агітаційні плакати, виїздить на Волинь і в Карпати в розташування бойових загонів УПА, а також ініціює створення УГВГ (Української Головної Визвольної Ради), підпільного уряду національно-визвольного руху. Пише поему «Гуляй-поле» – «бриластий уламок доби і душі». Відвідав письменник і Львів, місто, що пахло Європою. Саме тут побачили світ його «Тигролови», написані в Моршині в жовтні 1943 року, де Багрянний перебував на лікуванні.

Пишучи у *таких* неймовірно екстремальних умовах *такий* неперевершено життєлюбний твір, бунтар знову кинув виклик не тільки системі, а й самій смерті.

Цей «екзотичний» роман приніс автору європейську славу: «Вихід «Тигроловів» у чужий світ – це великий успіх ... І не мій особисто, а цілої української літератури. Бо це, здається, в тій літературі перший випадок пролому китайського муру нашого гетто»⁹⁸. Але це відбулося після того, як Іван Багрянний емігрував.

⁹⁷ Миронець Н. Слідчі справи Івана Багряного (за матеріалами архівів ДПУ-НКВС). Слово і час. 1995. №5-6. С.69.

⁹⁸ Багрянний І. Листування. У двох томах. Том другий (1946-1963). К.: Смолоскип, 2002. С. 325.

Книга вийшла в перекладі німецькою і дістала назву «Das Gesetz der Taiga» («Закон тайги»). Її видавали трьома накладами «й навіть не в Новому Ульмі, а в Кельні. Німці її читали з великим захопленням, купували для молоді до дня народження або до дня першого причастя. Була вона і в каталозі ліпших видань 1963-1964 років для шкільної молоді».⁹⁹ Німецькі читачі засипали листами автора, щиро цікавлячись подальшою долею героїв. Двічі видана в Австрії книга так само рекомендована критикою як найкращий твір для молодих читачів. Пізніше твір вийшов у США, Канаді та Англії на англійській мові. З англійського тексту було зроблено переклад на голландську, датську мови і видано в цих країнах. Відгуки на твір були схвальні, навіть захоплені.

«Один з найбільших і найважливіших часописів Америки «Нью-Йорк Гералд Трібюн» помістив 10 лютого 1957 р. на першому місці літературних оглядів ґрунтовну рецензію, яку написав американський письменник і професор Міамського університету Вальтер Гавіггорст під заголовком «Хвилююча повість про політичного втікача». Він писав: «...це безпосередня і захоплююча повість про життя поміж небезпекою, сваволею і смертю. Спеціальне досягнення цієї повісті є в поєднанні ідилічного, сумного і похмурого. ... Це повість лицарства і хоробрости, несподівана у нашій незугарній літературі».¹⁰⁰

«Тигроловами» зацікавився Голлівуд, щоб поставити фільм, але, на жаль, цей проект так і залишився проектом. І тільки в 1992 році українським режисером Ростиславом Синьком були екранізовані два найкращих твори Багряного: «Сад Гетсиманський» і «Тигролови». Перші чотири серії телесеріалу відтворюють сторінки «Саду Гетсиманського», п'ята – знята за «Тигроловами» і має романтичне забарвлення.

Українською мовою за кордоном твір перевидавався тричі: 1947, 1955, 1991 рр. Критичні статті, що з'явилися про роман, вітали щасливе поєднання: оптимістичне звучання, пригодницький сюжет, екзотику Далекого Сходу та героя, який не втрачає людської гідності у нелюдських умовах і перемагає, а «сміливі завжди мають щастя».

⁹⁹ Шугай О. В Новому Ульмі, при Дунаю... (Замість передмови). Багрянний І. Під знаком Скорпіона: З творчої спадщини письменника: поезія, проза, публіцистика / Упоряд. та авт. передм. О. Шугай. К.: Смолоскип, 1994. С.17.

¹⁰⁰ Нитченко Д. Літературна спадщина Івана Багряного. Багрянний І. Листування. У двох томах. Том перший (1946-1963). К.: Смолоскип, 2002. С.18.

Великий інтелектуал 20 ст. Ігор Качуровський визначив мистецьку вартість «Тигроловів» тим, що такі твори хочеться перечитати вдруге і втретє... Володимир Винниченко, скупий на похвалу, зізнався, що окремі сторінки просто закарбувалися в пам'яті.

Не обійшлося і без критичних «шпильок». В. Наддніпрянець у своїй розгромній критичній розвідці про творчість Івана Багряного, яку промовисто назвав «На літературному базарі», не скупиться на епітети і щодо «Тигроловів» на кшталт: «шаблонний роман», «вульгаризація мови», вбачає схожість описаних пейзажів з сибірськими та зауральськими оповіданнями Д. Маміна-Сибіряка, М. Пришвіна.

Однак мистецький рівень та ідейне звучання цієї «повісті лицарства і хоробрості» «апробували беззастережно: авторитетна критика, а найголовніше – мільйонний читач».¹⁰¹

У серпні 1944 року І. Багряний робить невдалу спробу перебратися до Словаччини, а натомість потрапляє до Німеччини як «остарбайтер», знову тікає – спочатку в Тіроль потім в Інсбрук (Австрія) і, зрештою, опиняється у так званому таборі «ДіПі» (від англійського «Displaced person» – переміщена особа). Тут в Аусбурзі він за одну добу написав памфлет «Чому я не хочу вертатись до СРСР?». Виступ відомого письменника із гострим пристрасним словом показав цивілізованому світові страшну правду про сталінську «родіну», яка «жене...по світах крізь нужду, холод і голод геть далі, як страшна примара»¹⁰² усіх, кому пощастило вирватися звідти. Це слово прозвучало у розпал «добровільної репатріації», коли примусово повертали всіх радянських громадян (тих, що були на примусових роботах, колишніх військовополонених, політв'язнів) в СРСР і, як правило, відправляли «в Сибір несходиму», на Соловки, на Колиму. Завершується брошура приміткою: *«Посилаючи це до публікації в світ, я свідомий того, що в разі появи цього листа в пресі, більшовики руками НКВС замордують решту моєї рідні, якщо там ще хтось живий. Одначе я прошу видрукувати і підписати повним ім'ям. Все, що я мав до страчення, вже стратив»*.¹⁰³ На той час з його рідні були живі сестра,

¹⁰¹ Костюк Г. Відійшов у безсмертя. Багряний І. Публіцистика: Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе / Упоряд. О Коновал; Передм. І. Дзюби; Післямова Г. Костюка. К.: Смолоскип, 1996. С.832.

¹⁰² Багряний І. Публіцистика: Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе / Упоряд. О Коновал; Передм. І. Дзюби; Післямова Г. Костюка. К.: Смолоскип, 1996. С.23.

¹⁰³ Там же. С.31.

дружина, старший син, тільки не знав про це письменник і не передбачав, як боляче відгукнеться це в його серці через якийсь десяток років.

Еміграційний період життя в основному пов'язаний з баварським містом Новий Ульм на Дунаї, який «по другій світовій війні став справжнім центром українського культурного відродження й демократичного визвольного руху, провідну роль в якому відігравав Багрянний».¹⁰⁴ Тут він проявляє себе як громадський діяч, неабиякий публіцист, політик, який «умів дивитися на справи поточної політики **історично** – так, як можуть дивитися тільки люди великого масштабу».¹⁰⁵

Створена разом із Г. Костюком, І. Майстренком, С. Підгайним Українська революційно-демократична партія (УРДП), яку Багрянний очолював від 1948 р. до своєї смерті, та Об'єднання Демократичної Української Молоді (ОДУМ), заснована ним же газета «Українські вісті», посада віце-президента УНР в екзилі – все це не тільки самореалізація непересічної людини, яку «фаворизує історія», а й щоденна, виснажлива праця, постійна загроза життю його і родини. І все це в супроводі сухот, що невмолимо підточують легені, ослаблюють і без того зболене серце, а ще додається цукровий діабет.

Маестро, як називали його друзі і колеги, плекав ідею визволення України, тому взяв на себе важку ношу – бути політичним провідником, а не тільки письменником. Він орієнтувався на національно-свідомі трудові маси в самій Україні, тому виступає зі своєю знаменитою тезою про політичні сили, точніше кадри майбутніх подій в Україні, «які зараз перебувають під егідою партії й комсомолу»... «Ми ставимо ставку на ці кадри і хочемо включити їх в український політичний баланс».¹⁰⁶ Слушність цих думок підтвердило життя, особливо в часи перебудови.

Критика обмеженості «українського організованого націоналізму» та його неспроможності проаналізувати реальний стан справ у підрадянській Україні викликала гнів частини українських емігрантських кіл. Таким чином одвічний протестант вступає в конфлікт зі своїми ж – консервативними й

¹⁰⁴ Шугай О. В Новому Ульмі, при Дунаю... (Замість передмови). Багрянний І. Під знаком Скорпіона: З творчої спадщини письменника: поезія, проза, публіцистика / Упоряд. та авт. передм. О. Шугай. К.: Смолоскип, 1994. С.9.

¹⁰⁵ Гришко В. Живий Багрянний // Багрянний І. Під знаком Скорпіона: З творчої спадщини письменника: поезія, проза, публіцистика / Упоряд. та авт. передм. О. Шугай. К.: Смолоскип, 1994. С. 226.

¹⁰⁶ Багрянний І. Під знаком Скорпіона: З творчої спадщини письменника: поезія, проза, публіцистика / Упоряд. та авт. передм. О. Шугай. К.: Смолоскип, 1994. С. 118.

ультранаціоналістичними силами в еміграції. На Івана Багряного посипалися звинувачення у «радянській фітільованості», «фітільованості», (хвильовізмі). Проте цим опоненти не обмежувалися: пасквілі, «громадські суди», анонімні листи з погрозами, із смертними вирокami, навіть прижиттєвий некролог – ось далеко не повний арсенал методів боротьби, використовуваних проти політичного супротивника.¹⁰⁷ Як жив у таких умовах і як реагував на це Титан Духу?

«... особисто я можу дуже багато витерпіти. Про мене – хоч каміння на голову».¹⁰⁸ «З комплексом заїлості і остервеніння тяжко розумними методами боротися, та й не потрібно. Розумніше той комплекс оминати».¹⁰⁹ «Пам'ятайте, друзі, одну річ в боротьбі з нашими опонентами: ми боремося не з людьми, а з їхніми ідеями».¹¹⁰

У листі до Данила Завертала 18.10. 1962. пише: «...дістав смертний вирок та ще й з погрозою покалічити також дітей і дружину. Це за критичні зауваги відносно процесу Бандери-Сташинського. Але прошу про це нікому не говорити. Не треба робити вітру й тим прискорювати те, що могло б не статися. Лишим цю справу поліції, куди вона передана. Я мав стільки вироків, що звук, і цей мене теж не хвилює. Це може бути просто більшовицька провокація або психологічний тиск наших братів. Побачимо».¹¹¹

Окрім своїх за ним чигали агенти НКВД, тому він змушений був звернутися листовно «До ... всіх колег і всього громадянства»: «... Якби зі мною щось сталося – нагла смерть, нагле і безслідне зникнення, – то це би означало, що радянська агентура досягла свого в плані обіцяного знищення. Якщо би ж безслідне зникнення закінчилося «виступом по радіо з Берліна чи Києва», то прошу всіх друзів мати на увазі, що **опинитися перед радіо живим я ні в якому разі не зміг би**, а значить, цей виступ є інспірований».¹¹² Озброєний лише словом, але тим і «небезпечний» для радянської системи письменник змушений був носити з собою ампулу із ціаністим калієм, аби не потрапити живим у «земний рай».

¹⁰⁷ Бендер В. Багряний зблизька (В річницю смерті) // Бендер В. Марш молодості / Упоряд. О. Коновал. К.: Юніверс, 2005. С.725-726.

¹⁰⁸ Багряний І. Публіцистика: Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе / Упоряд. О. Коновал; Передм. І. Дзюби; Післямова Г. Костюка. К.: Смолоскип, 1996. С.383.

¹⁰⁹ Багряний І. Листування. У двох томах. Том другий (1946-1963). К.: Смолоскип, 2002. С.419.

¹¹⁰ Бендер В. Багряний зблизька (В річницю смерті) // Бендер В. Марш молодості / Упоряд. О. Коновал. К.: Юніверс, 2005. С.725-726.

¹¹¹ Багряний І. Листування. У двох томах. Том перший (1946-1963). К.: Смолоскип, 2002. С.521.

¹¹² Багряний І. Під знаком Скорпіона: З творчої спадщини письменника: поезія, проза, публіцистика / Упоряд. та авт. передм. О. Шугай. К.: Смолоскип, 1994. С.187.

Людина, що звикла бути на передовій, відгукувалася на політичні, літературні, культурно-мистецькі події, що відбувалися у світі й Україні. Осуд розправи над нобелівським лауреатом Б. Пастернаком, різко критична реакція на «патетичний феєрверк» – виступ М. Хрущова на XX з'їзді КПРС, глибоко людяне ставлення до самогубства О. Фадеєва – «кривавого ієрогліфа... на новій сторінці радянської історії», поправки до дещо «ревнивих» спогадів І. Ле про Ю. Яновського, захист Миколи Хвильового і хвильовізму від наклепів, відгук на угорські революційні події та оцінка ганебної ролі у них Радянського Союзу або ж одне визначення: «розіграна на очах цілого світу політична партія під назвою «Куба», – свідчать про масштабність та історичність мислення, глибокий аналіз всього, що відбувається в світі.

Незважаючи на неймовірну зайнятість партійними і редакторськими справами, як письменник Іван Багряний сягнув мистецьких вершин. Він був членом письменницької організації МУР (Мистецький Український Рух) з початку її існування. Толерантна атмосфера, що панувала тут завдяки Ю. Шереху, ідейному натхненнику і засновнику, сприяла мистецьким дискусіям, творила справжню літературу. Хоча Ю. Шерех і зауважує, що МУР для Багряного – справа другорядна, бо він, перш за все, був людиною діла, а не теоретично-естетичних дискусій, проте за кордоном один за одним виходять друком щойно написані і відновлені у пам'яті твори Багряного: роман «Люба» (1944), збірка «Золотий бумеранг» (1946), повість «Морітурі» (1947), п'єса «Генерал» (1948), повість-вертеп «Розгром» (1948).

Даючи визначення «великий стихійний талант при мінімумі культурності»¹¹³, письменнику закидали незнання мови та літературної техніки. На це він відповів: «Мене тільки журить, що формально всі мої речі скороспечені, випхані в люди передчасно. Я це найкраще знаю сам. Але що зробиш. Тут я безпорадний. Я ... “колгоспний кінь” і не маю фізичної змоги займатися ювелірною працею. Це для мене недосяжна розкіш. Переді мною стоїть дилема: або я свідомо мушу наражатися на прикрі закиди в неохайності (а то й в “некультурності”), але все-таки щось написати й видати. Або взагалі нічого не написати й не видати, бути мертвим. Я вибираю перше, бо душу мені розпирає безліч неказаного, яке я мушу сказати раніш, аніж умерти».¹¹⁴

¹¹³ Шевельов Ю. (Юрій Шерех) Я – мене – мені...(і докруги). Спогади. В Європі. Видання часопису “Березіль”. Ви-во М. П. Коць. Харків – Нью-Йорк, 2001. С.177.

¹¹⁴ Багряний І. Листування. У двох томах. Том перший (1946-1963). К.: Смолоскип, 2002. С.211.

Саме в період еміграції побачив світ роман «Сад Гетсиманський», названий В. Винниченком «великим, вопіючим і страшним документом». Книга ця з'явилася на два десятиліття раніше «Архіпелагу ГУЛАГ» О. Солженіцина, який став Лауреатом Нобелівської премії, а Багряний, хоч і номінувався на цю престижну нагороду, відійшов у вічність «не обтяжений» масштабним у матеріальному і моральному плані всесвітнім визнанням. Навіть Державна премія імені Тараса Шевченка була присуджена посмертно у 1992 році Постановою Кабінету Міністрів незалежної України.

Порівнюючи ці дві книги, Ю. Шерех дійшов до висновку, що твір Багряного у справах національних чесніший від документалістики О. Солженіцина – євреям, вірменам, німцям, іншим національностям приділено мало не стільки уваги, співчуття і захоплення, як і національності Багряного. І. Качуровський поставив найвищу пробу вартості літературного твору – поетична заздрість: чому це написав не я.¹¹⁵

Твори, які вийшли у світ після «Саду Гетсиманського» за тематикою і жанрами різноманітні: повість «Огненне коло» (1953) про трагедію української дивізії «Галичина» під Бродами; сатирична поема «Антон Біда – герой труда» (1956); твори для дітей «Казка про лелек та Павлика-мандрівника» (1947), «Телефон» (1960), роман «Людина біжить над прірвою» (1965) про перемогу людського в людині: «Бо все минає і все проходить, але продовжується життя, джерело якого – любов. І як найгустіший дим не в силі заступити сонця, так і найчорніше зло не в силі подолати добро, що виходить з любови. Невмирущим є все, що здібне любити».¹¹⁶

Як прибічник творчого, героїчного оптимізму, «життєрадісної (навіть в трагедії) самостверджуючої, пробоевої літератури ... літератури сміливого дерзання, а не добровільного вмирання»¹¹⁷, автор і в житті був оптимістом. Переживши пекельні роки у в'язниці, на засланні, в таборах не озлобився, а залишався людиною, що була здатна любити життя, близьких, друзів.

Коли у 1956 році Москва організувала провокаційний виступ старшого сина Бориса через радіостанцію комітету «За повернення на рідину», у якому той «соромить2 батька-емігранта «за ганебні наклепи на свою батьківщину» та розповідає про турботу радянської влади за нього – сироту, умовляє «переоцінити» свої вчинки, – вийшла просто гоголівська розмова. На що

¹¹⁵ Качуровський І. «...І четвертий вимір сюжету. Про творчість Багряного». Літературна Україна. 1995. 16 листопада. С.6.

¹¹⁶ Багряний І. Вірю!...Хрестоматія. Чикаго- Харків, 2001. С. 454-455.

¹¹⁷ Багряний І. Думки про літературу. Пам'ять століть. 1998. №5. С.37.

Багрянний відповів: «Якщо ти – Остап, то ми з тобою знайдемо спільну мову, а якщо Андрій, то нема чого говорити».¹¹⁸ За цей виступ син поплатився нервовим зривом, батько – легеневою кровотечею. Адже кар'єра та й нормальне життя Бориса залежало від згоди зректися батька.

Коли вперше в Україні було сказане слово правди про видатного письменника, Олександр Шугай, дослідник життя і творчості І. Багряного відвідав Бориса. Той на запитання про батька відповів, що нічого спільного з ним не має. Його очі потеплилися лише тоді, коли побачив портрет батька та велику статтю в журналі «Україна» і зрозумів, що нарешті можна бути самим собою, сином батька, яким можна пишатись...

Нелегким було життя письменника за кордоном. Здавалося, знову усміхнулося йому родинне щастя: вірною супутницею життя стала Галина Трегуб, народився син Нестор, згодом донька, яку назвали Роксоляною. Однак матеріально родина ніколи не почувалася достатньо захищеною. Навмисна ізоляція у сім'ї через страх передати хворобу дітям пригнічувала. «Особливо ж те, що навіть у своїй власній хаті він мусив закриватися в своєму кабінеті, щоб “не розтрушувати палички Коха”, що не міг взяти власної дитини і побатьківському заглянути їй в очі, гнітило його надзвичайно. Хтось інший в цих умовах, напевно, дістав би не одну, а 20 “ідей фікс”, і взагалі міг перетворитися в колючу, неприступну злюку. Багрянний же залишався товариським і добродушним до останніх днів свого життя».¹¹⁹

«Неофіційність», відкритість його вдачі притягувала до нього людей, проте приносила йому і прикрощі, бо «він, як правило, вірив кожній людині «наосліп»».¹²⁰

Його непокоїла тенденція «відходу у привату» серед певної частини емігрантів, тобто збайдужіння до національних справ, замикання у вузькому колі особистих людських інтересів, бо був свято переконаний, що велике й святе діло потребує не грошей, а віри й героїзму, тому стоїчно змагався за торжество своїх ідей, «ніколи не продавався і не йшов на компроміс із своїм сумлінням».¹²¹

¹¹⁸ Нитченко Д. Літературна спадщина Івана Багряного. Багрянний І. Листування. У двох томах. Том перший (1946-1963). К.: Смолоскип, 2002. С.22

¹¹⁹ Бендер В. Багрянний зблизька (В річницю смерті). Бендер В. Марш молодості / Упоряд. О. Коновал. К.: Юніверс, 2005. С.745.

¹²⁰ Там же. С. 733

¹²¹ Шевельов Ю. (Юрій Шерех) Я – мене – мені...(і довкруги). Спогади. В Європі. Видання часопису “Березіль”. Ви-во М. П. Коць. Харків – Нью-Йорк, 2001. С.177.

Своїм наклепникам і очорнювачам він сказав: «...візьміть все, що я створив за все моє життя, прогляньте уважно і скажіть, чи можна все це було створити з брудною душею?

Ні, для цього була придатна лише чиста душа.

Я мав чисту душу.

І такою вона лишилась на все життя. За чистоту її я боровся з усіх сил і в найтяжчих ситуаціях, бо завжди був переконаний свято, що з брудною душею жити взагалі не можна.

*З цим переконанням надіюся пройти й решту мого життєвого шляху, який тепер уже лишився дуже короткий».*¹²²

Осібню треба сказати про листовне спілкування цієї людини з широким колом співробітників, колег, соратників по партії, друзів. Як згадують близькі, він ніколи не залишив без відповіді жодного листа. І не обмежувався коротенькими відписками. Іноді це просто великі оповідання... Свідчення цьому – нещодавно виданий двохтомник «Листування» Івана Багряного.

Якось в одному з листів він написав, що йому судилося звести і виграти жорстокий бій не тільки за своє життя фізичне життя, а й за своє місце в історії. Правдивість цих слів нині очевидна, бо його слід в історії – непроминутий: «як письменник, він скурпульозно віддзеркалив чорні пухлини своєї доби і одісею свого народу. Як політик, він намагався зазирнути далеко наперед, щоб вистежити найбільш сприятливі шляхи розвитку своєї нації. Але в історію він увійде насамперед як великий громадянин, як людина незрівнянної громадської мужності, яка своїм особистим прикладом захоплювала інших до тяжкої виснажливої боротьби та чорної, мозолястої праці».¹²³

Глибоко і влучно про основний принцип життя І. Багряного сказав В. Гришко: «...він був настільки, сказати б, невірником честі, свідомим того значення, яке мала його позиція не для нього, а для тих, що за ним пішли і для збереження єдності навколо хоч якої, але спільної української позиції, що він вважав за конечне змушувати себе, незважаючи ні на що, свій тяжкий і особисто йому неприємний обов'язок виконувати до кінця».¹²⁴

¹²² Багрянний І. Під знаком Скорпіона: З творчої спадщини письменника: поезія, проза, публіцистика / Упоряд. та авт. передм. О. Шугай. К.: Смолоскип, 1994. С.138.

¹²³ Бендер В. Іван Багрянний – людина великого серця й помислу. Бендер В. Марш молодості. Упоряд. О. Коновал. К.: Юніверс, 2005. С.751.

¹²⁴ Гришко В. Живий Багрянний. Багрянний І. Під знаком Скорпіона: З творчої спадщини письменника: поезія, проза, публіцистика. Упоряд. та авт. передм. О. Шугай. К.: Смолоскип, 1994. С. 232.

Додаток Г

Овдійчук Л. Жива історія від Антона Лотоцького, або Книга, яка єднає покоління. Післямова. Лотоцький А. *Княжа слава*. 2020. С. 44-47.

Такі постаті в українській історії як Антін Лотоцький непоодинокі, тому ми маємо поступ у формуванні національної еліти. Вихований у любові до рідного слова, до витоків українського буття у сім'ї освіченого й талановитого Лева Лотоцького Антін стократ помножив свої знання і життєву дорогу обрав свідомо. Він став одним із будителів духу народу, педагогом, письменником, редактором, видавцем, а коли була потреба, зі зброєю в руках захищав українські ідеали.

Як педагог Лотоцький ревно ставився до національно-патріотичного виховання школярів, формував світогляд молодих українців. Він опублікував у часописі «Рогатинець» палке звернення до шкільної і нешкільної молоді у формі листів: «Українським вірлятам. Вступний лист до молоді», «Сталіть характери! Перший лист до молоді», «Життя – це боротьба, готуйтеся до неї. Другий лист до молоді». Уже з назв можна зрозуміти, з якою метою звертався Антін Львович до молодого покоління. Сам він гартував себе протягом життя щоденною невтомною працею в царинах освіти, культури, літератури, історії.

Окрім домашнього виховання, Антін Лотоцький отримав якісну всебічну освіту: спочатку у знаменитій Бережанській гімназії, що дала Україні цілу когорту видатних особистостей, а згодом на філософському факультеті Львівського університету. Викладачем історії молодого студента-українця був уже відмий на той дослідник Михайло Грушевський. Можливо, саме ця обставина послужила Антону Лотоцькому підґрунтям для написання історичних праць та художніх творів на історичні теми: «Смертне зілля», «Наїзд обрив», «Три побратими», «Було колись на Україні», «Козак Байда», «Роксоляна», «Отрок князя Романа», «Княжа слава» та ін. Остання з перелічених книг принесла заслужену славу автору, адже вона розповідає про величні, героїчні й почасти драматичні події історії України в часи Середньовіччя. Адресована книга дітям, тому виклад легкий і доступний, не переобтяжений історичними подробицями. Змальовуючи діяння київських князів, автор обирає важливі епізоди їхнього правління та загострює увагу на ключових рисах характеру: войовничості князя Олега, самовпевненості і нерозважливості Ігоря, мудрості і силі волі княгині Ольги, спартанству Святослава, вірного васала Ареса; розумові Володимира Мономаха, владному

характерові Ярослава Мудрого, шляхетності Василька, довірливості Бориса та Гліба, державницькій одержимості короля Данила. Не відступивши від історичної правди, Лотоцький певною мірою охудожнив історичні постаті, події, що робить оповідання сюжетними, образи – повнокровними, зрозумілими сучасним читачам. Стиль оповідань нагадує літописний виклад, проте збагачений яскраво образними описами природи, військових баталій, портретів князів, дружини, бояр.

Не дивно, що «Княжа слава» була і залишається однією із найпопулярніших історичних книг, написаних для дитячої аудиторії. Видавалася вона не тільки в Україні, а й в інших країнах, на далеких континентах, тобто там, де компактно проживають українці.

Оповідання на теми української історії Лотоцького стали настільною книгою для мільйонів школярів. Ті, хто вихований на цих текстах, усвідомлювали свою приналежність до великого народу з тисячолітньою історією і цим завдячували Антону Лотоцькому, письменникові й історику в одній особі.

Книга, яку пропонуємо читачами нині, – це вибрані оповідання Антона Лотоцького, рекомендовані Світовою виховно-освітньою координаційною радою для Рідних шкіл та домашнього самонавчання. Підготував тексти Іван Боднарчук, відомий педагог, письменник, режисер і диригент, який емігрував під час другої світової війни на Захід, а потім – до Канади. Людина різнобічно освічена, талановита, патріотично налаштована, небайдужа, Боднарчук розгорнув активну громадську діяльність за океаном. Він був членом Світової виховно-освітньої координаційної ради при Світовому конгресі вільних українців, підготував підручники, зокрема читанки для школярів. Книгу історичних оповідань Лотоцького цей невтомний природжений педагог і виховник опрацював відповідно до потреб української школи. Це скорочений варіант «Княжої слави» з текстами, які дають можливість ознайомитися з давньоруською історією: від приїзду апостола Андрія, який поставив хрест над Дніпром, та легендарних засновників міста над Борисфеном до правління останніх князів Галицько-Волинської держави Лева Даниловича та його нащадків. Графічні малюнки Сергія Якутовича вдало доповнюють текстовий матеріал, увиразнюють образи та збагачують уяву. Для сучасного читача це одна із книг, яка єднає покоління, прилучає до великої і величної спадщини українців, актуалізує нашу історичну пам'ять, формує свідоме й патріотичне майбутнє покоління.

Додаток Д

Овдійчук Л. Силует на тлі високого Ренесансу. Передмова. С.7-12.

Гусовський М. Пісня про зубра. Рівне: Волинські обереги, 2007. 126 с.

За честь бути батьківщиною великого Гомера сперечаються сім міст Греції. Називатися вітчизною видатного поета-латиніста Миколи Гусовського воліли б чотири держави. Білоруська, литовська, польська, українська енциклопедії включають дані про його життя і творчість, вважаючи причетним до рідної культури та історії. Це одна із тих постатей, які «хоча й тяжіють до однієї із слов'янських літератур, але вписуються своєю творчістю й в інші»¹²⁵. Справді ренесансні особистості завжди належали світові, а не окремій культурі.

Протягом п'яти століть розгубилися дані про життя поета, тому маємо здебільшого здогадки, хиткі аргументи про дату і місце народження, освіту, діяльність цієї неординарної особистості.

Людина, чиє прізвище писали по-різному: Гусовський, Гусовіанус, Гусовієнзус, Усовіус, родом із Гусова, Усова, – не дворянського походження, про що свідчить «факт про невстановленість написання прізвища». Найімовірніше, що майбутній поет народився у сім'ї збіднілого боярина, (себто служивий, заможний селянин), великокняжого мисливця біля 1480 року у Великому князівстві Литовському на території сучасної Білорусії. Його юність пройшла у поліських пущах, які він любив безмежно не тільки за красу, а й за справжній життєвий вишкіл духу і тіла. Цьому сприяло основне заняття – полювання, яке не визнавало слабких волею і фізично кволих людей.

Вчені припускають, що Гусовський, як і багато інших талановитих вихідців з України та Білорусії, здобув освіту в якомусь європейському вищому навчальному закладі. Ймовірно, це був Краківський університет. Після реформи 1400 р., проведеної Ягайлом, Краківський університет став вищою школою не тільки для Польщі, а й для Великого князівства Литовського. Цьому сприяло заснування у 1409 році магістром Яном Існеровичем бурси для молоді із князівства Литовського. У статуті зазначається мета її створення: «Для

¹²⁵ Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга пол. XV – XVI ст.) та в епоху Бароко (кінець XVI – XVIII ст.) / Упоряд. В. Шевчук, В.Яременко: Кн.1. К.: Аконіт, 2006. С.17.

використання небагатими магістрами, бакалаврами, студентами... в першу чергу литовцями і русинами, відбираючи здібних для вивчення теології і вільних наук, щоб розповсюджували світло католицької віри»¹²⁶. З кінця XV ст. кількість білорусів, литовців, українців у Краківському університеті помітно збільшилася, оскільки в цей час починається економічний і культурний підйом Великого князівства Литовського. Факт появи білорусів, литовців, українців у європейських навчальних закладах «сприяла порушенню скептичного ставлення до Русі і Литви як до варварських, «сарматських» країн».¹²⁷ Є певні документи, знайдені у Краківському та Болонському університетах, які ймовірно стосуються саме Миколи Гусовського та його освіти. Вони дають підстави вважати, що поет отримав відповідну освіту і був людиною високої культури. Найкраще свідчення цього – його твори, з яких видно, що автор добре знає латинську мову, античну літературу, історичні та природничі праці римських та давньоруських літописців, вчених.

Гусовському випало жити у той час, коли творилася велична епоха, яку згодом назвали Високим Відродженням. Це був час появи яскравих особистостей, спалахи відкриттів, мистецьких одкровень. Справжній «діамант на бархаті сторіч», коли «античне ... стає взірцем, риси середньовіччя зникають цілком, але при цьому античне мистецтво не копіюється, а творчо засвоюється. В основі естетичного бачення світу лежать гармонія і величність, краса з'єднань, вишуканість деталей»¹²⁸. Відблиск європейського Ренесансу сягнув і православних країн Сходу, які на той час втратили зв'язок із Константинополем, що був підкорений турками, і звернулися до західноєвропейської вченості, мистецтва, культури.¹²⁹

Микола Гусовський, син поліських пущ, волею долі виявився в самому серці високого Ренесансу – Римі, і спромігся виявити себе як талановитий поет, патріот, мислитель, дипломат.

¹²⁶ Дорошкевич В. И. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы. Первая половина XVI века. Минск: Наука и техника, 1979. С.38.

¹²⁷ Там же. С. 48.

¹²⁸ Шевчук В. Муза Роксоланська. Ренесанс. Раннє бароко (кінець XVI – XVIII ст.) Книга перша. К.: Либідь, 2004. С.80.

¹²⁹ Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга пол. XV – XVI ст.) та в епоху Бароко (кінець XVI – XVIII ст.) / Упоряд. В. Шевчук, В.Яременко: Кн.1. К.: Аконт, 2006. С.13.

Можливо, одним із найважливіших періодів його становлення як особистості була служба «при дворі плоцького єпископа Еразма Вітелія, дипломата, гуманіста, покровителя ренесансної культури, який раніше в 1494-1501 році працював у Вільні секретарем при великому князеві Олександрі»¹³⁰. Еразм Вітелій, пристрасний бібліофіл, зібрав велику і багату за змістом бібліотеку, яка складалася із видань венеціанських друкарів, юридичних і теологічних книг, творів гуманістів і античних класиків, давньоруських рукописів та ін.¹³¹ Він мав намір створити центр гуманістичних наук у Пултуську, тому запросив учених з різних країн, найбільше з Італії. Можливо, саме таким чином до нього потрапив і Гусовський, який на той час проживав у Польщі. Відомо, що Вітелій був меценатом Гусовського. Отже, відродження античності виявилось також у поверненні меценатства як форми матеріальної і духовної підтримки талановитих людей незнатного походження і без статків.

Вплив Вітелія був благодатним у плані формування творчої особистості і реалізації неабияких здібностей підопічного. Адже Гусовський перебував у складі дипломатичної місії до папи римського Лева X (1518-1522 рр.), яку очолював Еразм Вітелій. Мета її була схилити папу до створення коаліції європейських держав проти агресивного наступу Туреччини і Кримського ханства.

Перебування в Римі – особлива сторінка життя поета. Про доримський період творчості достеменно не відомо нічого. Можливо, саме вічне місто спонукало творити, а, можливо, це був просто Випадок, який «диктує долю». Одного разу, спостерігаючи бій биків, Гусовський у колі друзів почав розповідати про полювання на зубра у лісах його далекої батьківщини. Можливо тому, що оповідач неодноразово був учасником таких ловів, а можливо, розповідь була такою живописною і яскравою, але з нього взяли обіцянку написати про це поему. Оскільки сам папа був завзятим мисливцем (про його мисливські подвиги розповідали італійські поети у своїх елегіях), окрім того побажав помістити у «пантеон» Ватикану чучело екзотичного звіра, представника тваринного світу півночі та «оздобити» його не просто словесним, а мистецьким описом, адже з іншого боку був великим

¹³⁰ История белорусской дооктябрьской литературы / Ред. В.В. Борисенко, Ю. С. Пширков, В. А. Чемерицкий. Минск: Наука и техника, 1977. С.88.

¹³¹ Дорошкевич В. И. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы. Первая половина XVI века. Минск: Наука и техника, 1979. С.58.

шанувальником літератури, – то Гусовському залишалося лише взятися за перо. Завдання було нелегким: вразити публіку, виховану на високій поезії античності, Данте, було непросто. Невідомо, як відгукнулися сучасники поета на твір, але те, що він витримав випробування часом – століттями – є свідченням його непроминущої мистецької вартості для потомків. З висоти сучасності «Пісню про зубра» високо оцінив маститий вчений, знавець епохи європейського і слов'янського Відродження І. Голенищев-Кутузов: «Цей твір значно ближчий до античних зразків, ніж галантно-міфологічні поеми про полювання італійських сучасників Гусовського».¹³²

Твір значно переріс вузькі рамки замовленого опису полювання. У поемі відбилися політичні погляди, громадянська позиція, патріотична налаштованість поета. Вся поема напоєна живою любов'ю до рідного краю, до співвітчизників.

Автор – дитя свого часу. А це була складна історична доба, яку Гусовський називає «жахний, щонайогидніший час». Якщо «автобіографізм часом називають синонімом ренесансної літератури, а людину, як героя її творів, – мірилом усіх цінностей»¹³³, то твір Гусовського у цьому сенсі є зразком. Все, що описується у творі, – це побачене і пережите автором. Малюючи словом красу лісів, небезпеки і приваби полювання, поет час від часу робить відступи, у яких викладає думки і почуття небайдужої до сучасних проблем людини. Кілька пристрасно-хвалебних сторінок поет присвячує великому князю Литовському Вітовту, «кого і нині красить слави ім'я голосне». Вітовт для Гусовського – взірець правителя, справедливого, мудрого, сильного, що створив могутню державу, з якою рахувалися вороги, і народу жилося безпечно. Найбільше печалить автора нинішнє становище держави, яка перед загрозою експансії зі Сходу майже безсила: немає міцної руки, під яку б стали лави захисників. Гнівить і егоїзм багатьох можновладних співвітчизників, які заради власної вигоди здатні на зраду... Глибоке співчуття у Гусовського викликає доля простого люду, який опинився віч-на віч з небезпекою і до всього ж потерпає від своїх же єдиновірців. Яскраві сторінки присвячені опису

¹³² Голенищев-Кутузов И. Н. Итальянское Возрождение и славянские культуры XV – XVI веков. М.: Издательство Акад. Наук СССР, 1963. С.311.

¹³³ Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга пол. XV – XVI ст.) та в епоху Бароко (кінець XVI – XVIII ст.) / Упоряд. В. Шевчук, В.Яременко: Кн.1. К.: Аконт, 2006. С.19.

життя простих людей серед лісів у суворих умовах, які все ж не втратили поетичного сприймання світу, мудро живуть у єдності з природою.

Як сприйняли такий твір замовники, невідомо. Папа Лев X помер у 1521р., а його наступник Андріан VI був людиною, далекою від мистецтва і вів цілком протилежну політику. До його двору не допускалися люди творчі, талановиті. Під час епідемії тифу в Римі двір на чолі з папою спішно залишив столицю, покинувши напризволяще віруючих. Це надзвичайно потрясло Гусовського. Згодом він відгукнеться на цей факт та його наслідок – повернення язичницьких звичаїв (принесення в жертву чорного бика) у Рим – оплот католицизму – віршем «До св. Севастяна».

Отож «Пісня про зубра» не була надрукована у Римі. Вітелій, внаслідок інтриг з боку високородовитої шляхти, яка дорікала йому плебейським походженням і не могла пробачити блискучої кар'єри та почестей, яких, на їхню думку, він був не гідний, отримав від короля Сігізмунда I Старого наказ повернутися в Польщу, проте не підкорився, вважаючи таке рішення несправедливим. Треба віддати належне Миколі Гусовському, який відгукнувся на цю подію віршем-співчуттям «Еразму Плоцькому втіха». У творі поет закликає свого покровителя і друга не впадати у відчай, адже наклепи не можуть порушити душевний спокій людини, впевненої у правоті, сильної духом, яка завоювала собі авторитет сумлінним трудом і чесною службою. Щодо заздрісників, то у них гірка доля, оскільки це почуття їх з'їдає, тому вони й не можуть досягнути висот і гідні осуду та презирства. Під час тифу Еразм Вітелій помер у Римі (лише тоді король оцінив його вірну службу). Гусовський зробив напис на гробниці Вітелія у римській церкві Святої Марії дель Пополо.

Він залишився без покровителя і захисту. Це спонукало поета повернутися у Краків і звернутися до Карла Антонія Бононського, «старого і вірного товариша», з віршовим проханням представити «Пісню про зубра» секретарю королеви Бони Сфорци Людовіку Альфію в надії заручитися підтримкою і видати твір. Пишучи посвяту королеві, італійці за походженням, розумній і енергійній правительці, яка любила жити у Вільні, столиці Литовського князівства, де оточила себе талановитими вченими, митцями, у тому числі співвітчизниками, була покровителькою краківського гуртка поетів, відкрила латинські школи, – Гусовський сподівався на увагу до поеми, яка була

написана про Литву близькою і зрозумілою арагонській принцесі мовою. Завдяки підтримці цих трьох осіб Гусовський здійснив свою мрію. У друкарні Ієроніма Вієтора та Унглера у 1523 році було випущено збірник, який складався з присвяти королеві Боні, «Пісні про зубра» та одинадцяти віршів. Наступного року вийшов у світ твір, що зберігся в одному екземплярі, присвячений перемозі над турками під Теробовлею (старовинне містечко на Тернопільщині). На той час поет переніс якусь важку хворобу, був морально пригнічений, але ця переможна битва сколихнула його патріотичні почуття, дала надію на позитивні зміни в житті держави: «Викладу з серця глибин почуття свої щирі, хоч хворий, – тож хай уступить тут біль радощам місце своє». Автор втішений тим, що на клич короля зібралися всі: молодь і старші зі знатних родів, селяни, бо «до вітчизни любов гнала їх всіх на війну». Він не називає імен «славних мужів», які віддали силу для перемоги, адже це пісня подяки всім, хто був на полі бою.

Цікавою є поема Гусовського «Життя і подвиги святого Гіацинта», у якій ідеться про перебування у Києві домініканського монаха, мандрівника, що сходяв землі Польщі, Литви і Русі, несучи народам ідеї миру, любові до ближнього, допомагаючи обездоленим. Він був прилучений католицькою церквою до лику святих після смерті (1257р.). У часи його перебування Русь занепадала: її нищили міжусобиці з одного боку, а з другого – спустошувальні набіги татар. До чого це призвело – історія уже знає: зникла могутня держава, а її уламки стали основою для створення кількох нових. Видана поема у Кракові у 1925 році з посвятою князю Христофору Шидловецькому. У зверненні йдеться про діяльність таких, як Гіацинт, що підбадьорювали народ, вселяли надію на порятунок від бід. Гусовський закликав канцлера Польського королівства Шидловецького, радника короля Сігізмунда, наслідувати приклад Гіацинта Невідомі джерела, з яких автор черпав дані про перебування св. Гіацинта в Київській Русі, проте автор пише, що посилається на надійні книги. Ймовірно, що допоміг Миколі Гусовському і місцевий фольклор.¹³⁴

Із листів письменника, а їх збереглося кілька, дізнаємося про останні роки життя, потьмарені важкою хворобою – паралічем ніг. Проте він ще виношує творчі плани, але жаліється на відсутність потрібних матеріалів, яких ніде взяти. Помер Микола Гусовський близько 1540 року.

¹³⁴ Порецкий Я. И. Николай Гусовский. Минск: Наука и техника, 1984. С.57-58.

Першість відкриття літературного імені Гусовського належить полякам. Основні твори були видані у Кракові ще за життя письменника, а першу спробу дослідження життя і творчості зробив С. Старостовський у 1627 році. Можливо, має рацію відомий білоруський дослідник новолатинської поезії В. Дорошкевич, що наступні два століття мовчанки про М. Гусовського – не випадковість, оскільки основний твір «Пісня про зубра» не був присвячений польській історії, не проникнутий пропольським патріотизмом і за своєю спрямованістю не відповідав панівній ідеології польської шляхти.¹³⁵ Саме тому, очевидно, не було доведено і польське походження поета.

Вроне відкрили Гусовського у Польщі у ХІХ ст. М. Вишневський, Є. Круковський, К. Куманецький, М. Собещанський, Я. Пельчар, Я. Каспарович, Ю. Калленбах. Тлумачення фактів життя і творчості були різні і часто протилежні, особливо в оцінці художньої майстерності поета. Одні (Я. Пельчар, Ю. Калленбах, Є. Круковський,) вважали Гусовського посереднім поетом, хоча не відмовляли в таланті, інші (Я. Каспарович, К. Гартлеб, К. Куманецький) вбачали в ньому великого майстра. Я. Каспарович, зачарований «Піснею про зубра», переклав цей твір польською мовою. Він же висловив думку про типологічний зв'язок і співзвуччя багатьох місць поеми із «Паном Тадеушем» А. Міцкевича. До речі, думку про вплив Гусовського на А. Міцкевича висловлювали багато вчених, незалежно один від одного, у тому числі й перекладач «Пісні» українською мовою А. Содомора.

У сучасній польській енциклопедії про М. Гусовського йдеться як про поета-латиніста доби Відродження, а твори включені до антології польсько-латинської поезії.

Популяризували твір Миколи Гусовського й росіяни. Ще у ХІХ ст. в Петербурзі «Пісню про зубра» перевидало Імператорське московське товариство дослідників природи з краківського видання, один із п'яти примірників якого зберігся в Імператорській публічній бібліотеці. Цю книгу подарував петербурзькій бібліотеці настоятель Неводницького приходу Гродненської губернії Йосип Малишевич. Переспів сучасною російською мовою знаменитого твору зробили В. Шкляревський та С. Куняєв.

¹³⁵ Дорошкевич В. И. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы. Первая половина XVI века. Минск: Наука и техника, 1979. С. 76-77.

Інтерес до особи М. Гусовського у Литві виник на початку ХХст. (В. Сакавічус, В. Басанавічус). Литовські науковці розглядають творчість М. Гусовського в історичному контексті. Дослідники звернулися до поширеної ще у XVI ст. теорії римського походження литовців. Тоді пропонувалося запровадити латинь як державну мову Великого князівства Литовського. Прикладом широкого використання латинської мови в ту історичну добу є, зокрема, художні твори, написані латинською мовою.¹³⁶ Поряд з іншими згадується М. Гусовіанус (Гусовськи) та його «Пісня про зубра», де «мальовничо описані дрімучі ліси Литви, деякі місцеві звичаї (полювання і т.п.), прославляється князь Вітаутас».¹³⁷ А. Варановичус досліджував суспільно-філософські погляди М. Гусовського. У Вільнюсі в 1977 році було видано «Поему про зубра» мовою оригіналу та в литовському перекладі Б. Казлаускаса. Отож, литовці вважають поета представником національної літератури та культури.

Цілком зрозуміло, що Білорусія тримає першість у вивченні життя і творчої спадщини поета-новолатиніста. Солідні дослідження провели В. Колесник, М. Ларченко, В. Конон, В. Дорошкевич, Я. Порецький, Ж. Некрашевич-Коротка, М. Касіянова. Найгрунтовніше опрацював усі відомі на той час джерела Я. Порецький і наслідком його зусиль стала невелика монографія «Микола Гусовський»¹³⁸. Автор висловлює цікаві, хоча, можливо, недостатньо обгрунтовані думки, про певні зв'язки «Пісні про зубра» з «Божественною комедією» Данте, знаходить перегук (і не тільки Порецький) із відомими тогочасній Європі творами: «Листами темних людей», «Похвалою глупоті», «Кораблем дурнів». Але важливо те, що творчість Гусовського осмислюється на тлі тогочасного європейського літературного процесу. До 500-річчя від дня народження Миколи Гусовського (1980 р.) у Мінську з'явилося ошатне видання «Пісні про зубра» латинською, білоруською та російською мовами. Перекладали поему Я. Семяжон та Я. Порецький (російською), білоруський переклад здійснив Я. Семяжон. У 90-их роках у світ вийшли переклади В. Шатона, Н. Арсеньєвої. Теоретичні студії про проблеми перекладу латинського оригіналу на сучасну білоруську мову здійснили

¹³⁶ Литва. Краткая энциклопедия. Вильнюс: Главная редакция энциклопедий, 1989. С.71.

¹³⁷ История литовской литературы. Вильнюс: Вага, 1977. С. 18.

¹³⁸ Порецкий Я. И. Николай Гусовский. Минск: Наука и техника, 1984.

Ж. Некрашевич-Коротка, М. Касіянова, І. Лапченко. До творчості Миколи Гусовського зверталися білоруські живописці, драматурги, кінематографісти. Його іменем названа вулиця у Мінську.

Зрозуміло, що й Україна, частина земель якої перебувала у складі Великого князівства Литовського, має право прилучити до рідної культури ім'я Гусовського. Так історично склалося, що після розпаду могутньої Київської, Галицько-Волинської держави «у кілька етапів українські і білоруські землі в результаті торгів і династичних шлюбів польських королів і литовських князів стають здобутком об'єднаної литовсько-русько-польської держави. Литва спочатку інтенсивно засвоювала київську культуру і вченість. Староукраїнська і старобілоруська мови стали здобутком державної канцелярії великих князів литовських, а з ними перейшли до Польщі. У Краківському королівському дворі Ягеллонів «руська» мова і культура тривалий час співіснувала з польською і сприяла її розвитку»¹³⁹. Відомі листи Сигізмунда I Старого до Радзивілла, які пістрявлюють українськими і білоруськими словами. Таким чином, спільність історичної долі чотирьох народів і дала підстави літературознавцям-давністам Василю Яременку та Валерію Шевчуку включити твори Гусовського, зокрема уривки з «Пісні про зубра» та поему «Перемога над турками під Теробовлею 1524 року» в перекладі на українську мову В. Маслюка, в антологію української поезії XVI ст.¹⁴⁰ До найновішої хрестоматії «Слово многоцінне» твори Миколи Гусовського не увійшли «з огляду на палке відстоювання білоруськими літературознавцями ... національної приналежності до їхньої літератури»¹⁴¹. Проте у вступному слові В. Яременко зауважує, що поет виступає натхненним співцем своєї рідної Русі, всієї Слов'янщини, її природи, мужності і краси її народів, що постійно ведуть боротьбу за життя, за незалежність. Тому, солідаризуючись із думкою укладачів «Слова многоцінного» про те, що Микола Гусовський є спільнослов'янським поетом, і права на нього можуть відстоювати окрім білорусів і українці, і поляки, та, мабуть, і литовці, Рівненська «Просвіта»

¹³⁹ Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга пол. XV – XVI ст.) та в епоху Бароко (кінець XVI – XVIII ст.) / Упоряд. В. Шевчук, В. Яременко: Кн.1. К.: Аконт, 2006. С.13-14.

¹⁴⁰ Українська поезія XVI ст. Антологія. Упоряд. В. Яременко. К.: Рад. письменник, 1987. С. 72-79.

¹⁴¹ Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга пол. XV – XVI ст.) та в епоху Бароко (кінець XVI – XVIII ст.) / Упоряд. В. Шевчук, В. Яременко: Кн.1. К.: Аконт, 2006. С.13-14.

вирішила видати окрасу слов'янської літератури мовою оригіналу і, зрозуміло, сучасною українською мовою. У нас не було перекладу усієї поеми (скорочений варіант українського переспіву славнозвісної «Пісні про зубра» здійснений Романом Лубківським¹⁴² на основі окремого білоруського видання, випущеного в світ у Мінську 1973 року, та уже згаданий переклад уривків В. Маслюка). Потрібен був не просто переклад, а поетичний переклад! До цієї нелегкої справи взявся Андрій Содомора. Маючи великий досвід перекладання античних поетів, він зумів передусім *прочитати* цей твір у контексті античної і нової латинської літератури, оцінити його художню вартість (про це – у його передмові «Бентежний відгомін пісенного двовірша»), а тоді вже відтворити українським словом усю поліфонію латинського оригіналу. Українська версія «Пісні про зубра» буде значним внеском у скарбницю вітчизняної і всієї слов'янської культури.

Постійне зацікавлення творчістю поета, видання його творів свідчить про науковий і читацький інтерес до цієї незвичайної постаті та про розширення кола досліджень і дослідників. Однак її величність історія уже витворила чіткий силует людини, поета, патріота, гуманіста, справді неординарної особистості, яка не загубилася серед титанів Відродження.

¹⁴² Гусовський М. Пісня про зубра. *Жовтень*. 1974. №8. С. 16-24.

Додаток Е

Овдійчук Л. Тарас Шевченко в європейському історико-культурному просторі. Післямова. С.277-281. Шевченко Т. *Кобзар* / Факсимільне видання 1876 р., Прага. Том II. Рівне: М. Дятлик, 2014. 282 с.

Велич будь-якого письменника визначається визнанням його у цивілізованому світі. Усвідомлення того, що Тарас Шевченко заангажований до європейської спільноти ще у ХІХ ст., тішить самолюбство всіх, хто свідомо ідентифікує себе з українською нацією.

Причетність до Шевченка в кожного українця, так би мовити, хрестоматійно-супільна та особистісна. Класично ознайомлення починається з дитсадківських поетових книжечок, Букваря, Читанки, підручників з української літератури для середньої школи з вибраними поезіями класика. А далі — як у кого складеться. Іноді на шкільній хрестоматії й завершується глибоке пізнання творчості Тараса Григоровича.

Особистісне ж ознайомлення — це вже варіації на тему «Мій Шевченко». Ще донедавна правилами хорошого тону було захоплення поетовими творами і, навпаки, висловлюватися критично означало показати своє невігластво. «Хвороби», пов'язані із Шевченком, які пережили українці, — це і фобія, і фанатичне захоплення, й «алергія» (за І. Дзюбою). Так було із сучасниками поета, так є і з нащадками. Так буде і надалі.

Тарас Шевченко — не виняток і в сенсі поділу читачів його творів на любителів і фахівців. Щодо перших — це категорія пересічних чи непересічних людей, які перечитують час від часу «Кобзар», маючи в ньому духовну потребу. І таких багато. Адже простота й глибина думки у цій невеликій за обсягом, але безмежній світоглядно книжці вимірюється століттями.

Інші (здебільшого філологи) — то особлива каста шевченкознавців (толерантних і не дуже), які зазвичай заперечують попередників, мотивуючи це тим, що ніхто не знає Шевченка, а тільки «Аз», якому відкрилося.

Напевне, у цьому є якийсь сенс, бо й справді кожному «щось бачиться таке», відповідне до рівня обізнаності із творчістю українського майстра слова, широти узагальнень, ємкості порівнянь, аналітичного вміння, зрештою, інтуїції.

Оскільки належу до перших, то не претендую на лаври відкривача і свою причетність до творчості українського генія маю засвідчити у спосіб, якого вимагає формат передмови до такого унікального видання.

Ті, хто видав у Празі цей двотомник, – шляхетні шанувальники творчості Шевченка. Навіть якщо їм забракло фахових знань і дослідницьких умінь, це ніяким чином не знижує ваговитості їхньої роботи: і матеріальної, і фізичної, і моральної, й етико-естетичної. Місія, яку вони виконували, причому добровільно, з міркувань патріотичних і моральних, передбачала ознайомлення читачів з усією на той час віднайденою і відомою поодиноким дослідникам спадщиною Шевченка: друкованою і недрукованою. Зрозуміло, що книга призначалася перш за все для свідомої публіки в Україні, яка на той час потерпала від гніту політичного, національного, соціального і культурного з боку царської Росії та європейських імперій, тиск яких був трохи «цивілізованіший».

Празький «Кобзар» був також розрахований на українських емігрантів та небагатьох любителів слов'янської літератури за кордоном. Як сприйняли вихід цієї книги сучасники, свідчать поодинокі факти. Можна припустити, що книгу читала не тільки творча інтелігенція. У статтях, надрукованих після 1876 року (тобто після появи празького «Кобзаря») у Чехії, Польщі, Словаччині, Німеччині, Австрії, місце і роль поета у світовому мистецькому просторі проглядається досить виразно і об'ємно. Наприклад, Ян Гудець, чеський письменник і перекладач творів Шевченка у статті «Тарас Григорович Шевченко», надрукованій у журналі «Zlata Praha» в 1884 році писав: «Це перший поет і водночас просвітитель свого народу нової доби. Шевченко перший замислився над тим, що становило славу минулого і ганьбу сучасних йому поколінь...»¹⁴³, «звільняючи свій народ від літературного рабства, він доклав усіх зусиль, щоб зірвати й кайдани, які мучили його тіло, повалити фізичне рабство»¹⁴⁴. Очевидно, що Шевченків двотомник став підґрунтям для майбутніх ґрунтовних наукових розвідок та перевидань «Кобзаря».

У другому томі празького видання Шевченка вміщено твори, які не обійшла своєю «ласкавою» увагою цензура, або ж які взагалі було заборонено

¹⁴³ Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах / Ред. колегія М. П. Бажан, Г. Д. Вєрвєс та ін. Т.3. С. 391.

¹⁴⁴ Там же. С. 391.

для друку, а також рукописні, ще не опубліковані тексти. З яких міркувань цензор «відсіював» окремі твори, тепер важко зрозуміти. А от щодо більшості віршів та поем, то в них йдеться про Україну часів гетьманщини, козаччини, гайдамаччини, коли гриміла слава про звитяги й подвиги лицарів Запорозької Січі, великих полководців і гетьманів, ватажків народних повстань. Імперський синдром не дозволяв навіть згадувати про часи, коли Україна була могутньою і змушувала рахуватися з нею гравців на полі європейських (і не тільки) політичних ігор. Царський цензор, зрозуміло, був на сторожі владних інтересів.

Тексти у томі 2 розміщено у хронологічному порядку, починаючи від 1844 до 1861 року. Якщо укладачі мали сумніви щодо дати написання, то вказували, до якого року могли бути створені. Проаналізувавши датування Русових, можна зробити висновок про сумлінність і справді науковий підхід до цієї справи. Адже перебуваючи у доволі складних умовах для правдивих досліджень, вони все ж таки максимально уникли помилок. Твори, якими розпочинається том, це поезії «До «Основ'яненка» і «Тарасова ніч», датовані приблизно – «до 1844 р.» Дослідники згодом встановили точну дату написання твору «До Основ'яненка» і в академічному повному зібранні творів у дванадцяти томах (т.1) вказано 1839 рік (датується за часом опублікування в журналі «Отечественные записки» і є своєрідним поетичним відгуком Шевченка на нарис Г. Квітки-Основ'яненка про А. Головатого, кошового отамана Чорноморського козацького війська). Цікаво, тексти відрізняються у кількох місцях: у радянському виданні дещо пом'якшений варіант «не вернуться запорожці» замість «не вернеться козачизна»; «поборовся б і я, може, Якби малось сили» замість «поборовся б з кацапами, Якби малось сили».

«Кобзар» 1876 р. гідно репрезентував літературну Україну в європейському світі. Вдумливий читач міг легко простежити еволюцію авторського стилю, тематики, ідей. Дещо перефразувавши Г. Грабовича (який акцентує на «Гайдамаках»), можна сказати, що Шевченко «відверто і програмово вмонтовує» свої твори в «інтелектуальний і літературний дискурс свого дня»¹⁴⁵. Справді, український митець постає перед європейцями сучасним, бо «впевнено вписує себе у тогочасну літературну моду, тобто «некотляревщину»¹⁴⁶, адже володіє «високим літературним письмом», а не

¹⁴⁵ Грабович Г. Шевченкові «Гайдамаки». Поема і критика. К.: Критика, 2013. С.128.

¹⁴⁶ Там же. С. 154

«кобзарським співом»¹⁴⁷. Про інтелектуально-творчу Україну почули і відтоді не було потреби доводити, що така країна існує, а її найкращий поет сягнув світових вершин у мистецтві, бо став «у ряд письменників – творців національно-консолідуючого авторського міфа, від Данте і Сервантеса до Гете»¹⁴⁸.

Уявний читач кінця XIX ст. мав бути європейцем за своїм світосприйняттям та естетичними поглядами для адекватного сприйняття та осмислення творчості Шевченка. Прочитати твори українського поета означало також пройти дорогами його життя: так багато в них особистісних переживань, почуттів, вражень. Діапазон їх діаметрально протилежний: від плачу-жалю-стогону до гніву-крику-прокляття. «Вулканом була його душа», коли закипав гнів і розпач при згадці за рабську долю України. Тарас Григорович «емоційна й експресивна людина, але його емоції скеровані здебільшого в себе, в своє внутрішнє «Я», він подумки звертається до свого Alter Ego, виражаючи потаємні думки й почуття, що має відповідне вираження в його поетичних текстах ...»¹⁴⁹. Часто вірші ставали єдиною розрадою, ліками від самотності, і писав він: «Не для людей і не для слави», а для душі, бо вірші, як діти, що радують «мою сиру душу убогую».

Щодо жанрового розмаїття, то представлені і політична сатира («І мертвим, і живим...», «Кавказ»), і пейзажні вірші («Садок вишневий коло хати», «Зацвіла в долині»), і вірші-молитви («Царям, всесвітнім шинкарям...»), вірші-присвяти («Н.Костомарову», «А. Козачковському»), містерії («Великий льох»), ліро-епічні поеми («Варнак», «Чернець»). За текстами проглядається сам поет чи ліричний герой. Читачі мали змогу «побачити» Шевченка-романтика, Шевченка-реаліста, Шевченка-епіка, Шевченка-лірика, Шевченка-трагіка, Шевченка-сатирика, Шевченка-філософа.

Отже, в кінці XIX ст. «Кобзар», виданий у Празі, став непересічним явищем у культурному житті Європи, а Шевченко зійшов на Олімп слави як першокласний майстер слова і гідний представник своєї багатостраждальної, але нескореної і вільнолюбної нації.

¹⁴⁷ Грабович Г. Шевченкові «Гайдамаки». Поема і критика. К.: Критика, 2013. С. 135

¹⁴⁸ Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. К.: Факт, 2007. С.15.

¹⁴⁹ Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: монографія. Дрогобич: Коло, 2012. С. 74

Додаток Є

Овдійчук Л. Акварелі життя Олекси Грищенка. Передмова. С.7-15.

Грищенко О. Україна моїх блакитних днів. Спогади. Рівне. 2008.

Чим вимірюється велич таланту? Кількістю створених шедеврів, їхньою архіважливістю у культурному прогресі людства, чи мірою впливу на всіх, хто прилучається до творчої спадщини митця? Мабуть, усе це можна вважати мірилом. Проте найбільше у цьому сенсі має значення почуття, яке і спонукає того, хто наділений талантом, творити. Це любов, яка межує з одержимістю. Те, що Олекса Грищенко, український художник, донедавна маловідомий на Батьківщині і добре знайомий у світі як представник нового мистецтва: сезаніст, кубіст, неопримітивіст, зрештою, неперевершений кольорист і визначна індивідуальність, – був одержимий малярством, то безперечно. Після смерті митця дружина висловила: «Мій чоловік любив пристрасно своє мистецтво. Незважаючи на успіхи і невдачі мистецької кар'єри, він був щасливий». [10,с.19] Проте, окрім мистецтва, О. Грищенко, який більше 70 років перебував за межами рідної землі, все життя трепетно, ніжно і віддано любив Україну. Він шляхетно і щиро освідчився в любові рідній землі книгою «Україна моїх блакитних днів». Цікаво, що спочатку (1957р.) книга була написана французькою мовою і познайомила європейського читача з далекою Батьківщиною визнаного маляра, з колоритним, працьовитим, талановитим українським народом, з його життям, побутом, святами, звичаями. Коли книга вийшла українською мовою у 1958 р. у Мюнхені, то подивувала земляків перш за все вдячною пам'яттю автора, багатством описів, соковитою милозвучною мовою. Таке володіння мовою рідного народу засвідчило, що ця людина отримала у спадок і пронесла через роки те найдорожче, що пов'язує кожного, як пуповиною, з землею батьків, матиною колисковою, запахом рідних лугів і садів.

А малою батьківщиною Олексія Васильовича було містечко Кролевець на Чернігівщині, тепер Сумська область, де він народився 1 квітня 1883 року у багатодітній сім'ї Грищенків (до речі, для іноземців, зокрема французьких критиків, це типове українське прізвище виявилось таким важким для вимови і написання, що його намагалися спростити: замість чотирьох літер ставили три,

щоб передати наше «щ»). Родина була працьовита, дружна, і, незважаючи на непоправну втрату – передчасну смерть батька, Василя Даниловича, директора місцевого банку, порядної, доброї, чесної людини, – зуміла вистояти і бути острівцем благополуччя, любові, доброти, підтримки кожному з її численних представників різних поколінь. І все це завдяки матері, Катерині Гаврилівні, яку до кінця життя Олексій любовно називав «матуся», завдяки її силі духу, енергійності, завзятості і любові, а також завдячуючи підтримці близьких і друзів. Рід Грищенків був споконвіку купецьким. Дід чумакував і своїми розповідями зачаровував дітей, особливо «білу шельму», так любовного називав він малого Олексу. Можливо, це (розповіді і гени) й дало свої плоди: Олекса Грищенко півжиття провів у мандрах по різних країнах Сходу і Заходу. Усі члени родини отримали освіту, професію і кожен мав своєрідне хобі – займалися мисливством, бджільництвом, рибальством. Це давало додатковий прибуток сім'ї. Усіх їх Бог наділив ще й талантами: мали акторські здібності та чудові голоси, часто разом співали, а один із братів, Олександр, був окрасою церковного хору у Софії Київській. Олекса з дитинства виявив хист до малювання. Згодом з'ясувалося, що йому під силу різні науки, особливо добре засвоював іноземні мови, а біологія мало не стала фахом. Тоді б світ набув ученого-ботаніка, але втратив би видатного маляра, про якого відгукувався світ як про найкращого кольориста сучасності. Освіту здобував у Чернігівській семінарії разом із М. Зеровим, П. Тичиною (цей період знаменний зустрічами із М. Коцюбинським та гуртком передової української молоді, який збирався у домі письменника), екстерном склав іспити у Полтавській гімназії й у 1905 році вступив до Петербурзького університету на філологічний факультет. Проте, розчарувавшись у обраному фахові і захопившись передовими революційними ідеями, молодий Грищенко їде до Києва студіювати природничі науки і поширювати нові думки серед загалу. Саме в цей час його і наздогнала доля. Поїздка в Крим, фарби, пензлі – і життя почало підпорядковуватися тому, «на що нема ліків», – малярству. У Києві він відвідує студію Сергія Святославського, цього «першого справжнього маляра на ... шляху молодого мистця».

Далі – у житті Олекси Грищенка – Московська десятирічна епопея, описана ним у книзі «Роки бурі і натиску. Спогади мистця. 1908-1918» (Нью-

Йорк, 1967р.). На той час «Київська Мистецька школа давала тільки початкові основні дисципліни і не мала справжнього мистецького оточення серед ще переважно історично-етнографічного підходу тодішнього нашого загалу до мистецьких справ», а «академічна атмосфера Петербургу» не приваблювала молодого митця, тому він поїхав на «куди живіші мистецькі подуви ... в Москві» [3, с.6]. Дуже влучна і образна назва книги спогадів, бо справді це були роки «бурі і натиску» нових ідей, думок, різних віянь, період титанічної праці, самоствердження і пошуків.

У Москві Олекса Грищенко репрезентував себе як учений-ботанік, серйозний і знаючий мистецтвознавець і маляр-модерніст. Після завершення курсу імператорського Московського університету з дипломом «першого ступеня в ділянці біології» [6, с.54] працював у Ботанічному відділі як асистент професора Галенкіна, який пророкував молодому науковцю блискучу кар'єру вченого-ботаніка. Вдумлива і скрупульозна робота над книгами «Російська ікона як мистецтво живопису» (саме ця праця врятувала митця від фронту під час першої світової війни: за особистим царським дорученням замість передової переведений під Москву і зачислений артилерійським службовцем), «Про зв'язки російського малярства із Візантією та Заходом», брошури з різної тематики: «Криза в мистецтві і сучасне малярство», фейлетони під заголовком «Німці в російському малярстві», лекції про класичне і сучасне мистецтво представили Грищенка непересічним дослідником-мистецтвознавцем. Як художник Олекса Грищенко був членом знаменитого модерного товариства російських маститих митців «Бубновий валет», хоча через деякий час відійшов від них через неузгодженість поглядів на сучасне мистецтво. Робота у студії Юона і Дудіна сприяли пошукам себе, своєї мистецької стежки, свого стилю. Він прислухався до порад титулованих майстрів, відвідав Батьківщину титанів Відродження, побував у модерному і прихильному до всього нового Парижі, спостерігав, порівнював, малював, проте відчував, що це не відповідає його «темпераментові й ентузіазмові і ... усвідомив собі, що передусім треба прислухатися до свого я, хисту і здібностей і за ними уважно стежити» [6, с.23], тому, як згадує митець: «На щастя, в школі моїх професорів я швидко повернув на свою власну стежку і взяв курс, яким іду вже довгими роками». [6, с.23] Те, як художник «боронив завзято свій інстинктивний погляд на барву», свідчило

про «золоту жилу», яку він віднайшов для себе у мистецтві. Не дивно, що на вернісажі в Москві Грищенко привітав Суриков словами «добрий кольорист». Для початківця «така опінія майстра з російського пантеону мала своє значення». [6, с.52]

У Петербурзі «Салон молоді» виставив кубістичні композиції Олекси Грищенко, про які уже були прихильні відгуки критики.

Окрім цього, Грищенко багато читав у бібліотеці Рум'янцевського музею. Саме тоді І. Остроухов, власник мистецької колекції, знавець ікони, художник, управитель Третьяковської галереї сказав: «Коли Грищенкові відберуть музеї та бібліотеки і посадять його на дикому острові, тоді з нього вийде щось путяще». [6, с.70]

Шалений темп життя, величезна зайнятість, перевантаженість давалися взнаки. І тоді Олекса поспішав у Кролевець, де «дивною силою річок, гаїв і безкраїх ланів ... організм зовсім» обновлявся». [6, с.68] Він облаштував справжню студію, писав портрети матері та інших кролевчан, етюди, пейзажі, багато кубістичних натюрмортів, квітів. Насолодою для нього було «ритися в землі», бо любив землю, і вона найбільше давала йому сили і наснаги. Після поїздки у Францію затіяли з братом Петром переобладнувати садибу «під Версаль»: засипали терасу, зробили доріжки, грядки, газони, в центрі підняли клумбу для квітів і навіть місце під водограй, на терасі алеєю посадили троянди. [6, с.40]

Револуція в російській столиці принесла багато змін творчій інтелігенції. Грищенко працює у двох Колегіях, у Кремлі при реставрації ікон, професорує в Державних майстернях мистецтв, бере участь у мітингах, використовуючи нагоду виступити за нове мистецтво. Про той час художник згадує: «Не зважаючи на всі особисті успіхи як мистця, я з кожним днем все більше починав відчувати навколо себе якусь духовну пустку... Мистецтво з кожним днем ставало все більше на послуги пропаганді, галасливо, по-базарному. Все більше давала себе почувати пролетаризація – духовна. Правда, творити так, як мені хотілося, ніхто ще не перешкоджав, але над усім висів знак запити: чи довго ще? Одного я ще боявся: що на довгі роки змусять мене стати службовцем у різних установах. Праця в кількох колегіях і комітетах уже давала передсмак цього». [6, с.97] Не спокусив його і пост директора

Третьяковської галереї. Ні чини, ні гроші його не цікавили. Справжній митець не може бути службовцем. Тому прийняв тверде рішення: залишити Москву. Думав – на південь, на Україну. Проте Україна «була тоді вже одним великим бойовищем, оперезаним фронтами справжніми і невловними. Щодня поставали нові і зникали так само швидко, ніхто не знав, що принесе завтра» [6, с.98]. Мов у калейдоскопі далі змінюються події, місця тимчасового перебування добровільного вигнанця. Серед катаклізму і хаосу пляни і бажання однієї людини мало значать. Звичайно вона кидається в одну з бушуючи течій, сподіваючись, що добра доля викине десь її на приязний беріг» [6, с.99]. Просто фантастичним способом потрапив Грищенко під мінарети Царгороду, міста своєї мрії. Але це вже інша історія, окрема епопея. Так завершує книгу спогадів про Московський період життя автор.

Про Царгород у житті маляра світ дізнається завдяки щоденнику митця-мандрівника, який був виданий під назвою «Два роки в Царгороді» у 1930 році в Парижі французькою мовою у розкішному альбомі з 40 кольоровими акварелями автора. Захоплені відгуки про книгу французької передової преси: «Царгород, Візантія! – писав Поль Фірен, – то, чим те місто є для історика мистецтва, для кольориста, Грищенко показує нам на 300 сторінках і 40 композиціях, повних свobodної фактури й одуховлення, де моментальні враження зберегли всю свіжість. ... Він дивиться на світ, який відкриває, на архитвори візантійської старовини, наївно, осліплено, зі смаком і жадобою». А Р. Ешоліє відзначає, що «українець Грищенко є із тієї високої раси, що від самої колиски відчувавав ностальгію за Сходом та що, за першим дотиком з Іслямом, вибухнув оп'яненим хоралом! ... Грищенко блискуче лучить музику з барвою. Те, що надає стільки ціни цим гармоніям рідких та вишуканих тонів, це те, що вони мають ритм, незрівняну рівновагу». [Цит. за: 8, с.21]

Згодом у 1961 році у Нью-Йорку щоденник «Мої роки в Царгороді» вийшов українською мовою. У Царгороді 1919-1921 рр. життя нашого художника було побудоване на контрастах: сірі і чорні кольори його побуту, напівголодного і холодного існування і яскраві барви рукотворних шедеврів різних епох і цивілізацій. Записи у щоденнику дають змогу зрозуміти і відчутти, чого довелося зазнати цьому романтикові: «Мені холодно, я голодний, зовсім не маю вже піястрів, але Париж, який я вже знаю, не надить мене. ... Я

лишаюся тут, у тому місті, яке для мене дорожче за все на світі. Моїми опухлими від холоду руками працюю біля мого ліжка над акварелями». [5, с.55] «Благородне мистецтво, моя єдина підпоро! Ти даєш натхнення, щоб знести моє окаянне життя» [5, с.198] «Падає дощ, проймаючо холодно. Ніде не можна зігрітися, ані знайти втіхи. Тільки з пензлем в руці віднаходжу себе як «гомо сапієнс» [5, с.209]. Тому він постійно малює і мандрує, нехтуючи всіма незгодами і невгодами життя. Тут він заприятелював з турецьким митцем, професором Ібрагімом, який вітає представника модерного мистецтва на своїй Батьківщині, намагається хоч чимось допомогти. Величезне враження на Грищенка справили перські мініатюри, зокрема деталі, здатність висловлювати форми. Згодом про цей період творчості українського маляра французька критика скаже: «Завдяки Константинополю ми маємо Грищенка» (Рене-Жан). С. Гординський, автор передмови до українського видання книги про царгородську епопею, зауважив, що «уперше пізнав Грищенка в Парижі на виставці, власне, його царгородських акварель у Галереї Дрює у 1930 р. Думаємо, що та зустріч має своє місце в історії українського мистецтва, бо від того часу Грищенко увійшов як нова величина в наше мистецтво, тісно співпрацюючи з усіма творчими мистецькими рухами і в Західній Україні, і на еміграції, аж до сьогодні» [2, с.7]. Царгородська епопея завершилася для маляра-мандрівника несподівано щасливо: знаменитий американський професор-візантолог, меценат Томас Вітмор вибрав кілька десятків акварельних робіт, щедро винагородивши автора, а також оплатив його подорож до Греції.

З багатючими матеріалами Грищенко у 1921 р. їде завойовувати Париж. Паризькі критики звертають на нього увагу: «Ясні акварелі, повні сонця, викликували тонами магічної м'якості велич Константинополя. ... Ніжні, чутливі, що сям-там позичали свої рисочки від кубістичних спрощень немов би хотіли докинути до наймодерніших напрямків свіжі пахощі зі Сходу та Персії». [Цит. за: 8, с.18]. Виставки в Парижі мали успіх, а значить могли забезпечили українському митцеві місце в усьому культурному світовому просторі. Знову мандри по різних країнах і по поверненні художника паризькі галереї навперебій просять влаштувати виставки. Успіх надзвичайний! І ще одна подія, що мала неабияке значення в житті українського маляра. Улітку 1927 році він зустрічає жінку, яка стає дружиною, музою, другом, помічником до кінця його

життя, на п'ятдесят щасливих подружніх років. Це Ліле де Лавлян де Мобез, французька аристократка з титулом графині. Саме вона редагувала книги Грищенка французькою мовою. Грищенко з дружиною залишає Париж і живе на французькій Рів'єрі у м. Кан, у 60-их роках подружжя переїжджає до Вансу, де мешкає до кінця життя (Олекса Грищенко помер 29 січня 1977р., дружина – через 6 років, у 1983р).

Проте не забуває митець і рідної України. З усіх кінців світу йдуть листи у Кролевець, найчастіше до сестри Варвари, потім – до її доньки Наталі, згодом налагоджується листування з братом Петром та його дочкою Вірою Ладецькою, яка проживала у Москві.

Як згадувала Катерина Штуль, яка була близько знайома з Грищенками, свій побут у Франції митець прикрашав кролевецькими тканинами. «А за його заповітом кролевецьким рушником було увінчане смертне ложе. А також хрест на його могилі». [1, с.34]

Перша і єдина в Україні виставка митця відбулася у Львові у 1937р. Напевне, це було спонукою для радянських можновладців, бо у тому ж 1937 р. Л. Каганович, перебуваючи в Парижі, розшукував Грищенка, аби запропонувати поїздку до Москви з гарантованим поверненням.

П. Ковжун у першій монографії про Грищенка, яка теж вийшла у Львові у 1934р.) зауважує, що з обранням Олекси Грищенка восени 1931 р. членом «Осіннього Салону» в Парижі та визнання його твору як найкращого в залі і одного з найкращих у Салоні 1932 р., він досягнув усього, що може досягти чужинець у Франції. [8, с.21].

Проте попереду було ще ціле життя. Про цей період життя і творчості художник залишив книгу «Мої зустрічі і розмови з французькими мистцями» (Нью-Йорк, 1962р.). Олекса Грищенко настільки багатогранний як особистість, як і його творчість, і не тільки малярська. Адже це третя книга, написана рукою вправного «літературно обдарованого мемуариста». Григорій Костюк у своїх «Зустрічах і прощаннях» зробив спробу оцінити Грищенка-літератора і з'ясувати значення літературно-мемуарних творів нашого «чарівника кольору»: «Насамперед це збірки багатючих фактів до біографії самого мистця. По-друге, тут знаходимо силу-силенну прецікавих свіжих фактів до біографії багатьох видатних меценатів, діячів мистецтва, літератури та громадського життя

українського, російського, французького, іспанського, американського, турецького та інших, з ким Грищенкові на довгому життєвому шляху довелося зустрічатись. ... Найулюбленіший мистецький засіб Грищенка у зображенні своїх небуденних сучасників – це уміння схоплювати не тільки ті чи інші деталі й факти з їх життя чи характеру, які здебільшого офіційні біографи обходять, а двома-трьома, ніби випадковими штрихами малювати їх живі портрети». [9, с.45] Надзвичайно цікаві літературні портрети Пабло Пікассо, Томаса Вітмора, Фернана Леже, Поля Сіньяка, П'єра Боннара, Поля Гійома та інших виписані на тлі бурхливого мистецького життя Європи, зокрема Франції.

Неабиякої слави зажив невтомний митець пензля в Америці. Виставки у Філадельфії, щорічні – в Нью-Йорку, відгуки маститих критиків, мистецтвознавців є тому свідченням. У 1963 р. в Українському Інституті Америки в Нью-Йорку було засновано фундацію О. Грищенка, куди митець передав понад 70 творів (олії, акварелі, гуаші), архівний матеріал і книги з надією, що колись ця спадщина потрапить в Україну. [11, с.17] І тільки у березні 2006 р. Національний художній музей збагатився творами видатного майстра (67 творів живопису і графіки, 1 гобелен, архівні матеріали). Багато зусиль для цього приклав дослідник творчості О. Грищенка, доктор мистецтвознавства Олександр Федорук.

Роботи нашого видатного художника знаходяться в колекціях найбільших музеїв світу: у Королівських музеях у Копенгагені та Брюсселі, Музеях модерного мистецтва у Гані (Бельгія), Греноблі, Мадриді, Парижі, у Третьяковській галереї в Москві, у Музеях в Монако, Монреалі, у фундації Бернеса у Філадельфії (17 малюнків); у збірках всесвітньовідомих колекціонерів: Т. Вітмора (67 акварелей), Ж. -Ж. Керрігана (44 акварелі), В. Семчишина (141 робота), Е. Сумика (75 творів) та ін., у приватних колекціях на різних континентах.

Багато мистецьких творів втрачено у вирі грізних подій ХХ ст. У 1943 році авіабомба зруйнувала будинок Грищенків у Кролевці. У вогні загинули портрети, пейзажі, етюди, натюрморти, книги-дослідження. Місцеві ентузіасти-патріоти, краєзнавці, мистецтвознавці Н. Вітушко, А. Карась, І. Кобизький, І. Шибаловська та ін., починаючи з 90-их р. минулого століття, намагаються відродити пам'ять про видатного земляка. У Кролевці названо вулицю його

іменем, у краєзнавчому музеї відкрита експозиція, було ініційовано перевидання книги «Україна моїх блакитних днів» (кролевецькою і рівненською «Просвітою»), організувалися вечори, на які запрошували нащадків Олекси Васильовича: внучку його рідної сестри Вікторію Васильківську та її родину. У їхньому родинному архіві зберігаються листи, фото. Як з'ясувалося недавно, дві мистецькі роботи: олійний портрет Марії Руденко та акварельний малюнок, надісланий у 60-ті роки небозі Наталії знаменитим родичем, знаходяться у приватній колекції у Харкові.

Натура вітаїстична, життєрадісна, діяльна і до самозабуття творча, Олекса Грищенко, здобувши світову славу за кордоном, залишився вірним своїй землі. Його любов до України була природна і негаласлива. Повчимося в нього. Вчитаймося у сторінки його книги, бо вона, як джерельна вода, чиста і цілюща, яка додає життєвої сили, наснаги і наповнює душу любов'ю.

Використана література

1. Вітушко Н. Великий українець з рушникового краю. *Кролевецький вісник*. 2000.18 листопада. С.4.
2. Гординський С. Про Грищенків Царгород // Грищенко О. Мої роки в Царгороді. 1919-1920-1921. Мюнхен; Париж: Дніпрова хвиля, 1961. С.5-7.
3. Гординський С. Передмова. Грищенко О. Роки бурі і натиску. Спогади мистця. 1908 – 1918. Нью-Йорк, 1967. С.5-10.
4. Грищенко О. Мої зустрічі і розмови з французькими мистцями. Нью-Йорк, 1962. 107с.
5. Грищенко О. Мої роки в Царгороді. 1919-1920-1921. Мюнхен; Париж: Дніпрова хвиля, 1961. 258с.
6. Грищенко О. Роки бурі і натиску. Спогади мистця. 1908-1918. Нью-Йорк, 1967. 104с.
7. Грищенко О. Україна моїх блакитних днів. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. 255с.
8. Ковжун П. Грищенко. Львів, 1934. 64с.
9. Костюк Г. Майстер пензля – і слова. Урок української. №11-12. С. 44-48.
10. Попович В. Олекса Грищенко (1883-1977). *Образотворче мистецтво*. 2004. №4. С.19.
11. Федорук О. Олекса Грищенко в Україні. *Образотворче мистецтво*. 2004. №4. С.14-18.

Додаток Ж

Овдійчук Л. Чаклунка з поліських лісів. Післямова. С.106-121.

Купрін О. Олеся. Повість. Рівне, Волинські обереги, 2005. 124с.

Серед густих поліських лісів, у мальовничому Погоринні розкинулася Кузьмівка, село, якому судилася незвичайна доля. Скільки тут побувало протягом століття краєзнавців-любителів, літературознавців-дослідників, журналістів! Їх вабили свідки тих далеких купрінських часів: люди, ліси, болота, будівлі. Адже не кожна місцевість увічнена у художньому творі такої проби як «Олеся» Олександра Купріна. Це можна назвати щасливим випадком, можна – посмішкою долі.

Ще в дитинстві я чула від мами, що десь за Яринівкою, неподалік від мого рідного села Кам'янки, жила колись дівчина незвичайної вроди, яку називали чаклункою і яку описав у своєму творі російський письменник Купрін. Прочитавши «Олесю», я щоразу, збираючи чорниці, з таємним острахом і надією чекала зустрічі з ... легендою. Проте побувати у самій Кузьмівці довелося в липні 2005 року, коли писала передмову до цієї книги.

Що ж передувало появі невеличкої граціозної романтичної повісті Олександра Купріна «Олеся»? Чи думав 27-літній відставний поручик і початкуючий письменник, їдучи зі станції Вовча (тепер Моквин) до села Казимирка (нинішня Кузьмівка), що через півроку він везиме до Києва шість сюжетів майбутніх творів («Лісова глушина» (1898), «Олеся» (1898), «На глухарів» (1899), «Срібний вовк» (1901), «Конокради» (1903), «Опечатані немовлята» (1915), які колись ввійдуть до поліського циклу, а один з них, повість «Олеся», прославить його і поставить у ряд з класиками світової літератури. Приїзд у поліську глушину був зумовлений радше комерційним інтересом і надією покращити далеко не блискуче матеріальне становище. З іншого боку, як людина творча, з багатою уявою, Купрін, якого «... завжди приваблювали люди, побут, звичаї, ремесла, казки, вислови [3, с.66]» сподівався, що серед старовинних дрімучих лісів він наслухається поетичних легенд, переказів, пісень, спостерігатиме старовинні звичаї, познайомиться зі своєрідними людьми – поліщуками. Адже сам Олександр Іванович Купрін народився далеко від цих місць у Пензенській губернії, у містечку Наровчаті.

Ця довгоочікувана в родині подія трапилася 26 серпня 1870 року. Народженню Олександра передувала досить дивна історія. Марія Олексіївна, мати письменника згадує: «...моєму чоловікові і мені хотілося мати сина. І ось тут нас почали переслідувати нещастя. Один за другим народжувалися хлопчики і скоро помирали. Тільки один дожив до двох років і теж помер. Коли я відчула, що знову стану матір'ю, мені порадили звернутися до одного старця, який прославився благочестям і мудрістю. Старець помолився разом зі мною і потім запитав, коли має народитися дитя. Я відповіла – в серпні. «Годі ти назвеш сина Олександром. Приготуй хорошу дубову дощечку, і, коли народиться немовля, нехай художник зобразить на ній точно за мірками новонародженого – образ святого Олександра Невського. Потім ти освятиш образ і повісиш його в головах дитини. І святий Олександр Невський збереже тобі його» [11, с.25]. Це був своєрідний талісман, який згодом мати передала перед одруженням сина як батьківське благословення невістці Марії Карлівні Давидовій. До речі, помер Купрін теж у серпні, 25 числа, так, як напроорокувала «поліська відьма» Мануйлиха Івану Тимофійовичу, герою повісті «Олеся»: «Якщо в 67 років не помреш, то...[5, с.324]». Купрін не дожив до 68 років один день.

Він – нащадок старовинного татарського роду по лінії матері (мати була княжною з роду Кулунчакових), чим дуже пишався і підкреслював це, носячи тубетейку, яка робила його схожою на кримського хана. Батько – Іван Іванович Купрін, «належав до тієї порівняно молоді, але уже достатньо чисельної соціальної групи, яку прийнято називати різночинством...» [19, с.6], був колежським реєстратором і помер, коли синові ще не виповнилося й року. Тому малий Сашко повною мірою відчув і пережив «казенне дитинство». Згодом – служба в Дніпровському піхотному полку, відставка. Купрін опісля, радіючи, що вільний від служби, встиг спробувати себе на різних роботах (у газетах і журналах хронікером і рецензентом, обліковцем у кузні і столярній майстерні на сталеварному заводі на Донбасі, вантажником, службовцем), надрукував десятки творів у газетах та журналах Києва, Житомира. Було знайоме йому й бездомне існування. Згодом письменник скаже, що «за часів своєї бурхливої молодості він бачив багато, побував скрізь... і тому його твори є довідником російського бродяжництва...» [12, с.75]. Цей же стиль життя зберіг Купрін, перебуваючи на Поліссі. Зміна роду діяльності від управителя маєтку до

псаломщика характеризує не тільки його мінливу натуру, а й свідчить, що він реалізував себе у багатьох видах діяльності. Адже доводилося йому рибалити, займатися розведенням тютюну (правда, не зовсім вдало, хоча від матері він успадкував любов до землі, був неабияким садівником, любив розводити рідкісні квіти, городину, взагалі не цурався фізичної праці, навіть знаходив у ній розраду і гарний стимул до письменницької праці), любив полювати. Цікаву деталь про його побутування в селі Казимирка псаломщиком читаємо в спогадах першої дружини Купріна М. Купріної-Йорданської, що іноді йому доводилося відчиняти церкву вночі, коли у когось із сільських жінок були тяжкі пологи. Тоді він відкривав царські ворота (вважалося, що це допоможе породіллі), а в цей час у церкві ревно молилися священник і батько дитини, що мала з'явитися на світ.

Така різнорідна діяльність, безперечно, збагачувала життєвий і письменницький досвід, була пов'язана з різними людьми і за соціальним становищем, і за характером, і за способом життя. Повернувшись до Києва, а згодом перебуваючи в Рязанській губернії в сім'ї сестри Зінаїди, чоловік якої був лісівником за професією і за покликанням, Купрін протягом року працює над творами, сюжети яких народилися на Поліссі. Першим було надруковане оповідання «Лісова глушина» (вересень 1898 року) в журналі «Русское богатство», хоча до Петербурга був разом надісланий і рукопис повісті «Олеся», який авторові повернули з коротким повідомленням секретаря О. Іванчина-Писарева, що для журналу повість не підійшла. Дослідники вважають, що редакції не сподобалося зображення селян як затурканої темної маси, далеке від ідеалізації – це суперечило народницькому спрямуванню часопису. Таке пояснення видається не зовсім логічним, оскільки оповідання «Лісова глушина» підкреслювало це більшою мірою.

Отож уже написана повість деякий час «блукала» редакторськими кабінетами. Купрін вирішив помістити її в київському журналі «Жизнь и искусство», проте як гонорар пропонувалися ордери в магазин готового одягу, де автор міг отримати ... чотири пристойних зимових пальта. «Киевское слово» за белетристику зовсім не платило, тому і звідти письменник пішов ні з чим. І лише газета «Киевлянин» у своїх дванадцяти номерах протягом жовтня-

листопада вперше надрукувала «Олесю» із підзаголовком «Зі спогадів про Волинь».

Друге видання, перероблене автором, з'явилося в 1905 році в «Библиотеке русских и иностранных писателей». О. Купрін вилучив досить великий вступ, у якому йшлося про те, як зазвичай, зібравшись із друзями після полювання перед каміном, місцевий поміщик Іван Тимофійович Порошин, розповів історію, що відбулася з ним в молодості. Головну роль у цьому життєвому епізоді грала справжня поліська відьма. Ймовірно, що змінити вступ і вилучити обрамлення автора спонукало кілька причин: зробити повість досконалішою у художньому плані, наблизити події і зацікавити читача, привідкрити таємницю особистих переживань.

Готуючи повість для зібрання творів у 1908 році, автор не подавав підрядкові примітки, які пояснювали українські слова й діалектизми. Купрін зробив деякі доповнення, уточнення: наприклад, після слів «поривалися цілувати мені руки» з'явилася фраза: «стара звичка, що зосталася в них від польського панування». До слів: «та ж вона чужа була, канапка» – додано «чи циганка».

Тогочасна критика поставилася до цього твору неоднозначно. Більшість відгукнулася прихильно, навіть захоплено. Проте окремі критики відзначали відступ від правди життя, психологічну неправдоподібність образу головної героїні. Чехов, який для Купріна був неабияким авторитетом, вважав повість сентиментальною і наївно-романтичною, з чим погоджувався автор, проте «Олесю» любив. Згодом (1906 р.) на запитання, які з власних творів вважає найкращими, відповів: «Їх два: «Олеся» і «Ріка життя». Тут життя, свіжість, боротьба зі старим, віджилим, пориви до нового, кращого. У цих двох оповідях більше, ніж в інших моїх творах, моєї душі» [3, с.175].

Коли у 1903 році йшла підготовка до видання «Вибраного», повість «Олеся» не була включена. Як згадує дружина Марія Купріна-Йорданська, Олександр Купрін пояснював це так: «... це мій ранній і незрілий твір. «Наївна романтика», як сказав Антон Павлович. Я спочатку вагався, а потім погодився з його думкою» [11, с.114]. Проте повість все-таки ввійшла у другий том «Вибраного».

Для нас чар цієї повісті ще й у тому, що напоєна вона густими пахощами поліських лісів і луків, колоритною мовою наших предків, таємничими легендами Полісся. А ще цікаво побачити очима письменника звичайних простакуватих і мудрих, забобонних і простодушних земляків. Тому й не дивно, що багато дослідників з'ясовувало, хто ж були прототиби Олесі, Ярмоли, Мануйлихи. Що ж у творі – правда, що є художнім вимислом?

Ми маємо лише такий факт: за словами дослідника життя і творчості Купріна В. Афанасьєва, кінокритик Г. Чахір'ян, який зустрічався із Купріним після його повернення з еміграції, стверджував, що письменник на запитання про автобіографічність повісті «Олеся» відповів: «Все це було зі мною» [1, с.33]. Ця інтригуюча відповідь спонукає провести дослідження краєзнавчих матеріалів, спогадів та листів, які могли б пролити світло на цю таємницю.

Як слушно стверджує Л. Рожавський, дослідник поліського періоду життя і творчості Купріна: «...виразно видно, що дія поліських творів О. Купріна так чи інакше розгортається на Волині, і не просто на Волині, а в зовсім невеликій її частині – в околицях села Казимирки (нині село Кузьмівка Ровенської області). І навіть там, де письменник хоче прикритися від нас символічними, поетично самобутніми Перебрдами, перед нами виразно виступає та сама Казимирка. Щоправда, і сам письменник не намагається приховати географію своїх творів. Так, «Олеся» в першій редакції вийшла з підзаголовком «із спогадів про Волинь», «Срібний вовк» – «поліська легенда». Тому і герої поліських творів письменника живуть і діють у місцях, добре знаних самому письменнику. Це ті місця, де він жив, це ті села, ліси й болота, які він бачив сам і враження про які надовго збереглися в його пам'яті» [15, с. 202].

У «Списке населенных мест Волынской губернии», виданому в Житомирі в 1905 році, знаходимо дані про село, куди час від часу приїжджав і в якому проживав (за різними свідченнями зиму, весну і літо 1897 року чи тільки весну і літо 1897 року) Олександр Купрін: «Казимирка с. Степанська волость. 57 дворів, 370 жителів. Від волосного правління 71 в.» [15, 200]

Професор О. Цинкаловський у краєзнавчому словнику наводить такі історичні дані: «Село Казимирка було колись містечком, яке у 1629 р. заложив князь Альбрехт Радзивіл і назвав на честь польського короля Казимира – Казимиркою. Містечко це після визвольних воєн українського

народу в 17 столітті було знищене козаками у 1665 р. Містечко, а пізніше село Казимирка, положене над річкою Зульнею, в місцевості лісовій, при тракті, що провадить через ліси і болота зі Степаня та Березна. Орних ґрунтів є і було дуже мало, а місцева людність займалася городництвом. Колись містечко оточували великі пуці і місцеве населення займалося переважно транспортом дерева, полюванням, рибальством». [20, с. 477] Село дісталось у спадок М. Рибчинському, потім – його синові Івану.

У часи перебування там Купріна, як з'ясував Л. Рожавський за книгою «Крупное землевладение на Волыни», виданій 1898 року в Києві, «Ілляшенко Патрикія володіє при селах Яринівці, Казимирівці і Крешевому Ровенського повіту 4350 дес., з них 675 дес. землі 3675 дес. лісу [15, с.201]». До речі, у повісті урядник відповідає: «Вибачте, таж усе можу втратити, і насамперед посаду. Бог його знає, який цей пан Ілляшевич, новий поміщик». Прізвище лише видозмінене, а от граф Ворцель фігурує під справжнім. Як з'ясувалося, «...через шлюбні зв'язки Степань дістається графам Ворцелям [15, с.201]». Неодноразово це ім'я згадується у творах поліського циклу Купріна, зокрема й у «Олесі». Головний герой твору запросив у гості урядника, щоб пригостити його вином і умовити відкласти виселення Мануйлихи та її внучки: «...А я в економії графа Ворцеля дістав пару таких пляшечок». [5, с.347].

Ще одну подробицю з тексту твору, що стверджує Казимирку місцем подій у творі, дослідив Л. Рожавський. В «Олесі» перебродські селяни, обступивши старого сліпого лірника, слухають «думку»:

Ой зійшла зоря, та й вечірня
Над Почаєвом стала.
Ой вийшло військо турецьке,
Як та чорна хмара...

Значно пізніше, після з'їзду в Белграді емігрантських російських письменників, Купрін створив серію нарисів «Югославія» й у одному з них, описуючи спів і гру на гусях місцевого герцоговинця, пригадає: «Так, я уже чув давно, років з двадцять п'ять тому, цю скупу, тужливу, первісну мелодію. Чув на Поліссі, в селі Казимирці на базарі від від старого сліпого лірника» [7, с.339-340]. Автор нарисів помітив схожість мелодії через такий тривалий час, що свідчить про його зацікавленість фольклором різних народів. У творах

поліського циклу, зокрема й у повісті «Олеся», ми подибуємо зразки української народної творчості, зокрема, за словами автора, «граціозної малоросійської пісні» «Ой чи цвіт, чи не цвіт калиноньку ломить», вкладеної в уста героїні твору. Окрім того, Купрін настільки вивчив українську мову, тривалий час перебуваючи в містах і селах України, що, як пише у творі «Срібний вовк»: «поліський говір...добре розумів і легко розмовляв...»

Мову своїх героїв він максимально наблизив до тієї, що чув на Поліссі, бо вважав, що «мова персонажа дає найбільш точне уявлення про нього, ніж з найбільшими подробицями описані обличчя, хода, голоси, одяг». [3, с.71]

У оповіданні «Фердинанд» Купрін пише, що «у Південному Поліссі, в селі Казимирці я бачив град завбільшки приблизно як кулак дванадцятирічного хлопчини... Цей град вмить повибивав усі шибки в старому поміщицькому будинку, збезлиствив усю плантацію шовковиці. Він убив у полі підпаса і кілька десятків ягнят...» [8, с.71] Це явище, що так драматично відобразилося на долі головної героїні, майже з такими ж подробицями читаємо й у повісті «Олеся».

Отже, події відбувалися у Казимирці, сучасній Кузьмівці (карта-схема).

Місцевість, описана Купріним, звісно змінилася за сторіччя. Осушувальні роботи перетворили Бісів Кут і Маринине болото, де стояла хата Мануйлихи, на квітучі луки, Яринівський шлях, яким часто ходив на полювання письменник, тепер занедбаний; уже немає й сліду поміщицького будинку, в якому проживав Купрін; спалена німцями церква Усп. Пр. Богородиці, збудована у 1861 році на кошти поміщика Івана Рибчинського та прихожан, біля якої, за повістю, відбувся самосуд селян над Олесею; обміліла річка Зульня, до якої ходив вмиватися літніми ранками Купрін, проте жива пам'ять людська.

Місцеві краєзнавці-любителі, зокрема директор місцевої школи Поліна Оліфер, вчителька зарубіжної літератури Галина Тарасюк, режисер народної кіностудії «Горинь», уродженець цих місць Василь Рябунець, зібрали свідчення старожилів про події столітньої давності, зіставили сторінки поліського циклу творів Купріна із розповідями односельців. Так з'явився у Кузьмівській школі етнографічно-літературний музей «Олеся», документальний фільм «Свідки легендарної давнини», численні публікації у місцевій та обласній пресі.

Отож, що вдалося почерпнути із цих матеріалів та літературознавчих розвідок про перебування Олександра Купріна на Поліссі, зокрема у Казамирці?

Найпізніша повість поліського циклу «Опечатані немовлята» розкриває причину приїзду головного героя у ці краї: «Мій приятель, інженер, попросив мене приїхати до нього, на північ Полісся, в село Казимирку, де у нього було біля двох тисяч десятин. Чомусь він вирішив зайнятися вирощуванням там тютюну... Тому, напакувавши валізи насінням тютюну-сріблянки і кількома десятками брошур, я відважився на цю непевну справу». [7, с.14] До речі, таку ж причину приїзду самого Купріна на Полісся називає літературознавець, професор Ф. Д. Батюшков, якому розповідав про це сам Купрін, що засвідчує автобіографічність факту. [7, с.583]

Автор фільму В. Рябунець зустрічався з вісімдесятилітнім Федором Трохимовичем Борійчуком, дід якого – Трохим Щербатий (вуличне прізвисько) – очевидно, не раз возив письменника зі станції Вовча і розповів легенду про людину-вовка. Напевно, Купріна зацікавила назва станції та й місцевість була таємнича, глуха, вовча. Цей епізод описаний у оповіданні «Срібний вовк».

Про самого Купріна старожили згадували, що хоч і панич, та не гордував селянським товариством, любив полювання.

В. Рябунець наводить також спогади старожилів про те, що жила тоді обіч Яринівського шляху жінка, яку вважали відьмою. Була в неї донька Соломея, дівчина чарівної вроди. Вважають, що саме вона стала прообразом повісті Купріна. Зустріч В. Рябунця з сином Соломеї – сімдесятисемилітнім Миколою Юхимовичем Коваликом – відкрила деякі подробиці. Батька Соломеї звали Емануїл (подейкують, ніби він французький солдат, що лишився в наших краях), Мануйло, по-місцевому, а дружину Параску, як ведеться, Мануйлихою. І жили вони в ті часи на хуторі поблизу Яринівського шляху. Напевне, робить висновок Рябунець, «під враженням зустрічей з дівчиною, її захоплюючих оповідок про лісові таємниці, давні повір'я, народні звичаї і виник у письменника задум повісті про лісову чарівницю Олесю, її велике і палке кохання» [17, с.3]

Є ще свідчення, «що за Соломеїну вроду місцевий пан взяв її покоївкою в маєток. Ось там вони вперше і побачилися – Купрін і Соломея. А ще

розказували, що згадувала вона Купріна і говорила, що його любила, але не повірила, що він її любить, думала – обмане. Бо ж панич. І він поїхав» [13, с. 4].

Соломея Поліщук прожила у Кузьмівці все життя, вийшла заміж за сільського хлопця, народила сина. Своїм незвичайним умінням допомагала людям. Померла у 1956 році. На жаль, на сільському кладовищі показують лише приблизне місце її могили.

Проте ніхто з місцевих жителів не береться стверджувати: описане у «Олесі» – це факт чи вигадка.

Окрім того, В. Афанасьєв, один із дослідників життя і творчості Купріна, висловився з цього приводу так: «Цікаво відзначити, що років з 15 тому газета «Правда України» стверджувала, що в одному із сіл Рівненської області, де жив колись Купрін, знайшовся «прототип Олесі», столітня Соломея Мануйлівна Ковалик. Право столітньої жінки іменуватися прототипом Олесі сумнівне, оскільки у цьому випадку доведеться визнати, що свою юну героїню Купрін зустрів сорокалітньою жінкою». [1, с.34] Афанасьєв писав про це у 1972, отже замітка з'явилася десь у 50-их роках, очевидно, коли ще була жива Соломея Ковалик. На жаль, уточнити цей факт (скільки років було цій жінці) не вдалося, як і знайти цю замітку. З родини у селі також нікого не залишилося.

Іще за однією версією, яку оприлюднила у «Вістях Рівненщини» Т. Ляшенко [13, с.4], прототипом Олесі, ймовірно, є невідома жінка, про яку розповіла актриса Людмила Чурсіна, виконавиця ролі Олесі. У Житомирі перед виставою «Олеся» у театр прийшла до швейцара жінка, блаженко одягнута, і твердила, що вона і є Олеся, просилася на виставу, проте її не пустили, так як і наступного дня, коли жінка з'явилася знову зі згорточком зв'язаних стрічкою листів. Більше вона не приходила.

Дехто з літературознавців стверджує, що справді на Житомирщині жила жінка, яка й стала прообразом Олесі. Проте це лише версії. Хто була та лісова красуня, – залишиться загадкою. А може, у цій таємниці і є своя привабливість?

У підрядкових зносках до твору «Лесная глушь», Купрін пише: «...Полісся дуже своєрідно перекручує всі християнські імена: змінюючи в них о на у, відкидаючи початкові склади і т. п. Так, Софрон у поліщуків – Софрун, Матвій – Мацько, Єрмолай – Ярмола». [5, с.500].

Отож, ще один герой твору – Ярмола Попружук – це не вигаданий образ. Ярмола Поліщук – реальний прототип кухаря і слуги Івана Тимофійовича у повісті. Купрін описав Ярмолу таким, яким пам'ятали його односельці, зокрема невістка, Марія Андріївна Поліщук: «Мав сіножать велику, а робить не любив, любив піти у шинок, випить, потанцювати. І ліс дуже любив». [13, с.4].

Нині в селі проживають онуки Ярмоли, діти сина Федора. Ольга Федорівна зі слів своєї свекрухи багато розповідала всім, хто цікавився подіями давно минулих років. Правнук Микола Іванович Назарчук отримав у спадок від прадіда Ярмоли любов до рідної природи. Він вправний мисливець та рибалка.

Минуло уже більше як століття, а Олеся продовжує жити не тільки на сторінках безсмертної повісті Олександра Купріна.

Циганський театр «Ромен» ще у 1949 році інсценізував «Олесю». К. Лістов написав однойменну оперу, першу постановку якої здійснив Саратовський театр опери і балету в 1959 році.

Існує також дві кіноверсії цього твору. Першим його екранізував французький режисер Андре Мішель у 1955 році під назвою «Чаклунка». У головній ролі знялася знаменита актриса Марина Владі, росіянка за походженням, французенка за освітою, способом життя, мисленням, яка успадкувала не тільки слов'янський тип вроди, а й любов до слов'янської культури. Хоча у картині з'явився сучасний аеродром, Іван Тимофійович перетворився на паризького інженера, а Олеся стала Інгою, проте душею героїня була справді купрінською – щирою, чистою, великодушною. Саме з нею до молоді актриси прийшла слава.

Цікаво, що у Франції творчість Купріна була визнана ще за часів проживання письменника у Парижі. У 20-их роках з'явилися блискучі переклади творів російського письменника, зроблені Анрі Манго, зокрема і повісті «Олеся». Донька митця Ксенія (талановита актриса французького кіно і театру) у спогадах наводить уривок зі статті критика Журдана Куп-Папье про «Олесю», який підмічає такі риси творчості, що більше вирізняють Купріна з числа співвітчизників і, як він вважав, зближують із французькою літературою: «Персонажі дуже російські з їх забобонами і грубістю і за точним описом, зробленим Купріним, але без звичних прикрас російського роману із Росії:

душевна туга, сентиментальний алогізм, пристрасть до самогубства і т. д. Є своєрідність і таємничість в історії цієї молодої відьми, що живе в лісі, але немає химерності». [12, с.144]

Через п'ятнадцять років (1970) в Україні, на кіностудії ім. О. Довженка з'явилася однойменна кінострічка режисера Бориса Івченка з Людмилою Чурсіною в головній ролі. На жаль, фільм знімали не в тих місцях, де відбувалися події. Проте в Кузьмівку через деякий час завітав Борислав Брондуков, відомий український актор, який створив на екрані образ Ярмоли, зустрічався із внуками свого кіногероя. Як згадують Поліщуки, Брондуков запитував: «Чи не правда, я схожий на вашого діда?» Однак внуки відповіли, що їхній дід був не таким.

Образи повісті, зокрема поетичний образ головної героїні, надихають письменників і композиторів. Свідченням цьому є два варіанти пісні «Олеся» з репертуару білоруського ансамблю «Песняры».

Місцевий письменник, родом зі Степаня, Микола Пінчук створив літературну драму за повістю Купріна «Олеся», Петро Велесик присвятив вірш.

Видатний російський письменник Олександр Купрін віддячив нашому краю за подаровані легенди, красу природи, за неординарних людей, за натхнення поліським циклом творів, а найперше своєю «Олесею».

Він проспівав гімн великому саможертвовному кохання чаклунки з поліських лісів, прилучивши до вічності наш край.

Література

1. Афанасьев В. Н. Александр Иванович Куприн. Москва: Худ. лит., 1972. 173с.
2. Волков А. А. Творчество А. И. Куприна. Москва: Худ. лит., 1981. 360с.
3. Киселев Б. Рассказы о Куприне. Москва: Совет. писатель, 1964. 204с.
4. Крутикова Л. В. А. И. Куприн. Ленинград: Просвещение, 1971. 119с.
5. Куприн А. И. Собрание починений. В 6-ти томах. Т.2.: Произведения 1896-1901. М.: Худож. лит., 1957. 589с.

6. Куприн А. И. Собрание сочинений. В 9-ти томах. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой и др. Т.2.: Произведения 1896-1900. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой, Ф. И. Кулешова и др. Москва: Худож. лит., 1971. 336с.
7. Куприн А. И. Собрание сочинений. В 9-ти томах. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой и др. Т.7: Произведения 1915-1929. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой, Ф. И. Кулешова и др. Москва: Худож. лит., 1973. 623с.
8. Куприн А. И. Собрание сочинений. В 9-ти томах. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой и др. Т.8: Произведения 1929-1937. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой, Ф. И. Кулешова и др. М.: Худож. лит., 1973. 624с.
9. Куприн А. И. Собрание сочинений в . В 9-ти томах. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой и др. Т.9. Воспоминания, статьи, рецензии, заметки. Сост., подгот. Текста и примеч. Ф. Кулешова. Москва: Худож. Лит., 1973. 336с.
10. Купрін О. І. Олеся. Повість / Перекл. з рос. М. П. Лещенко. К.: Молодь, 1965. 157с.
11. Куприна-Иорданская М. К. Годы молодости. Воспоминания о А. И. Куприне. Москва: Сов. писатель, 1960. 240с.
12. Куприна К. А. Куприн – мой отец. Москва: Сов. Россия, 1971. 256с.
13. Ляшенко Т. Олеся, легенда поліських лісів. Слідами купрінської чаклунки. *Вісті Рівненщини*. 1998. 3 липня. С.4.
14. Пінчук М. К. Бурштинове намисто. Літературна драма за повістю О. Купріна «Олеся». Рівне: Азалія, 1994. 37с.
15. Рожавський Л. По Олесиних місцях. *Вітчизна*. 1985. №10. С.199-200.
16. Роцин Н. Воспоминания о Бунине и Куприне. *Вопросы литературы*. 1981. №6. С.158-187.
17. Рябунець В. У краю Олесі. До 120-річчя з дня народження О. І. Купріна. *Червоний прапор*. 1990. 7 вересня. С.3.
18. Сенчук О. А в Кузьмівці жив письменник. *Провінційне ОГО*. 1999. 1-7 квітня. С.10.
19. Фролов П. А. А. И. Куприн и Пензенский край . Саратов, 1984.
20. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року). Т.1. Вінніпег. Канада: Накладом Товариства «Волинь». 1984. 600с.

Додаток 3

Овдійчук Л. Поліський цикл творів Олександра Купріна Погорина. 2010. №14-15. С.243-248.

Видатний російський письменник Олександр Купрін, 140-річчя від дня народження якого минуло 26 серпня, пов'язаний із нашим поліським краєм химерами долі.

Коли 27-літньому відставному поручнику, письменнику-початківцю знайомий інженер запропонував спробувати вирощувати тютюн-сріблянку на Поліссі у надії на добрий заробіток, той погодився без вагань. Братися за нові справи – це одна із властивостей характеру Купріна. Крім того, від матері він успадкував любов до землі, ніколи не цурався будь-якої, навіть найтяжчої праці і за своє життя поміняв стільки професій, що вистачило на кілька життів: був землеміром, псаломником, управителем маєтку, вантажником, хронікером і рецензентом, обліковцем у кузні, службовцем, працював у цирку, лісним об'їзником. Цей же стиль життя зберіг Купрін, перебуваючи на Поліссі зиму, весну і літо 1897 року (за іншими даними – тільки весну і літо 1897 року). Проживав він в основному в с.Казимирка, нинішня Кузьмівка Сарненського району Рівненської області.

Професор О. Цинкаловський у краєзнавчому словнику наводить такі історичні дані: «Село Казимирка було колись містечком, яке у 1629 р. заложив князь Альбрехт Радзивіл і назвав на честь польського короля Казимира – Казимиркою. Містечко це після визвольних воєн українського народу в 17 столітті було знищене козаками у 1665 р. Містечко, а пізніше село Казимирка, положене над річкою Зульнею, в місцевості лісовій, при тракті, що провадить через ліси і болота зі Степаня та Березна. Орних ґрунтів є і було дуже мало, а місцева людність займалася городництвом. Колись містечко оточували великі пуці і місцеве населення займалося переважно транспортом дерева, полюванням, рибальством». [10, с. 477] Село дісталось у спадок М. Рибчинському, потім – його синові Івану.

У часи перебування там Купріна, як з'ясував Л. Рожавський за книгою «Крупное землевладение на Волыни», виданій 1898 року в Києві, «Ілляшенко Патрикія володіє при селах Яринівці, Казимирівці і Крешевому Ровенського

повіту 4350 дес., з них 675 дес. землі 3675 дес. лісу». [8, с.201] До речі, у повісті урядник відповідає: «Вибачте, таж усе можу втратити, і насамперед посаду. Бог його знає, який цей пан Ілляшевич, новий поміщик». Прізвище лише видозмінене, а от граф Ворцель фігурує під справжнім. Як з'ясувалося, «...через шлюбні зв'язки Степань дістається графам Ворцелям». [8, с.201] Неодноразово це ім'я згадується у творах поліського циклу Купріна, зокрема в «Олесі». Головний герой твору запросив у гості урядника, щоб пригостити його вином і умовити відкласти виселення Мануйлихи та її внуки: «...А я в економії графа Ворцеля дістав пару таких пляшечок».

Купріна як людину творчу, з багатою уявою «... завжди приваблювали люди, побут, звичаї, ремесла, казки, вислови», [2, с.66] тому природним було сподівання, що серед дрімучих лісів він наслухається поетичних легенд, переказів, пісень, спостерігатиме старовинні звичаї, познайомиться зі своєрідними людьми – поліщуками. Чи справдилися його надії, можна судити з фактів. Комерційний проект не реалізувався, і щоб прожити, йому довелося управляти маєтком, ходити на полювання, служити псаломником.

Але як письменник Олександр Іванович через півроку повертався до Києва, сповнений творчих планів: він віз сюжети шести майбутніх творів («Лісова глушина» (1898), «Олеся» (1898), «На глухарів» (1899), «Срібний вовк» (1901), «Конокради» (1903), «Опечатані немовлята» (1915), які колись увійдуть до поліського циклу, а один з них, повість «Олеся», прославить його і поставить у ряд з класиками світової літератури.

Повернувшись до Києва, а згодом перебуваючи в Рязанській губернії в сім'ї сестри Зінаїди, чоловік якої був лісівником за професією і за покликанням, Купрін протягом року працює над творами, сюжети яких народилися на Поліссі. Першим було надруковане оповідання «Лісова глушина» (вересень 1898 року) в журналі «Русское богатство».

Це оповідь про місця, далекі від цивілізації; про людей, які своїм способом життя, сприйняттям світу, усвідомленням себе у цьому світі, відрізняються від тих, хто не уявляє себе без благ сучасного прогресу. Персонажі твору – Кирило і Талимон, – досить колоритні і несхожі між собою характерами, поведінкою, але вони доповнюють одне одного, творять гармонійне ціле. Письменник ніби вихопив із життя типажі, наповнив їх

індивідуальними рисами характеру. На Кирилові дуже позначилася посада сотника, яка зробила з нього підлабузника. Він ставиться до односельчан у присутності начальства чи панства грубо, неприродно і нещиро. Його крикливий голос, нервозність аж надто відрізняються від Талимонової нескандальної тихої натури. Цікаво, що і собаки набули рис своїх господарів.

Окрім самого процесу полювання та підготовки до нього, письменник майстерно вмонтовує у тканину твору народні легенди і перекази про пташу канюку, яку прокляв Бог, про печалівський дзвін, який долинає з озера, що постало на місці затонулої церкви.

О. Купрін протиставляє у творі два світи: природний, де все гармонійно і просто, де люди, з якими його звела доля біля вогнища «нескладні, наївні і зрозумілі, майже як сама природа» і світ цивілізований, у якому перебував сам, де «суєта міських інтересів, болісне відчуття ображеного самолюбства, з вічним клопотом про хліб насущний». Коли мисливці біля вогнища дрімали, їхній спокій порушив ще один персонаж, Олександр, якого штовхала в ліс самотня, мовчазна нудьга. Дружина Ониська, побувавши в місті, «разом з міським гардеробом ... привезла з собою легкість міських звичаїв і зневагу до сільської неосвіченості». Ця сімейна драма розігрувалася на очах у всього села. Онисьчина легковажна поведінка, невірність чоловіку і зверхнє ставлення до односельчан викликали осуд місцевих селян, а для Олександра це було щоденне випробування і муки. Розв'язка настає несподівано: коли мисливці поверталися зі здобиччю до села, назустріч соцькому Кирилу біг син із новиною про вбивство Ониськи. Порушено гармонію і цілісність, бо у світі людей шаленіють пристрасті, які важко вгамувати без зусиль здорового глузду.

Повість «Олеся» прийшла до читача після довгих «блукань» редакторськими кабінетами. Купрін вирішив помістити її в київському журналі «Жизнь и искусство», проте як гонорар пропонувалися ордери в магазин готового одягу, де автор міг отримати ... чотири пристойних зимових пальта. «Киевское слово» за белетристику зовсім не платило, тому і звідти письменник пішов ні з чим. І лише газета «Киевлянин» у своїх дванадцяти номерах протягом жовтня-листопада 1898р. вперше надрукувала «Олесю» із підзаголовком «Зі спогадів про Волинь».

Для нас чар цієї повісті у тому, що напоєна вона густими пахощами поліських лісів і луків, колоритною мовою наших предків, таємничими легендами Полісся. А ще цікаво побачити очима письменника звичайних простакуватих і мудрих, забобонних і простодушних земляків.

Маємо такий цікавий факт: за словами дослідника життя і творчості Купріна В. Афанасьєва, кінокритик Г. Чахір'ян, який зустрічався із Купріним після його повернення з еміграції, стверджував, що письменник на запитання про автобіографічність повісті «Олеся» відповів: «Все це було зі мною». [1, с.33] Ця інтригуюча відповідь спонукає провести дослідження краєзнавчих матеріалів, спогадів та листів, які могли б пролити світло на цю таємницю.

Як слушно стверджує Л. Рожавський, дослідник поліського періоду життя і творчості Купріна: «...виразно видно, що дія поліських творів О.Купріна так чи інакше розгортається на Волині, і не просто на Волині, а в зовсім невеликій її частині – в околицях села Казимирки (нині село Кузьмівка Ровенської області). І навіть там, де письменник хоче прикритися від нас символічними, поетично самотніми Перебродами, перед нами виразно виступає та сама Казимирка. Щоправда, і сам письменник не намагається приховати географію своїх творів. Так, «Олеся» в першій редакції вийшла з підзаголовком «із спогадів про Волинь», «Срібний вовк» – «поліська легенда». Тому і герої поліських творів письменника живуть і діють у місцях, добре знаних самому письменнику. Це ті місця, де він жив, це ті села, ліси й болота, які він бачив сам і враження про які надовго збереглися в пам'яті». [8, с. 202]

Через рік з'являється нарис «На глухарів», у якому увага автора зосереджена на описі усіх подробиць і тонкощів полювання на глухарів. Є у тексті прекрасні пейзажні міні-замальовки: «...ліс зовсім прокинувся і ожив, і весь наповнився пташиним радісним гомоном. Пахло весною, талою землею і торішнім прілим листом. Голубе небо було прохолодне, чисте і веселе, а вершечки сосен, ніби обсипані золотим пилом, уже грілись у перших променях весняного сонця».

Окрім оповідача, у творі діє ще один персонаж – Трохим Щербатий, лісник, безпечний, грубий, трохи хвалько і ледар, який крадькома продає казенний ліс, але ця людина неоціненна на полюванні: він сміливий, знає ліс, повадки звірів і птахів, чудовий стрілець. Завдяки йому панич, він же оповідач,

опановує премудрості полювання. Через діалоги автор розкриває і характери героїв, і описує процес підготовки до полювання, і розповідає про повадки птахів.

Інший характер має оповідання «Срібний вовк», написане у 1901 році. Ця романтично-драматична поліська легенда передана Олександром Купріним надзвичайно майстерно і з великим художнім смаком. Це досить поширена в українському фольклорі оповідь про вовкулаку. Письменник починає розповідь з автобіографічної подробиці про черговий приїзд на станцію Вовча та подальшу подорож кіньми в село Казимирку з уже знайомим читачеві Трохимом Щербатим. Тоді й почув Купрін легенду, яка пов'язана із назвою станції Вовча (за радянських часів її перейменували на Моквин).

Сюжет легенди такий: в одній сільській родині зростає красень-син, який був і до роботи вдатний, і до розваг, веселий, товариський.

Коли прийшла пора йому йти в рекрути, він не дуже й журився. Потім у село приповзла чутка, що Стецько пішов на війну з турком. Повернувся він напівкалікою, та ще й характером змінився невпізнавано: став мовчазний, задумливий. Коли батьки змусили його одружитися, то молода дружина, ображена неувагою чоловіка, спостерегла, що він пропадає щоночі. Старий батько вирішив вистежити сина. Опівночі син обернувся на вовка зі срібною шерстю і подався до лісу. Батько, забувши про обережність, кинувся з палицею за ним, жадаючи провчити сина. Зграя вовків, що зібралася біля срібного вовка, загризла одного чоловіка, який був захланним і скупим купцем і їхав уночі через ліс заради вигідної справи, іншого не зачепила, бо їхав не по своїй волі. Життя батька було врятоване завдяки опіці сина-вовкулаки. Про все це розповів син батькові уже вранці, знову прийнявши образ людини. Проте з того часу зник назавжди із батьківського дому.

Цікаво, що персонаж, від імені якого ведеться розповідь, зізнається, що хотів би відтворити цю легенду в оригіналі, тобто українською мовою, але шкодує, що час стер із його пам'яті особливості мови народу, який подарував прекрасні зразки своєї творчості.

Оповідання «Конокради» було написане у 1903 році. Вражає філігранний опис характерів героїв. Відчувається, що пише майстер, психолог, спостережливий і надзвичайно уважний. Тема не нова у літературі, проте твір

вирізняється свіжим поглядом на людей, які обрали собі непевний і нечесний шлях заробітку: злочинство. Автор, буває, милується своїми героями у ті моменти, де вони проявляють справжній характер, благородство і співчуття один до одного. Затятий конокрад Бузига, міцний і вольовий чоловік, викликає у читача симпатію в епізодах, де опікується чужим внуком Василем з батьківською ласкою і теплом, а також тоді, коли розлючений натовп жорстоко мстить, вимагаючи видати спільників, він бере вину на себе і помирає достойно на очах тих, хто здійснив самосуд.

Зовсім іншими фарбами намальований інший персонаж – Онисим Козел. Це натура боягузлива, нецілісна. Замолоду він позбувся пальців після невдалої спроби вкрати коня у німця-колоніста. Йому властиві половинчасті рішення, він боягузливий і всіма засобами тримається за життя. Жалюгідним він постає у епізоді, коли бачить, що надійшла розправа. Нещирою є і його печаль за вбитим Бузигою.

Тонко виписаний образ хлопчика Василя. Він не схожий на свого діда й осуджує його, бачачи ниці вчинки і тваринний страх перед смертю. У ньому вгадується сильна натура,

Останній твір поліського циклу з'явився 1915 році. Це оповідання зовсім несхоже на попередні, воно іронічне, насмішкувате. Події відбуваються в Казимирці, де головний герой, від імені якого ведеться розповідь, уже зробив невдалу спробу започаткувати вирощування тютюну і шукав інший спосіб заробити грошей. Не відмовлявся від будь-якої роботи, проте ніколи й подумати не міг, що доведеться служити псаломником.

У селі був діючий костел, де правив ксьондз. У православній церкві настоятелем був отець Анатолій, якого паства не бачила аж до того часу, поки єпархія не втрутилася, побачивши, що селяни відвідують костел, задовольняючи таким чином свої релігійні потреби. Хоча ксьондз, як людина толерантна, не нав'язував свого обряду і «не перешкоджав ... звертатися до Бога як кому вигідніше і зручніше». Отець Анатолій прибув у Казимирку разом зі своїм псаломником, який, напевне, був не дуже сумлінним семінаристом, судячи із того, як він виконував свої обов'язки в церкві. Зате обоє були любителями гри в преферанс, чим привабили до себе й героя твору. Часто перебуваючи у такому товаристві, головний герой мимоволі прилучився до

церковних справ: співав на криласі, допомагав псаломнику, а згодом на деякий час замінив його. Ось цей епізод із життя описаний з м'яким гумором і тонкою іронією. Скільки служб довелося відстояти, адже це було у період Великого Посту та Великодень, а згодом з отцем Анатолієм поїхати опечатувати домовини померлих під час епідемії немовлят. Через бездоріжжя вчасно цього не можна було зробити. Подорож перетворилася на калейдоскоп смішних і сумних картинок із життя тогочасного люду. А для головного героя – завершенням однієї зі сторінок біографії. Більше він псаломником не служив.

Те, що Купріну справді довелося бути в селі Казимирка псаломником, знаємо від самого письменника і читаємо в спогадах першої дружини М. Купріної-Йорданської. Вона наводить такий цікавий факт: іноді Купріну-псаломнику доводилося відчиняти церкву вночі, коли у когось із сільських жінок були тяжкі пологи. Тоді він відкривав царські ворота (вважалося, що це допоможе породіллі), а в цей час у церкві ревно молилися священник і батько дитини, що мала з'явитися на світ.

Спогади про життя у поліському краї, зокрема в Казимирці, вкраплюються в твори різного періоду. У оповіданні «Фердинанд» Купрін пише, що «у Південному Поліссі, в селі Казимирці я бачив град завбільшки приблизно як кулак дванадцятирічного хлопчини... Цей град вмить повибивав усі шибки в старому поміщицькому будинку, збезлиствив усю плантацію шовковиці. Він убив у полі підпаса і кілька десятків ягнят...» [6, с.71] Це явище, що так драматично відобразилося на долі головної героїні, майже з такими ж подробицями читаємо й у повісті «Олеся».

В одному з нарисів «Югославія», Купрін, описуючи спів і гру на гусях місцевого герцоговинця, пригадує: «Так, я уже чув давно, років з двадцять п'ять тому, цю скупу, тужливу, первісну мелодію. Чув на Поліссі, в селі Казимирці на базарі від старого сліпого лірника». [5, С.339-340] Автор нарисів помітив схожість мелодії через такий тривалий час, що свідчить про його зацікавленість фольклором різних народів.

В «Олесі» перебродські селяни, обступивши старого сліпого лірника, слухають «думку»:

Ой зійшла зоря, та й вечірня
Над Почаєвом стала.

Ой вийшло військо турецьке,
Як та чорна хмара...

У творах поліського циклу, зокрема й у повісті «Олеся» натрапляємо на зразки української народної творчості, зокрема, «граціозної малоросійської пісні» «Ой чи цвіт, чи не цвіт калиноньку ломить», вкладеної в уста героїні твору.

Українські пісні Олександр Іванович знав і любив співати. Під час перебування у Києві він входив до кола української інтелігенції, яка сповідувала культ народної пісні.

Окрім того, Купрін настільки вивчив українську мову, тривалий час перебуваючи в містах і селах України, що, як пише у творі «Срібний вовк»: «поліський говір...добре розумів і легко розмовляв...»

Мову своїх героїв він максимально наблизив до тієї, що чув на Поліссі, бо вважав, що «мова персонажа дає найбільш точне уявлення про нього, ніж з найбільшими подробицями описані обличчя, хода, голоси, одяг». [2, с.71

Тексти пістрявляють поліськими діалектними словами, приказками, характерними висловами.

Місцевість, описана Купріним, звісно змінилася за сторіччя. Яринівський шлях, яким часто ходив на полювання письменник, тепер занедбаний; уже немає й сліду поміщицького будинку, в якому проживав Купрін; спалена німцями церква Усп. Пр. Богородиці, збудована у 1861 році на кошти поміщика Івана Рибчинського та прихожан, біля якої, за повістю, відбувся самосуд селян над Олесею; обміліла річка Зульня, до якої ходив вмиватися літніми ранками Купрін, проте жива пам'ять людська.

У Кузьмівській школі є етнографічно-літературний музей «Олеся», створений документальний фільм «Свідки легендарної давнини», є численні публікації у місцевій та обласній пресі.

Про самого Купріна старожили згадували, що хоч і панич, та не гордував селянським товариством, любив полювання.

Багато дослідників шукали прототипи серед місцевих селян. Зокрема, В.Рябунець наводить спогади старожилів про те, що жила тоді обіч Яринівського шляху жінка, яку вважали відьмою. Була в неї донька Соломея, дівчина чарівної вроди. Вважають, що саме вона стала прообразом повісті

Купріна. Зустріч В. Рябунця з сином Соломеї – сімдесятисемилітнім Миколою Юхимовичем Коваликом – відкрила деякі подробиці. Батька Соломеї звали Емануїл (подейкують, ніби він французький солдат, що лишився в наших краях), Мануйло, по-місцевому, а дружину Параску, як ведеться, Мануйлихою. І жили вони в ті часи на хуторі поблизу Яринівського шляху. Напевне, робить висновок автор, «під враженням зустрічей з дівчиною, її захоплюючих оповідок про лісові таємниці, давні повір'я, народні звичаї і виник у письменника задум повісті про лісову чарівницю Олесю, її велике і палке кохання». [9, с.3]

Є ще свідчення, «що за Соломеїну вроду місцевий пан взяв її покоївкою в маєток. Ось там вони вперше і побачилися – Купрін і Соломея. А ще розказували, що згадувала Соломея Купріна і говорила, що його любила, але не повірила, що він її любить, думала – обмане. Бо ж панич. І він поїхав». [7, с. 4]

Соломея Поліщук прожила у Кузьмівці все життя, вийшла заміж за сільського хлопця, народила сина. Своїм незвичайним умінням допомагала людям. Померла у 1956 році. На жаль, на сільському кладовищі показують лише приблизне місце її могили.

Проте ніхто з місцевих жителів не береться стверджувати: описане у «Олесі» – це факт чи вигадка.

Окрім того, В. Афанасьєв, один із дослідників життя і творчості Купріна, висловився з цього приводу так: «Цікаво відзначити, що років з 15 тому газета «Правда України» стверджувала, що в одному із сіл Рівненської області, де жив колись Купрін, знайшовся «прототип Олесі», столітня Соломея Мануйлівна Ковалик. Право столітньої жінки іменуватися прототипом Олесі сумнівне, оскільки у цьому випадку доведеться визнати, що свою юну героїню Купрін зустрів сорокалітньою жінкою». [1, с.34] Афанасьєв писав про це у 1972, отже замітка з'явилася десь у 50-их роках, очевидно, коли ще була жива Соломея Ковалик. На жаль, уточнити цей факт (скільки років було цій жінці) не вдалося, як і знайти цю замітку. З родини у селі також нікого не залишилося.

Іще за однією версією, яку оприлюднила у «Вістях Рівненщини» Т. Ляшенко [7, с.4], прототипом Олесі, ймовірно, є невідома жінка, про яку розповіла актриса Людмила Чурсіна, виконавиця ролі Олесі. У Житомирі перед виставою «Олеся» у театр прийшла до швейцара жінка, блаженко одягнута, і твердила, що вона і є Олеся, просилася на виставу, проте її не пустили, так як і

наступного дня, коли жінка з'явилася знову зі згорточком зв'язаних стрічкою листів. Більше вона не приходила.

Дехто з літературознавців стверджує, що справді на Житомирщині жила жінка, яка й стала прообразом Олесі. Проте це лише версії. Хто була та лісова красуня, – залишиться загадкою. А може, у цій таємниці і є своя привабливість?

У підрядкових зносках до твору «Лесная глушь», Купрін пише: «...Полісся дуже своєрідно перекичує всі християнські імена: змінюючи в них о на у, відкидаючи початкові склади і т. п. Так, Софрон у поліщуків – Софрун, Матвій – Мацько, Єрмолай – Ярмола». [4, с.500]

Отож, ще один герой твору – Ярмола Попружук - це не вигаданий образ. Ярмола Поліщук – реальний прототип кухаря і слуги Івана Тимофійовича у повісті «Олеся». Купрін описав Ярмолу таким, яким пам'ятали його односельці, зокрема невістка, Марія Андріївна Поліщук: «Мав сіножать велику, а робить не любив, любив піти у шинок, випить, потанцювати. І ліс дуже любив». [7, с.4]

Нині в селі проживають онуки Ярмоли, діти сина Федора. Ольга Федорівна зі слів своєї свекрухи багато розповідала всім, хто цікавився подіями давно минулих років. Правнук Микола Іванович Назарчук отримав у спадок від прадіда Ярмоли любов до рідної природи. Він вправний мисливець та рибалка.

Ще один персонаж поліського циклу – Трохим Щербатий, цілком реальна особа. Автор фільму В. Рябунець зустрічався з вісімдесятилітнім Федором Трохимовичем Борійчуком, діда якого звали по вуличному Трохим Щербатий. Він, очевидно, не раз возив письменника зі станції Вовча і розповів легенду про людину-вовка. Напевно, Купріна зацікавила назва станції та й місцевість була таємнича, глуха, вовча. Цей епізод описаний у оповіданні «Срібний вовк».

Твори поліського циклу мають ту характерну особливість, що розкривають різні грані творчої манери письменника: поєднання романтичного і приземленого, драматичного і комічного, доброго і жорстокого, вічного і миттєвого. Велич і ницість людського духу, вічна таємниця природи, глибинна сутність життя – усе це постає зі сторінок оповідань та повісті.

Звісно, не всі з творів поліського циклу мають таку щасливу долю як повість «Олеся». Частіше друкуються оповідання «На глухарів», «Конокради»,

інші можна прочитати тільки у зібранні творів. Лише «Олеся» більше як століття продовжує жити не тільки на сторінках безсмертної повісті Олександра Купріна. Циганський театр «Ромен» у 1949 році інсценізував «Олесю». К. Лістов написав однойменну оперу, першу постановку якої здійснив Саратовський театр опери і балету в 1959 році.

Існує також дві кіноверсії цього твору. Першим його екранізував французький режисер Андре Мішель у 1955 році під назвою «Чаклунка». У головній ролі знялася знаменита актриса Марина Владі, росіянка за походженням, французенка за освітою, способом життя, мисленням, яка успадкувала не тільки слов'янський тип вроди, а й любов до слов'янської культури. Хоча у картині з'явився сучасний аеродром, Іван Тимофійович перетворився на паризького інженера, а Олеся стала Інгою, проте душею героїня була справді купрінською – щирою, чистою, великодушною. Саме з нею до молодій актриси прийшла слава.

Через п'ятнадцять років (1970) в Україні, на кіностудії ім. О. Довженка з'явилася однойменна кінострічка режисера Бориса Івченка з Людмилою Чурсіною в головній ролі. На жаль, фільм знімали не в тих місцях, де відбувалися події. Проте в Кузьмівку через деякий час завітав Борислав Брондуков, відомий український актор, який створив на екрані образ Ярмоли, зустрічався із внуками свого кіногероя. Як згадують Поліщуки, Брондуков запитував: «Чи не правда, я схожий на вашого діда?» Однак внуки відповіли, що їхній дід був не таким.

Образи повісті, зокрема поетичний образ головної героїні, надихають письменників і композиторів. Свідченням цьому є два варіанти пісні «Олеся» з репертуару білоруського ансамблю «Пісняри».

Місцевий письменник, родом зі Степаня, Микола Пінчук створив літературну драму за повістю Купріна «Олеся», Петро Велесик присвятив вірш.

Олександр Купрін віддячив нашому краєві за подаровані легенди, красу природи, за неординарних людей, за натхнення поліським циклом творів, прилучивши до вічності наш край.

Література

1. Афанасьев В. Н. Александр Иванович Куприн. М.: Худ. лит., 1972. 173с.
2. Киселев Б. Рассказы о Куприне. М.: Совет. писатель, 1964. 204с.
3. Крутикова Л. В. А. И. Куприн. Ленинград: Просвещение, 1971. 119с.
4. Куприн А. И. Собрание сочинений в . В 9-ти томах. Под общ. Ред. Н. Н. Акоповой и др. Т.2.: Произведения 1896-1900. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой, Ф. И. Кулешова и др. М.: Худож. лит., 1971. 336с.
5. Куприн А. И. Собрание сочинений . В 9-ти томах. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой и др. Т.7: Произведения 1915-1929. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой, Ф. И. Кулешова и др. М.: Худож. лит., 1973. 623с.
6. Куприн А. И. Собрание сочинений. В 9-ти томах. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой и др. – Т.8: Произведения 1929-1937. Под общ. ред. Н. Н. Акоповой, Ф. И. Кулешова и др. М.: Худож. лит., 1973. 624с.
7. Ляшенко Т. Олеся, легенда поліських лісів. Слідами купрінської чаклунки. *Вісті Рівненщини*. 1998. 3 липня. С.4.
8. Рожавський Л. По Олесиних місцях. *Вітчизна*. 1985. №10. С.199-201.
9. Рябунець В. У краю Олесі. До 120-річчя з дня народження О. І. Купріна // *Червоний прапор*. 1990. 7 вересня. С.3.
10. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року). Т.1. Вінніпег. Канада: Накладом Товариства «Волинь», 1984. 600с.

Додаток И

Овдійчук Л. «Словом змалювати стан душі...» Передмова.

Дворницька Н. *Промінь осяяння. Поезії*. Рівне, 2012. С. 3-6.

«Словом змалювати стан душі...»

Вірші зазвичай схожі на своїх авторів характером, настроями, вдачею. Це природно і закономірно. Ніна Дворницька – то сплав емоцій та енергійної думки. Для неї не є характерним впадати в розпач, плакатися, хоча такий варіант був би оправданий, зважаючи на обставин її життя. Вона вміє бути ефектною і несподіваною. Їй притаманний гонор з діда-прадіда і загострене почуття власної гідності. Вона буває різка і непередбачувана. Своєрідність її у тому, що не боїться йти супроти когось, чогось. Це, безумовно, накладається і на її творчість.

Нова збірка Ніни Дворницької багато в чому відображає характерні риси автора. У вірші-заспіві поетеса сама визначила коло тих почуттів, які охоплює територія її душі: «І зойк, і крик, і болісне мовчання – Поезія – душа моя печальна».

За тематикою збірка традиційна: є поезії-відгуки на реалії сьогодення, є філософські вірші на вічні теми про суть і смисл людського життя, ліричні твори про кохання.

Осмислення авторкою нового витка української історії – то біль, «що вже не вміщається у вірші», гіркота, сором: «Бездарно так розтринькали державу» і переконання: «За все, що сьогодні стратимо, – Заплатимо». Інвективи, роздуми, запитання, звертання до всіх, і до кожного – такі форми обирає автор, проникаючи у сутність наших нинішніх, і колишніх бід. Переймаючись долею України, недостатньо лише констатувати, як у нас усе погано. Кожен мусить на своєму місці в житті добре робити свою справу, а не множити ряди плаксивих бездільників. Але важливо діагностувати хворобу суспільства, аби знати, як вилікувати. Місія поета – сказати про це: «Якщо у чомусь є й моя вина, то я її спокутую хоч віршем».

Древнє як світ питання, хто ми і для чого живемо на цьому світі. У медитаціях Ніни Дворницької лірична героїня мислить себе мурашкою, малою

частинкою цього світу, Божим дітям. Життя за Дворницькою: «то злеті, то падіння, то тривоги...», бо люди, як «неслухняні і « немудрі діти», вчаться на помилках. Хвилини розпачу ліричної героїні: «Ну що я в світі значу?», – виливаються у стоїчну впевненість, що «просто треба йти і ще й радіти, що дійшла», а головне, не «пройти повз життя».

Про таку тонку матерію як людська душа авторка говорить делікатно і виважено: «У кожної душі – своя історія. Життя людське – то часто лиш канва. Боронять душі власну територію, Щоб не пройшлася потоптом юрма...» Душа – справжня сутність людини в оболонці тіла, тому так важливо, «щоб душі прагнули в політ, зберігали цілісність і цілість...»

Можна виділити як один із жанрових різновидів – вірші-посвяти людям, близьким по духу чи по крові: «І було в ній щось таке невтішне...», «5 липня 2009 року», «Господи, вгамуй мою журбу», «Молила Бога, просила», «Над могилою матері». Кожен із них – це історія, з якої проступає образ людини, що відійшла у засвіти. Присутність у вірші – то матеріалізація у слові, то пам'ять, яка незнищенна.

Є у збірці вірші, які важко віднести до певного жанру. Це настроєві поезії, це вихоплена і зупинена у Слові мить життя: «Нестримно весела жінка», «Недолюблені люди, як скривджені діти», «Господоньку мій милий». То непросте уміння – передати найтонші нюанси, що відбуваються у душі жінки-вдови, для якої життя перетворилося на суцільний біль, і мить, коли раптовий порив на волю з цього темного замкнутого простору дав можливість відчутти, що життя для неї не зупинилося. У цих віршах пані Ніна виявляє себе тонким психологом.

Контрасти – основний засіб побудови поезії «Недолюблені люди, як скривджені діти». Безсилля, злість, колючість, – ось що характерне для недолюблених людей, які живуть у своєму «холодному світі», дарма що перебувають на «теплій Землі». Тільки людське співчуття і тепло («душу свою прихилить») здатне їх змінити.

Поезію «Господоньку мій милий» можна назвати молитвою – так зворушливо і щиро звучить прохання: «коли з коня упаду – Поглянь на мою біду, і простягни Свою Руку...»

У інтимній ліриці поетеси розкошує свавільна і трепетна, виклична і чутлива жінка. Жінка, що вміє любити, вміє прощати, вміє чекати, вміє «згорнути болі в тугий сувій» і бути щасливою, вміє зрозуміти і свої й чужі почуття. Діапазон цих почуттів дуже великий: від «...самого краю великого кохання» до «початку самотності», до ріки самоти, до «пастки чекань». Звучать у цих віршах мотиви елегійно-сумні: «одинока зоря опечалена зігрівала розлуку», оптимістичні: «Підніми крила – Таки ж любила!», трохи насмішкуваті: «Доля дала ж поносити в кишені від раю ключі», та з несподіваними інтонаціями: «Як згасне зовсім оця любов – то буде друга».

Усвідомленням того, що у кожного поета «така вже доля: словом бинтувати встонадцять розтрощене крило», завершується збірка. Вона справляє гарне цілісне враження, за винятком окремих віршів, не досить вправних за ритмікою, з дещо натягнутими римами, випадковими словами.

Читачеві належить освоїти територію душі поетеси – величезний огром почуттів, втілених у слові. Ніна Дворницька має такий талант – «словом змалювати стан душі» й увібрати весь світ у слово.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет. Москва: Художественная литература, 1975. 564 с.
2. Библер В. С. Михаил Михайлович Бахтин, или Поэтика культуры. Москва: Прогресс, 1991. 176 с.
3. Білоус П. В. Психологія літературної творчості: книга для вчителів та учнів. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2004. 96 с.
4. Боров Ю. Б. Теория литературы: Энциклопедический словарь терминов. Москва : Астрель, «АСТ», 2003. 575 с.
5. Вайсштайн У. Порівняння літератури з іншими видами мистецтва: сучасні тенденції та напрями дослідження в літературознавчій теорії і методології. Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 372 – 393.
6. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. Естетика і герменевтика; пер. з нім. В. Бабич, М. Кушнір та ін.; упоряд., передмова Д. Наливайко. Київ: Юніверс, 2001. С. 7–15.
7. Гладишев В. В. Контекстное изучение рассказов в средних и старших классах: пособие для учителя. Тернопіль: Мандрівець, 2007. 216 с.
8. Гладишев В. В. Теоретико-методичні засади контекстного вивчення художніх творів у шкільному курсі зарубіжної літератури : автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.02; НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 39 с.
9. Гладишев В. В. Теорія і практика контекстного вивчення художніх творів у шкільному курсі зарубіжної літератури: монографія. Миколаїв : Вид-во «Іліон», 2006. 372 с.
10. Голубович І. Біографія як соціокультурний феномен: методологія аналізу в гуманітарному знанні. *Філософська думка*. 2008. № 4. С. 122 – 136.

11. Грицак Н. Р. Теорія і методика жанрового аналізу малих епічних і ліро-епічних різнонаціональних художніх творів: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 400 с.
12. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поетика. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2008. 488 с.
13. Есин А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения. Москва: Флинта, 2000. 245 с.
14. Заманская В. В. Контекстно-герменевтический метод: перспективы анализа литературного процесса и художественного произведения. Сравнительное литературоведение: теоретический и исторический аспекты: сб. ст. Москва, 2003. С. 38–45.
15. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.; за ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доп. Львів: Літопис, 2001. С. 349–366.
16. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму у контексті проблем освіти. Освітологія: хрестомат, навч. посіб. для студ. / укладачі: Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. Київ : ВП «Едельвейс», 2013. 744 с.
17. Літературознавча енциклопедія. Літературознавча енциклопедія. У 2-х т. Авт.-уклад. Ю. Ковалів. К.: Академія, 2007. Т.1.
18. Літературознавчий словник-довідник. За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. К.: Видавничий центр: «Академія». 2007. 752 с.
19. Марко В. П. Аналіз художнього твору: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2013. 280 с.
20. Михида С. Мегатекст і особистість письменника URI: <http://eprints.zu.edu.ua/959/1/06mspmop.pdf>
21. Наєнко М. К. Українське літературознавство: школи, напрями, тенденції. Київ: ВЦ «Академія», 1997. 320 с.
22. Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили. Київ: Мистецтво, 1981. 288 с.
23. Нахлік Є. К. Перелицьований світ Івана Котляревського: текст – інтертекст – контекст: монографія. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 541 с.

24. Погребенник В. Ф. Фольклоризм української поезії (остання третина XIX – перші десятиліття XX століття). Київ: Юніверс, 2002. 158 с.
25. Поліщук Я.О. Контекст традиції і трагедійний жанр Лесі Українки. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*: зб. наук. пр. Житомир : ЖДУ ім. Івана Франка, 2001. Вип. 7. С. 112–117.
26. Сверстюк Є. О. Психологія читання і розуміння художнього твору. *Література в школі*. 1961. № 5. С. 40–51.
27. Сент-Бёв Ш. Литературные портреты: критические очерки; перевод с франц. А. Андрес, И. Лихачева. Москва : Художественная литература, 1970. 581 с.
28. Сивокінь Г. «Самототожність письменника» як методологічна пропозиція. *Самототожність письменника. До методології сучасного літературознавства*. Київ : Українська книга, 1999. С. 6–21.
29. Ткаченко А. О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): підруч. для гуманітаріїв. Київ: Правда Ярославичів, 1997. 448 с.
30. Уайт Л. Энергия и эволюция культуры. *Вопросы социальной теории: научный альманах* / пер. с англ. Е. М. Лазарева. 2017. Т. 9. С. 39–63.
31. Унгер Р. Философские проблемы новейшего литературоведения. *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв. Трактаты, статьи, эссе*. Москва : Изд-во МГУ, 1987. С. 143–168.
32. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. 751 с.
33. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості : літературно-критичні праці: у 50 т. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 45–119.
34. Франко І. Юрій Брандес. Літературно-критичні праці. Твори в 50 томах. Т.31. С.378-384.
35. Хализев В. Е. Теория литературы. М.: Акаадемия. 2013. 432 с.
36. Чирков О. О. Текстуальний, інтертекстуальний, контекстуальний аналізи. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2004. № 6. С. 42–44.
36. Шуляков І. М. Тексти культури в діалогівій концепції М. Бахтіна та В. Біблера. *Культурологія*. 2018. Вип. 60. С. 142–149.

Овдійчук Лілія Миколаївна

**Контекстний аналіз художнього твору:
теорія і практика**

навчальний посібник

*Відповідальний за випуск С.В. Піча
Дизайн та верстка К.А. Краснощок*

Підп. до друку 25.10.2021 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,44
Зам. № 2021 – 60

Видавець ФОП Піча С.В.
а/с 5026, м. Львів-53, 79053, Україна
e-mail: novsv2016@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції: серія ДК № 5069 від 22.03.2016 року, видане Державним комітетом
інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України